

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА

На правах рукопису

ОДИНЦОВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.9.01:343.9.024 (477)

**ДЖЕРЕЛА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ПРО ОРГАНІЗОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ
ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРАКТИЦІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Литвинов Олексій Миколайович
доктор юридичних наук, професор

Луганськ – 2012

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Наукові засади кримінологічного дослідження організованої злочинності	12
1.1. Загальна характеристика складників організованої злочинності як системи	12
1.2. Характеристика внутрішніх зв'язків організованої злочинності та її зв'язки з іншими видами злочинності.....	34
1.3. Сучасні тенденції організованої злочинності в Україні.....	54
Висновки до розділу 1.....	67
Розділ 2. Характеристика кримінологічної інформації про організовану злочинність та роботи з нею	71
2.1. Поняття, види та структура кримінологічної інформації про організовану злочинність	71
2.2. Принципи та методи роботи з кримінологічною інформацією.....	86
Висновки до розділу 2	98
Розділ 3. Характеристика окремих видів джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці.....	100
3.1. Поняття і види джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність	100
3.2. Кримінальна статистика МВС України як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність.....	112
3.3. Кримінальні справи як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність.....	126

3.4. Публікації в друкованих ЗМІ як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність.....	141
3.5. Звіти про результати вивчення громадської думки як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність.....	158
Висновки до розділу 3.....	170
Висновки.....	173
Список використаних джерел.....	178
Додатки.....	207

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням темпів та масштабів інформаційного обміну, збільшуючи соціальну роль інформації в системі регулювання суспільних відносин та висуваючи нові вимоги до організації управління. Усвідомлення важливості інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів, а також необхідності його модернізації відповідно до потреб інформатизації системи державного управління знайшло закріплення в низці міжнародних, загальнодержавних та відомчих програмних документів, які визначили перспективи його розвитку. Сказане повною мірою стосується організованої злочинності, яка виступає суттєвим чинником посилення соціальної напруженості та дестабілізації суспільних відносин, уповільнення темпів економічного розвитку держави. У зв'язку з глобалізацією вона набуває транснаціонального характеру, оскільки впливає на злочинність, правопорядок, стан забезпечення прав людини в інших країнах.

На жаль, сучасний стан розробки теоретичних засад інформаційного забезпечення протидії організованим злочинності не повною мірою задовольняє потреби динамічного розвитку суспільства та подолання процесів, пов'язаних із кримінальною активністю певних категорій громадян, і тим самим зменшує можливості забезпечення законності та правопорядку в країні.

Проблеми протидії злочинності та організованим її формам традиційно привертають пильну увагу науковців. Особливо цікавими в науковому плані є роботи вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють різні галузі наукового знання: О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, С. В. Ванюшкіна, О. І. Гурова, Я. І. Гілінського, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, А. І. Долгової, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, С. О. Єфремова, А. П. Закалюка, В. М. Кудрявцева, О. Г. Кулика, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, В. С. Овчинського, Є. М. Поповича,

О. О. Титаренка, В. М. Трубникова, Є. В. Топільської, В. Ф. Ущатовського, М. І. Хавронюка та інших дослідників.

Серед тих, хто заклав фундамент наукових розробок, присвячених кримінологічній інформації, її джерелам і передусім кримінальній статистиці, варто назвати радянських учених Г. А. Аванесова, А. Е. Жалинського, С. Є. Віцина, К. К. Горяінова, В. М. Кудрявцева, В. В. Лунєва, Г. М. Мінковського, О. Б. Сахарова, О. М. Яковлева, а також вітчизняних кримінологів В. С. Батиргарєєву, В. В. Голіну, Б. М. Головкина, О. М. Джужу, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. Г. Колба, О. М. Костенка, М. В. Костицького, О. М. Литвака, В. М. Поповича, П. Л. Фріса та ін.

Безперечно, згадані автори зробили певний внесок у теорію протидії організованій злочинності, зокрема інформаційного забезпечення цієї діяльності. Однак зауважимо, що проблематика інформаційного забезпечення протидії організованій злочинності через складність розгляданого соціально-правового феномену є багатоаспектною, і тому дотепер невіршеними залишається багато питань. Зокрема, потребує вивчення питання щодо інформаційних можливостей тих чи інших джерел кримінологічної інформації саме про організовану злочинність, напрямів їхнього використання в кримінологічній науці та практиці. Вирішення окресленого кола проблемних аспектів сприятиме подальшому вдосконаленню інформаційного забезпечення протидії зазначеному виду злочинності.

Актуальність і складність теоретичних та прикладних проблем кримінологічних джерел про організовану злочинність зумовили необхідність наукового дослідження згаданої проблеми на монографічному рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація спрямована на подальшу реалізацію положень розділу 3 Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затвердженої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011, і виконано відповідно до п. 11 додатку 6 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України

на період 2010 – 2014 рр. (затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 року № 347).

Тема дисертації в остаточній редакції затверджена Вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка 31 травня 2012 року (протокол № 13).

Мета й задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб здійснити характеристику кримінальної статистики МВС України, кримінальних справ, публікацій у друкованих ЗМІ, звітів про результати вивчення громадської думки як джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність у контексті концепції наукового пізнання цього виду злочинності, а також окреслити напрями використання зазначених джерел у кримінологічній науці та практиці.

Для реалізації поставленої мети визначено такі завдання:

- здійснити системно-структурну характеристику організованої злочинності в статичі та динаміці;
- охарактеризувати види та структуру кримінологічної інформації про організовану злочинність, а також принципи роботи з такою інформацією;
- дослідити можливості використання окремих методів роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність;
- сформувати якнайповніший перелік джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність;
- окреслити позиції для здійснення характеристики документальних джерел кримінологічної інформації.

Об'єктом дослідження є організована злочинність, супутні їй фактори, форми і напрями протидії останній.

Предметом дослідження виступили джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати

кримінологічні засади інформаційного забезпечення протидії організованим злочинності в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові.

На даному методологічному фундаменті в дисертації застосовуються окремі спеціально-наукові методи пізнання. Системно-структурний метод використано для характеристики організованої злочинності в цілому та її структурних елементів, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, тенденцій розвитку (розділ 1). За допомогою конкретно-соціологічних методів (вивчення документів) досліджено таке джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність, як публікації в друкованих ЗМІ (підрозділ 3.4). Методи статистичного аналізу застосовано для виявлення окремих тенденцій розвитку організованої злочинності (підрозділи 1.3, 2.2), встановлення інформаційних можливостей кримінальної статистики МВС України про даний вид злочинності (підрозділ 3.2). Формально-логічний метод застосовано для аналізу понятійного апарату дослідження, зокрема для формулюванні поняття «джерела кримінологічної інформації» (підрозділи 2.1, 3.1).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали наукові праці фахівців, у тому числі зарубіжних, у галузі загальної теорії систем, соціології, кримінології та кримінального права, криміналістики, правової статистики, теорії правоохоронної діяльності.

Положення й висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, кримінального та кримінального процесуального законодавства, законодавства, що регламентує інформаційні відносини, інших законів та підзаконних нормативно-правових актів України, котрі визначають правові засади організації та здійснення протидії злочинності та організованим її формам.

Емпіричну базу дослідження становлять дані кримінальної статистики МВС України за 1992-2011 рр. та Державної судової адміністрації України за 2002-2011 рр. відносно організованої злочинності, 56 звітів про результати вивчення громадської думки щодо злочинності та факторів, що її

супроводжують, за 1992-2012 рр., матеріали 88 публікацій у друкованих ЗМІ, присвячених проявам організованої злочинності та корупції.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, в якому здійснено характеристику джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність у контексті концепції наукового пізнання зазначеного виду злочинності.

У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд нових наукових положень та висновків, які відповідають змістовним ознакам наукової новизни роботи. Основні з них такі:

уперше:

- сформульовано поняття «джерела кримінологічної інформації» – це будь-які носії необхідної для протидії злочинності соціально-правової інформації, яку можна отримати за допомогою наукових методів пізнання, про кількісно-якісні характеристики злочинності, фактори, що її супроводжують, напрями та форми протидії;

- розроблено методику аналізу такого джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність, як журналістські розслідування, і на її основі проведено дослідження робіт переможців національних конкурсів на кращі журналістські розслідування з проблем корупції в Україні;

- обґрунтовано вживання терміна «звіти про результати вивчення громадської думки» для позначення результатів дослідження масової свідомості та колективної поведінки певної соціальної спільноти стосовно злочинності, супутніх їй явищ, протидії останній та обґрунтовано використання в кримінологічній науці в якості кримінологічного джерела про організовану злочинність звітів про результати вивчення громадської думки відносно соціально-психологічних факторів злочинності та «фонових» явищ, що їй сприяють та відтворюються нею;

удосконалено:

- теоретичні положення щодо систематизації таких принципів роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність, як принципи

законності, об'єктивності, реалістичної обумовленості, конкретності, ситуаційної обумовленості, комплексності, детермінізму, ефективності, достатності інформаційного забезпечення, орієнтації результатів досліджень на практику, порівнянності кримінологічної інформації, отриманої з різних кримінологічних джерел, тощо;

- систему наукових положень про пізнання організованої злочинності на базі наукознавчої когнітивної структури, яка складається з онтологічного, гносеологічного та праксеологічного аспектів, що дозволило поєднати в рамках одного дослідження організовану злочинність та кримінологічні джерела відносно нього;

- класифікацію основних та забезпечувальних злочинів, що складають підсистему організованої злочинної діяльності, на чотирьох рівнях узагальнення (груповий, видовий, підвидовий, комплексний), необхідну для оптимізації вивчення інформаційних можливостей кримінологічних джерел;

- теоретичні положення відносно інформаційних можливостей та напрямів використання в кримінологічній науці та практиці кримінологічних джерел про організовану злочинність (кримінальної статистики МВС України, кримінальних справ, публікацій у друкованих ЗМІ, звітів про результати вивчення громадської думки);

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні положення відносно рівнів організованих злочинних угруповань (їх відображення в положеннях ч.ч. 3, 4 ст. 28 КК України), необхідні для оптимізації вивчення інформаційних можливостей таких кримінологічних джерел, як кримінальна статистика, кримінальні справи, публікації в друкованих ЗМІ;

- положення щодо структури кримінологічної інформації про організовану злочинність (зміст блоків кримінологічної інформації про організовані злочинні угруповання та їх злочинну діяльність; фактори розгляданого соціально-правового феномену та супутні йому «фонові» явища; протидію організованій злочинності);

- класифікація джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, а також характеристика джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність за наступними позиціями: інформаційні можливості, носії, види та способи фіксації кримінологічної інформації, що в них міститься;

Практичне значення одержаних результатів:

- у науково-дослідній роботі ці результати, які в сукупності становлять цілісне знання щодо джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, можуть бути основою для подальшої розробки відповідної проблематики (акт впровадження у діяльність Кримінологічної асоціації України від 11 травня 2012 р.);

- у правозастосовній діяльності використання одержаних результатів сприятиме подальшому вдосконаленню якості запобіжної діяльності суб'єктів протидії організованій злочинності (акт впровадження у діяльність УБОЗ ГУМВС України у Луганській області від 15 травня 2012 р.);

- у навчальному процесі матеріали дисертації можуть бути використані в ході підготовки підручників і навчальних посібників, при підготовці та проведенні лекцій, семінарських занять з курсу кримінології, у науково-дослідній роботі викладачів, ад'юнктів, курсантів та слухачів (акт впровадження у навчальний процес Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка від 23 травня 2012 р.).

Апробація результатів дослідження. Проміжні та кінцеві підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення й висновки були оприлюднені на науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми протидії злочинності в Україні» (м. Дніпропетровськ, 2010 р.); чотирьох науково-практичних конференціях: «Бізнес і злочинність» (м. Луганськ, 2009 р.); «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти» (м. Харків, 2010 р.); «Норма та девіація у правоохоронній діяльності» (м. Луганськ, 2010 р.); «Молодь та злочинність» (м. Луганськ, 2011 р.); міжнародному круглому столі «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (м. Львів, 2010 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в чотирьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних дисциплін, а також у п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 228 сторінок. Основний текст – 117 сторінок. Список використаних джерел складається із 265 найменувань і займає 29 сторінок. Додатки розміщені на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1. Загальна характеристика складників організованої злочинності як системи

Ключовим науково-практичним засобом протидії організованій злочинності є інформаційне забезпечення відповідної діяльності. Тому на сучасному етапі розвитку держави перед кримінологічною наукою особливої актуальності набуває проблема формування адекватної концепції наукового пізнання організованої злочинності.

Розроблювана концепція має спиратися на наукознавчу когнітивну структуру, котра складається з органічно поєднаних онтологічного, гносеологічного та праксеологічного аспектів. Зокрема, онтологічний аспект передбачає, що в якості предмета пізнання виступає явище, яке об'єктивно існує у просторі та часі. Специфіка об'єкта дослідження, а також завдання, що стоять перед дослідником, обумовлюють принципи, структуру та методи пізнання, систему пізнавальних та тих, що їх здійснюють, логічних операцій, котрі призводять до вирішення завдання (гносеологічний аспект). Практиологічний аспект структури пізнання поєднує методологічні, методичні засади з практикою пізнання зазначеного явища.

Дана структура в контексті предмета дисертаційного дослідження має такий вигляд.

I. Кількісно-якісні характеристики організованої злочинності, супутні їй фактори складають онтологічний аспект концепції. Йому присвячено даний розділ роботи.

Теоретичним фундаментом пізнання організованої злочинності виступають базові положення загальної теорії систем та системного аналізу в

управлінні організаціями, що стосуються видів соціальних систем, їх складових (елементів, компонентів, підсистем), зв'язків між ними, закономірностей їх функціонування та розвитку.

II. Гносеологічний аспект концепції пізнання організованої злочинності є системою завдань, принципів та методів наукового пізнання двох сторін об'єктивної дійсності: безпосередньо організована злочинність та джерела кримінологічної інформації про даний феномен. Систему принципів та методів наукового пізнання організованої злочинності та відповідних кримінологічних джерел, що застосовуються під час збору, переробки, аналізу кримінологічної інформації про даний соціально-правовий феномен, буде розглянуто у р. р. 2.2, 3.1.

III. Праксеологічний аспект концепції пізнання організованої злочинності являє собою систему правил, прийомів та рекомендацій з використання тих чи інших джерел кримінологічної інформації, орієнтованих на отримання достовірних відомостей певного змісту про кількісно-якісні характеристики об'єкта пізнання, що необхідно для розробки й оптимізації комплексу теоретичних інструментів протидії цьому феномену. Авторське бачення особливостей використання окремих кримінологічних джерел¹ у кримінологічній науці та практиці буде подане у р. 3.

Значний внесок у розвиток теорії систем внесли В. Г. Афанасьєв, І. В. Блауберг, В. М. Волкова, Б. М. Кедров, С. А. Кузьмін, С. С. Розова, О. І. Уйомов, Ю. А. Урманцев, В. М. Садовський, В. С. Тюхтін, С. С. Фролов, Е. Г. Юдін та інші вчені. Так, базові наукознавчі праці В. Г. Афанасьєва, В. М. Волкової, В. М. Садовського, І. В. Блауберга, В. С. Тюхтіна та Б. Г. Юдіна, що містять теоретичні положення та понятійно-термінологічний апарат загальної теорії систем, системного, системно-структурного, системно-діяльнісного підходів, складають методологічну основу та визначають обличчя сучасної кримінологічної науки.

¹ У роботі терміни «кримінологічні джерела» та «джерела кримінологічної інформації» ми будемо використовувати як тотожні.

Кримінологічна наука та сучасна правоохоронна практика оперують кількома підходами до визначення поняття організованої злочинності, представленими в дослідженнях А. І. Долгової, С. В. Дьякова, О. І. Гурова, А. П. Закалюка, В. І. Кулікова, О. М. Литвинова, В. С. Овчинського, Е. Ф. Побегайла, В. Ф. Ущатовського та інших дослідників². Завданням нашого дослідження відповідає системно-структурний підхід до розуміння даної категорії як системи організованих злочинних угруповань та їх злочинної діяльності [139, с. 506].

У межах системно-структурного підходу організовану злочинність вивчали вітчизняні дослідники В. М. Дрьомін, О. Г. Кулик, В. Ф. Ущатовський тощо. У російській кримінології даний напрямок представлений роботами Р. М. Айдиняна, Н. Б. Бараєвої, С. В. Ванюшкіна, Я. І. Гілінського, А. І. Долгової, Ю. Г. Козлова, Д. А. Лі, В. В. Лунєєва, О. В. Топільської, Д. А. Шестакова та ін.

У даному підрозділі, спираючись на літературу з питання, ми розглянемо організовану злочинність як систему в цілому та її системні одиниці (елементи, компоненти, підсистеми), а також удосконалимо класифікацію злочинів, що вчиняються у складі організованих злочинних угруповань; розвинемо теоретичні положення відносно рівнів організованих злочинних угруповань (їх відображення в положеннях ч.ч.3,4 ст.28 КК України).

За Садовським В. М., система – це «...велика кількість складових, що знаходяться у відношеннях та зв'язках одна з одною, що утворює певну цілісність, єдність» [234, с. 463].

Організована злочинність – соціальна динамічна, відкрита, складна, зокрема така, що самостійно організовується, цілеспрямована, багаторівнева ієрархічна, агресивно орієнтована система.

Соціальними прийнято вважати такі системи, що створені людьми, інтегрують людей, в їх функціонуванні люди відіграють активну роль [15, с.

² Огляд відповідних точок зору див.: [66, с. 6-21; 139, с. 501-505; 86, с. 302-304; 197, с. 145-151].

555]. Оскільки організована злочинність трансформується у часі, то вона відноситься до динамічних систем.

Як відкрита система організована злочинність здатна обмінюватись із середовищем масою, енергією та інформацією. Зокрема це проявляється в тому, що вона використовує кадри із соціального середовища, виробляє і пропонує товари та послуги, які користуються попитом серед населення (майно, що отримане злочинним шляхом, наркотики, зброя, послуги проституток тощо), вживають спеціальні заходи із захисту від негативного впливу середовища, наприклад, діяльності правоохоронних органів тощо. В той же час ця система активно впливає на середовище: від прямих збитків до змін у культурній, економічній, соціальній сферах суспільства.

Наприклад, найбільш небезпечні організовані злочинні угруповання – злочинні організації зі складною структурою – заповнюють або доповнюють легальні конструкти, покликані забезпечувати потреби населення в товарах та послугах, конкурують з останніми. Оскільки вони трудомісткі та в змозі впливати на ринок праці, то збільшують фактичну зайнятість і скорочують фактичне безробіття.

Фінансовий капітал, що концентрується у лідерів організованої злочинності, є вагомим фактором впливу на фінансову ситуацію в державі, її фіскальну політику, прийняття державних, у тому числі політичних рішень. Організована злочинність сприяє процесу криміналізації суспільства [3, с. 74]. Існує прямий зв'язок між зростанням числа корумпованих чиновників, співробітників правоохоронних органів і посиленням впливу організованих злочинних угруповань на політичну та економічну сфери держави [245, с. 60].

Складними називають системи, які складаються з підсистем, що «... закономірно поєднані в єдине ціле відповідно до певних принципів та пов'язані між собою певними відношеннями» [30, с. 583]. Підсистема – це відносно незалежна частина системи, що має властивості системи, зокрема цілісність, комунікативність, підціль, на досягнення якої орієнтована підсистема тощо. Структурними елементами складної системи виступають елементи,

компоненти, підсистеми. Елемент – «...це границя членування системи з точки зору аспекту її розгляду, вирішення конкретного завдання, поставленої мети». Компонентами називають сукупності однорідних елементів, що не мають властивостей систем [15, с. 19-20].

Таким складним системам, як організована злочинність, притаманна закономірність самоорганізації (властивість змінювати свою організацію, структуру), тому вони:

- є самоорганізованими й характеризуються динамічністю окремих параметрів і стохастичністю (вірогідністю) поведінки; унікальністю та непередбачуваністю поведінки системи в конкретних умовах (завдяки так званій «свободі волі», однак у межах можливостей елементів системи, їх властивостей, структурних зв'язків);

- здатні протидіяти ентропійним процесам (таким, що руйнують систему), як зовнішнім, так і внутрішнім, й розвивати антиентропійні (негентропійні) тенденції, адаптуватись до умов, що змінюються, трансформуючи за необхідності свою структуру, виробляти нові варіанти поведінки, зберігаючи при цьому певну стійкість (цілісність та основні властивості);

- прагнуть до цілеутворення [15, с. 31, 609-610].

Якщо для закритих систем поняття мети є зовнішнім по відношенню до системи, то у відкритих системах цілі формуються в ядрі системи [15, с. 183-184]). Цілеутворення – основа антиентропійних процесів у соціально-економічних системах.

Організована злочинність, як будь-яка соціальна система, містить ієрархію цілей та функцій. Цілі елементів підпорядковуються цілям підсистеми і направлені на їх досягнення, виступають умовою їх досягнення. У свою чергу, цілі підсистеми підпорядковуються головній цілі системи і направлені на реалізацію останньої. Діяльність, направлену на досягнення мети, називають функцією системи. Як і цілі, функції елементів (підсистем) підпорядковуються

функціям підсистем (систем більш високого порядку) і спрямовані на їх реалізацію [3, с. 67].

Загальноприйнятою є позиція, згідно з якою кінцевою метою організованої злочинної діяльності є отримання сталого, значного, а за можливістю і надвисокого прибутку.

Кінцева мета визначає видову (підвидову) характеристику злочинів, системи цих злочинів, а також сфери їх вчинення. По-перше, такими є сфери, у яких можна отримати надприбутки у відносно стислі терміни, на чому наголошував ще у 1992 р. радянський кримінолог І. І. Карпець [111, с. 271]. По-друге, у фокусі уваги організованої злочинності знаходяться сфери діяльності тих державних і недержавних органів (правоохоронна діяльність, державне управління місцевого та загальнодержавного рівнів, ЗМІ), які прямо або опосередковано можуть протидіяти отриманню надприбутків.

Мета визначає кількісні та якісні параметри організованої злочинної діяльності: її неодноразовість, систематичність або постійний характер, у тому числі її здійснення у вигляді промислу, на професійній основі [85, с. 306]. Інструментами досягнення цієї мети, вчинення зазначених злочинів є організовані злочинні угруповання з відповідними характеристиками.

Представниками кримінологічної науки питання про структурні одиниці системи організованої злочинності розглядається по-різному. З огляду на цілі та завдання дисертаційного дослідження, найбільш оптимальною вбачається позиція А. І. Долгової, яка виділяє в організованій злочинності дві підсистеми: 1) організовані злочинні формування³; 2) організована злочинна діяльність таких формувань та їх учасників [139, с. 506].

³ У роботі для позначення всієї сукупності організованих груп, злочинних організацій, що входять до складу даної підсистеми організованої злочинності ми використовуємо термін «організовані злочинні угруповання», хоча в кримінологічній науці низка дослідників (Л. І. Аркуша, А. І. Долгова, О. В. Топільская тощо) у тому ж значенні вживають і термін «організоване злочинне формування». Термін «організовані злочинні угруповання» відсутній у нормах КК України, проте закріплений на законодавчому рівні (ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р., Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011). Ми будемо ним оперувати для уникнення плутанини при звертанні до норм КК України, оскільки ст. 260 КК України закріплює ознаки не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань.

Кожна підсистема організованої злочинності, у свою чергу, може розглядатись як система більш низького порядку, одночасно виступаючи підсистемою інших систем більш високого порядку (злочинності, суспільства та ін.). У теорії систем подібна властивість отримала назву закономірності комунікативності або рекурсивності.

Так, в підсистемі організованих злочинних угруповань кожне з них є одночасно системою відносно своїх складових – також підсистем та елементів. У якості елементів виступають окремі особи – члени цих об'єднань (керівники, виконавці тощо). У якості підсистем – організовані групи або структурні підрозділи.

Розглянемо детальніше типи, види, рівні організованих злочинних угруповань, які виділяються діючим законодавством України та сучасною кримінологічною теорією, а також те, як вони співвідносяться між собою. У рамках даного дослідження зазначене питання має важливе значення для оптимізації вивчення інформаційних можливостей таких джерел кримінологічної інформації, як кримінальна статистика, кримінальні справи, публікації в друкованих ЗМІ, а саме для визначення якісних характеристик організованих злочинних угруповань, відносно яких у даних джерелах міститься кримінологічна інформація.

У КК України від 28.12.1960 року протягом терміну його дії, а також у постановах Пленуму Верховного Суду України були відсутні визначення понять «організована група», «злочинна організація». У кінці 80-х рр. окремі існуючі статті Особливої частини Кримінального кодексу УРСР, а потім України було доповнено такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення злочину організованою групою.

У постановах Пленуму Верховного Суду України⁴ містились визначення лише конкретних видів організованих груп. Однак вони мають багато

⁴ Абз. 2 п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику за справами про корисні злочини проти приватної власності» від 25.12.1992 р. № 12 (визначення організованої групи відносно злочинів проти приватної власності); п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику за справами про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбуття покарань у місцях позбавлення волі» від 26.03.1993 р. № 2 (визначення організованого злочинного угруповання, передбаченого ст. 69-1 КК України); пп.

спільного, тому можна навести єдиний перелік ознак, які, за позицією Пленуму Верховного Суду України, можуть бути віднесені до всіх видів організованих груп незалежно від характеру їхньої діяльності: об'єднання двох і більше осіб; стійкість; спеціальна зорганізованість для спільної злочинної діяльності певного виду; наявність схваленого всіма учасниками групи плану злочинної діяльності чи окремого злочину; прикриття своєї діяльності як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, у тому числі шляхом давання хабара посадовій особі чи особам; вербування нових членів; наявність загальних правил поведінки.

У чинному КК України криміналізовано такі злочинні об'єднання: організовані групи (ч. 3 ст. 28 КК України), злочинні організації (ч. 4 ст. 28, ст. 255 КК України), транснаціональні організації (ч. 5 ст. 143 КК України), банди (ст. 257 КК України), не передбачені законом воєнізовані та збройні формування (ст. 260 КК України), терористичні групи та терористичні організації (ч.1 ст. 258-3 КК України), організовані групи у виправних установах засуджених (ст. 392 КК України)⁵.

Відповідно до чинного кримінального законодавства зазначені об'єднання співвідносяться між собою наступним чином. Банди можуть бути як організованими групами, так і злочинними організаціями. Транснаціональні організації, про які йде мова у ч. 5 ст. 143 КК України, організовані групи, передбачені ст. 392 КК України, терористичні групи, передбачені ч.1 ст. 258-3 КК України⁶, є різновидами організованих груп. Не передбачені законом

2, 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику за справами про бандитизм» від 7.07.1995 р. № 9 (визначення банд); п. 17-6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику за справами проти життя та здоров'я людини» від 1.04.1994 р. № 1 (визначення умисного вбивства, вчиненого ОГ – прийнято у 1999 р.); п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику за справами про контрабанду та порушення митних правил» від 26.02.1999 р. № 2 (визначення групи осіб, які зорганізувались для заняття контрабандою).

⁵ 12.01.2006 р. було декриміналізовано створення, керівництво, а також участь в ОГ, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків (ч. 4 ст. 303 КК України), 16.01.2003 р. – створення організованої групи в Україні чи за її межами для легалізації (відмивання) грошових коштів чи іншого майна, здобутого злочинним шляхом (ч. 1 ст. 209 КК України).

⁶ В спеціальній літературі підкреслюється, що чинна редакція ч. 1 ст. 358-1 КК України припускає, що будь-яке об'єднання групи осіб, передбачене ст. 28 КК України, підпадає під ознаки даного складу злочину. У зв'язку з чим пропонується доповнити диспозицію зазначеної статті чіткою вказівкою на ознаки лише організованої терористичної групи [73, с. 186].

воєнізовані та збройні формування, терористичні організації – це види злочинної організації⁷. Тому за ст. 255 КК України відповідальність настає за дії, пов'язані з функціонуванням злочинної організації тоді, коли такі дії не охоплюються жодною з передбачених КК України спеціальних норм про окремі види злочинних організацій (ст. ст. 257, 258-3, 260 КК України) [184]. Слід зауважити, що для визнання організованого злочинного угруповання організованою групою необхідно, щоб мінімальна кількість членів складала три особи, злочинною організацією – п'ять осіб⁸.

Аналізуючи чинний КК України, доходимо висновку, що в ньому закріплено три види організованих груп (ч. 3 ст. 28 КК України) та три види злочинних організацій (ч.4 ст. 28, ст. 255 КК України).

Види організованих груп виділяються на підставі двох ознак (наявність/відсутність зовнішньої стійкості; наявність/відсутність ієрархічності):

- 1) внутрішньо стійкі⁹ неієрархічні організовані групи;
- 2) стійкі, як внутрішньо, так і зовнішньо, неієрархічні об'єднання;
- 3) стійкі, як внутрішньо, так і зовнішньо, ієрархічні об'єднання, що не можуть бути визнаними злочинною організацією через відсутність хоча б однієї ознаки¹⁰ (мінімальна загальна кількість членів об'єднання до п'яти осіб, спрямованість на вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості).

⁷ Відповідно до ст. 112 КПК України у справах про злочини, передбачені ст. 258-3 КК України, досудове слідство провадиться слідчими органів Служби безпеки України, у справах про злочини, передбачені ст. 143, 260 КК України, – слідчими органів внутрішніх справ України, передбачені ст. 392 КК України – слідчими прокуратури. У справах про злочини, передбачені ст. ст. 255, 257 КК України, досудове слідство провадиться тим органом, який порушив кримінальну справу.

⁸ У період з 1 вересня 2001 р. (дата вступу у законну дію КК України) до 25 квітня 2008 р. (дата опублікування Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 р.) для визнання об'єднання злочинною організацією достатньо було, щоб мінімальна його чисельність складала три особи.

⁹ У теорії кримінального права визначається, що стійкість організованого злочинного угруповання може бути внутрішньою та зовнішньою. Ознаками зовнішньої стійкості можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо. На наявність внутрішньої стійкості вказують стабільний склад, тісні стосунки між його членами, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій членів щодо його досягнення [184, с. 97].

¹⁰ Далі для стислості внутрішньо та зовнішньо стійкі, ієрархічні об'єднання, що не можуть бути визнаними злочинними організаціями через відсутність однієї або кількох з ознак ми будемо називати ієрархічними організованими групами.

Злочинна діяльність членів організованих груп може характеризуватися як розподілом ролей, так і співвиконавством або ж поєднанням цих форм співучасті. Їхня мета полягає у вчиненні двох і більше злочинів або одного злочину, який потребує тривалої підготовки.

У чинному КК України закріплено три підвиди ієрархічних організованих груп:

1) об'єднання, що складаються мінімум з трьох осіб, створюються для вчинення злочинів, передбачених ч. ч. 2, 3, 4 ст. 143 КК України (порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини);

2) об'єднання загальною чисельністю три-чотири особи, створені з метою вчинення злочинів будь-якого ступеню тяжкості;

3) об'єднання загальною чисельністю п'ять і більше осіб, спрямовані на безпосереднє вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості.

Загальними для всіх злочинних організацій є наступні ознаки: внутрішня та зовнішня стійкість, ієрархічність об'єднання, яке складається із осіб загальною чисельністю п'ять і більше та (або) структурних частин (груп осіб за попередньою змовою, організованих груп або окремих осіб). Види злочинних організацій виділяються за метою їхнього створення:

1) злочинні організації, мета створення яких полягає у безпосередньому вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів та забезпеченні власного функціонування;

2) злочинні організації, мета створення яких полягає не лише у безпосередньому вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів та забезпеченні власного функціонування, але й у керівництві чи координації злочинної діяльності інших осіб, забезпеченні функціонування інших злочинних груп;

3) злочинні організації, мета створення яких полягає у керівництві чи координації злочинної діяльності інших осіб, забезпеченні функціонування інших злочинних груп.

У КК України визначається тільки мінімальна кількість осіб, що має входити до складу організовані групи чи злочинної організації. Обговорення питання про те, наскільки ця позиція є обґрунтованою, виходить за межі даного дослідження.

Однак кримінологи не можуть не враховувати той факт, що кількість осіб, які входять до складу того чи іншого організованого злочинного угруповання (хоч не тільки це), зумовлює його структуру і навпаки. Так, внутрішньо стійкі, неієрархічні організовані групи об'єктивно не можуть складатися з великої кількості осіб. В ієрархічній організованій групі чисельністю у кілька осіб не може бути розгалуженої організаційної структури. Такі групи характеризуються лінійною оргструктурою (лідер – виконавці). Навпаки, організоване злочинне угруповання, що включає кілька десятків, сотень членів, не може існувати без складної структури, кількох рівнів ієрархії, структурних підрозділів, що мають власну спеціалізацію, оргструктуру більш складного типу (функціональну, функціонально-лінійну)¹¹.

На підставі цієї залежності у кримінології виділяються три рівні організованій злочинності – залежно від рівня організації злочинного об'єднання.

Низка вітчизняних та російських кримінологів (О. М. Джужа, О. М. Литвак, О. І. Гуров, А. І. Алексєєв, С. І. Герасимов та ін.) виділяють три рівні організованих злочинних угруповань: перший (або примітивний), другий (або середній), третій (або вищий). Вони наводять загальну, на жаль, не завжди повну характеристику кожного з них [5, с. 362-363; 135, с. 258-260; 140, с. 245; 152, с. 150-151]. Найбільш деталізованою серед представлених поглядів є характеристика рівнів організованої злочинності, наведена О. І. Гуровим, А. І. Алексєєвим та С. І. Герасимовим. Окреме місце в системі організованої злочинності названі автори відводять об'єднанням, які виконують

¹¹ У залежності від характеру субординаційних зв'язків у спеціальній літературі [15, с. 68] виділяють кілька типів оргструктур: лінійну, функціональну, лінійно-функціональну, лінійно-штабну, матричну тощо.

координуючі функції. Такі об'єднання отримали назву співтовариствами типа «зłodіїв у законі».

Серед авторів немає однастайності щодо питання про те, об'єднання з якими характеристиками слід відносити до першого та другого рівнів. Порізноmu визначаються кількість рівнів організованої злочинності та критерії їх виділення. Не отримало однозначного вирішення питання про те, діяльність яких саме організованих злочинних угруповань становить найнижчий рівень цього виду злочинності. Погляди на місце співтовариств типу «зłodіїв у законі» у системі організованої злочинності та ознаки організованих злочинних угруповань третього рівня є загальноновизнаними.

Аналіз точок зору щодо того, які саме організовані злочинні угруповання відносяться до найнижчого (примітивного) рівня організованої злочинності, дозволяє виділити дві основні принципові позиції.

Більш поширеною є позиція, відповідно до якої такими є об'єднання невеликої чисельності (3-10 осіб), з простою структурою, управління в них здійснюється за лінійним принципом (лідер – виконавці), що, як правило, не мають корумпованих зв'язків або мають з посадовцями низових підрозділів правоохоронних органів, спеціалізуються на вчиненні корисливих та корисливо-насильницьких злочинів (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайств, вимагань), іноді бандитизму, діють у межах одного міста або району [130, с. 258-259; 5, с. 362; 140, с. 245; 152, с. 151].

На відміну від окресленої позиції С. О. Єфремов пропонує відносити до цього рівня невеликі за кількістю, прості за структурою об'єднання без значних матеріальних ресурсів або корупційних зв'язків (тобто лише внутрішньо стійкі) [75, с. 61].

Якщо співвіднести наведену вище класифікацію організованих злочинних угруповань за КК України, можна дійти висновку, що до примітивного рівня організованої злочинності кримінологи пропонують відносити або ієрархічні організовані групи чисельністю від 3 до 10 осіб та злочинні організації, створені для здійснення власної організованої злочинної

діяльності у складі від 5 до 10 осіб, або лише внутрішньо стійкі, неієрархічні організовані групи чисельністю від 3 до 10 осіб.

На нашу думку, правомірно поєднати обидві позиції і відносити до зазначеного рівня всі організовані групи та злочинні організації, створені з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або забезпечення її функціонування, чисельністю до 10 осіб. Наша пропозиція ґрунтується на тому, що неієрархічні, лише внутрішньо стійкі об'єднання понад 10 років розглядаються законодавцем і правозастосовчою практикою як організовані групи, і саме під такою назвою вони знаходять відображення у кримінальній статистиці поряд з ієрархічними організованими групами. Тому їх неможливо диференціювати у цьому джерелі кримінологічної інформації про організовану злочинність. До набуття чинності новим КК України суди також визнавали організованими групами неієрархічні об'єднання.

Що стосується середнього рівня організованої злочинності, то ми приєднуємося до позиції О. І. Гурова, А. І. Алексєєва, С. І. Герасимова, оскільки, як вже зазначалось, надані ними характеристики рівнів організованої злочинності є найбільш повними. Вчені пропонують відносити до цього рівня об'єднання чисельністю до 50 і більше осіб, які складаються із структурних частин. Між лідером та виконавцями існують проміжні ланки. Об'єднання включає структурні підрозділи різної спеціалізації: бойовиків, розвідників, виконавців, консультантів тощо. Корупційні зв'язки обов'язкові з посадовцями органів влади та управління. Організована злочинна діяльність: наркобізнес, контрабанда, незаконні операції у кредитно-фінансовій системі [5, с. 362; 130, с. 259].

Звертаючись до наведеної вище класифікації об'єднань за КК України, доходимо висновку, що організованим злочинним угрупованням першого рівня відповідають ієрархічні об'єднання, чисельність яких перевищує 10 осіб, що відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України не можуть бути визнаними злочинними організаціями (ієрархічні організовані групи), а також

транснаціональні організації, передбачені ч. 5 ст. 143 КК України; злочинні організації у кількості від 11 осіб, створені з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або забезпечення її функціонування.

Третій (вищий) рівень становлять об'єднання з серйозною матеріальною базою (матеріальні активи, грошові кошти на банківських рахунках), що складаються з кількох структурних підрозділів (зокрема підконтрольні суб'єкти господарської діяльності з ознаками «фіктивності» та «транзитності»). Управління здійснюється за допомогою більш складних, функціональних або лінійно-функціональних механізмів та принципів, спрямованих на реалізацію складних схем механізмів злочинної діяльності та ухилення від кримінальної відповідальності, наприклад:

- створення злочинних схем із використанням можливостей суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності з метою мінімізації податкових зобов'язань, розкрадання грошових коштів із державного бюджету під виглядом законного відшкодування податку на додану вартість, створення умов для мінімізації сплати податків під час виплати заробітної плати;

- учинення фіктивного банкрутства та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

Їх організатор (керівник) може не заглиблюватися у деталі механізму вчинення злочинів. Виконання таких функцій покладено на керівників відповідних структурних підрозділів. Керівник всього об'єднання визначає загальну концепцію злочинної діяльності, визначає загальні завдання, загальну лінію поведінки, продумує і забезпечує систему координації дій різних учасників, систему їх безпеки та організації в цілому, форми та засоби протидії розслідуванню (зокрема налагоджує та підтримує корупційні зв'язки з посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів: Державної податкової служби, прокуратури, державної митної служби; Держказначейства, банківських установ тощо). Наявність корупційних зв'язків із посадовцями органів влади та місцевого

самоврядування всіх рівнів є обов'язковою умовою реалізації злочинного задуму, наприклад, для вчинення протиправних правочинів у фінансово-кредитній сфері, псевдо-експорту та імпорту, для отримання ділової інформації і документів прикриття, ухилення від сплати податків, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, розміщення активів у офшорних компаніях.

За ступенем організованості та характером діяльності вони виходять за межі власне злочинних об'єднань та поєднують у своїй діяльності протизаконні й легальні форми підприємницької діяльності. Такого роду об'єднання встановлюють контроль над певною територією чи сферою діяльності, як правило, спеціалізуються на здійсненні обмеженої кількості видів злочинної діяльності [5, с. 362-263; 130, с. 259-260]. Такі об'єднання у літературі називають злочинними організаціями мафіозного типу, злочинними синдикатами. На нашу думку, можна припустити, що вони можуть включати до свого складу об'єднання другого рівня.

Об'єднання саме третього рівня маються на увазі у спеціальній літературі, коли зазначається, що організована злочинність становить загрозу національній безпеці та фінансовій системі України, вкрай негативно впливає на розвиток політичних, економічних, соціальних, соціокультурних, морально-психологічних процесів у державі [31, с. 249-250; 254, с.133-134].

Ураховуючи подану кримінально-правову класифікацію доходимо висновку, що до третього рівня організованих злочинних угруповань відносяться злочинні організації чисельністю у кілька десятків осіб, створені не лише з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або забезпечення її функціонування, а і для керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування інших злочинних груп.

Об'єднанням типу «зłodіїв у законі», на нашу думку, відповідають злочинні організації, створені лише для керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування інших злочинних груп.

Найбільш поширеною точкою зору відносно складної структури організованих злочинних угруповань є така, відповідно до якої вони побудовані за наступною схемою. Такі організовані злочинні угруповання очолює сильний лідер, який має два або три заступники. Зовні вони законослухняні. Лідер виконує представницькі функції, забезпечує встановлення та підтримання взаємозв'язків з іншими організованими злочинними угрупованнями. Заступники вирішують проблеми з конкурентами, правоохоронними органами та ін., що виникають під час діяльності організованих груп або злочинних організацій, керують функціонуванням нижчих ланок об'єднання [245, с. 60]. Останнім часом серед вчених висловлюється думка, що структури можуть бути мережевими [85, с. 299] або поєднувати ознаки обох моделей [246].

Якщо припустити, що на території України функціонують злочинні організації третього рівня, то вони являють собою жорстко структуроване ядро з ознаками вертикальної структури управління, що органічно поєднується з гнучкою мережевою структурою периферичних ланок. Останні добре ізольовані одна від одної, але члени кожної з них міцно пов'язані між собою особистісними, емоційними зв'язками (етнічними, родинними, земляцькими тощо).

Це дозволяє мати не тільки налагоджений механізм їх дії у «виробничій сфері», легко здійснювати управління і тримати під контролем їх діяльність, а й максимально убезпечити центр та інші периферичні ланки мережі від впливу соціального контролю в разі викриття одного з них.

Говорячи про підсистему організованої злочинної діяльності, ми маємо на увазі, що суб'єкт (одна людина або група осіб, організоване злочинне угруповання) вчиняє взаємопов'язані між собою кримінально карані діяння, об'єднані єдиним злочинним наміром.

Усі суспільно небезпечні діяння, що входять до даної підсистеми, можна розділити на дві підсистеми більш низького рівня:

- 1) підсистема основних (предикатних)¹² злочинів;
- 2) підсистема забезпечувальних¹³ злочинів (завдяки ним стає можливим та (або) вигідним вчинення основних кримінально караних діянь).

Елементами цих підсистем виступають окремі кримінально карані діяння.

До таких відносяться склади злочинів з особливо кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину організованою групою»; бандитизм та злочини, пов'язані зі створенням, функціонуванням злочинних організацій різних видів, а також будь-які організовані злочини, вчинення яких можливе групою осіб у складі мінімум трьох осіб, що характеризується стійкістю, організованістю. У КК України вони знаходять своє відображення у:

- 1) складах злочинів із кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою», якщо у статті не передбачена зазначена особо кваліфікуюча ознака, за відсутності обох ознак – складів злочинів з кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину групою осіб»;
- 2) простих складах злочинів за умови відсутності окреслених ознак.

Для вивчення кримінологічних джерел про організовану злочинність, на наш погляд, важливе значення має класифікація злочинів, що складають підсистему організованої злочинної діяльності, за різними рівнями узагальнення (конкретизації). Відповідно до кримінально-правової класифікації злочинів нами пропонується виділити три рівні узагальнення всієї сукупності основних та забезпечувальних злочинів¹⁴:

¹² Цей термін використовує С. С. Чернявський стосовно злочинів у сфері банківського кредитування [259, с. 158], А. С. Беницький використовує обидва терміни [20, с. 249, 251], П. В. Агапов як тотожні вживає терміни «основні злочини» та «базові злочини» [2, с. 68].

¹³ Автори монографії «Протидія економічній злочинності» в аналогічному значенні використовують терміни «вторинні (підпорядковані) злочини» [195195, с. 33], П. В. Агапов – «допоміжні злочини» [2, с. 68], В. М. Кудрявцев – «допоміжні» та «підсобні» [135, с.197].

¹⁴ Велике значення класифікації методик розслідування злочинів за ступенем узагальнення (конкретизації) для наукового пізнання та практики розслідування злочинів в криміналістиці (методиці розслідування злочинів) обґрунтовували у своїх роботах Р. С. Белкін, В. О. Образцов, В. А. Журавель [19, с. 743, 751; 94, с. 17-24]. Ми вважаємо, що ця ідея може бути запозичена кримінологією стосовно класифікації основних злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями.

- 1) групи однорідних основних злочинів, об'єднаних за видовим об'єктом злочину, а також групи забезпечувальних кримінально караних діянь, об'єднаних за функціональним призначенням (груповий рівень узагальнення)¹⁵;
- 2) окремі види злочинів, передбачених відповідними статтями або частинами статей КК України (видовий рівень узагальнення);
- 3) підвиди окремих злочинів, передбачених тою або іншою статтею (частиною статті) КК, що виділено на підставі кримінологічно значущих ознак (підвидовий рівень узагальнення).

Наведемо групи та види основних однорідних злочинів (груповий та видовий рівні узагальнення):

- 1) проти власності (ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191 КК України);
- 2) проти встановленого законом порядку обігу підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ч.3 ст.199, 232-1 КК України), недержавних цінних паперів (ч.3 ст.224 КК України), приватизаційних паперів (ч.2 ст.234 КК України);
- 3) проти системи бюджетного регулювання (ст. 210, 211 КК України);
- 4) проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст.201 КК України);
- 5) проти порядку зайняття підприємницькою діяльністю та іншою господарською діяльністю (ст. ст. 213, 203-1 КК України);
- 6) проти прав і законних інтересів кредиторів (ст. 222 КК України);
- 7) проти прав і законних інтересів споживачів (ст. ст. 227, 217 КК України);
- 8) проти порядку приватизації (ст. 233 КК України);
- 9) проти волі та гідності особи (ч. 3 ст.146, ч. 2 ст. 147, ч.3 ст.149 КК України);

¹⁵ Функціональне призначення основних злочинів одне – отримання прибутків. Оскільки забезпечувальні злочини виступають способом підготовки, вчинення, приховання основних злочинів, збереження та збільшення злочинних доходів, то визначальне значення при групуванні окремих злочинів має не об'єкт посягання, а функціональне призначення кожної виділеної нами групи злочинів.

10) проти моральних засад суспільства в частині задоволення потреб (ч.2 ст.302, ч.3 ст.303 КК України);

11) проти волі, психічного, фізичного здоров'я дитини (ч.3 ст.150, ч.3 ст.150-1 КК України);

12) проти встановленого законом порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (у тому числі ч.3 ст.305, ч.3 ст.307, ч.3 ст.308, ч.3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313 КК України);

13) проти встановленого законом порядку обігу отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч.4 ст.321 КК України);

14) проти встановленого законом порядку обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин (ч.3 ст.262, ст.263 КК України), мається на увазі торгівля ними;

15) проти встановленого законом порядку обігу радіоактивних матеріалів (ч.3 ст.262 КК України);

16) проти встановленого законом порядку обігу органів, тканин людини (ст. 143 КК України);

17) проти встановленого законом порядку обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК України);

18) проти встановленого законом порядку обігу об'єктів авторського права і суміжних прав, результатів творчої діяльності людини (ч.3 ст. 176, ч.3 ст. 177 КК України);

19) проти встановленого законом порядку обігу металобрухту (ст. 213 КК України);

20) проти встановленого законом порядку міграції (ч.3 ст.332 КК України);

21) послуги з повернення боргів (ст. ст. 355, 356 КК України).

Розглянемо групи та види забезпечувальних злочинів:

1) злочини проти суспільної безпеки, необхідні для підготовки, вчинення, приховання основних злочинів, а також забезпечувальних злочинів, котрі не входять до даної групи злочинів: участь у транснаціональних організаціях, які займаються діяльністю, передбаченою ч. ч. 2, 3, 4 ст. 143 КК України (ч. 5 ст. 143 КК України); створення злочинної організації (ст. 255 КК України), сприяння учасникам злочинної організації та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України)¹⁶.

2) злочини, що вчиняються для збереження злочинного капіталу: злочини проти системи оподаткування, а саме ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1 КК України), незаконне використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або контрольних марок (ст. 216 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України).

3) злочини, що виступають способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів: контрабанда (ст. 201 КК України), фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), кримінальне банкрутство (ст. 219 КК України); злочини проти встановленого порядку обігу офіційних документів (ст. ст. 357, 358 КК України)¹⁷, експлуатації автоматизованих

¹⁶ Слід зазначити, що законодавець по-різному визначається у криміналізації зазначених діянь у залежності від виду формування. Але розгляд цього питання виходить за межі даного дослідження.

¹⁷ Якщо бути точними, то об'єктом кримінально-правового захисту ст.ст. 357, 358 КК України виступає не лише

електронно-обчислюваних машин, їх систем або комп'ютерних мереж (ст. ст. 361, 363 КК України), проти встановленого законом порядку обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин (ч.3 ст.262, ч.1,2 ст.263 КК України), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України);

4) злочини, що виступають способом боротьби з конкурентами – злочини проти добросовісної конкуренції і антимонопольної діяльності (ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 229, ст. 231, 232 КК України); проти життя та здоров'я особи (п. 11 ч. 2 ст. 115, ст.ст. 120, 121, 122, 125, 126, 127, ч.2 ст. 129 КК України); умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України) або погроза знищення майна (ст. 195 КК України); примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ч. 3 ст. 355 КК України).

5) злочини, що є формою самозахисту від викриття – злочини проти нормальної діяльності та авторитету правоохоронних органів, а саме втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343, ч.4 ст.345, ст. 347, ст. 348, ст. 349 КК України); проти правосуддя (ст. 376, 377, 378, 379, 384, 386 КК України); порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ч. 3 ст. 161 КК України); дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 3 ст. 109 КК України); проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 292 КК України), захоплення заручників (ч.2 ст. 147 КК України).

Крім того, злочини проти порядку здійснення посадовими та службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування своїх повноважень, передбачені ст. ст. 364, 365 , 368, 368-2, 368-4, 369, 369-2 КК України¹⁸, мають дуже широке функціональне призначення. Вони можуть виступати способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів, і формою самозахисту від викриття, і способом

порядок обігу офіційних документів, а й особистих, а також права і законні інтереси громадян, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення [184, с. 333].

¹⁸ Якщо бути точними, то об'єктом кримінально-правового захисту ст.ст. 364-370 КК України виступає правильна робота державного апарату, апарату місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян, окремої організації, установи, підприємства незалежно від форми власності [184, с. 433].

боротьби з конкурентами. Більш того, за їх допомогою здійснюється вплив на економічні, правові, політичні процеси в країні з метою створення або зберігання вже існуючих умов, що є сприятливими для здійснення організованої злочинної діяльності.

Подана класифікація складів злочинів є авторською систематизацією злочинів, що учиняються організованими злочинними угрупованнями. Вона є загальною, відкритою динамічною та носить умовний характер, що обумовлене кількома причинами. По-перше, у зв'язку з багатооб'єктністю деяких статей КК України один і той самий склад злочину може бути віднесений до різних груп. По-друге, організовані злочинні угруповання оперативно реагують на зміни чинного законодавства та економічного, соціального, політичного розвитку країни, розробляють нові злочинні схеми отримання злочинного прибутку, удосконалюють вже існуючі.

Конкретизація злочинів за підвидами є дуже об'ємною, оскільки одним складом злочину може охоплюватись кілька способів протиправних дій.

Наприклад, умовою функціонування організованого злочинного угруповання, що спеціалізується на вчиненні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та прекурсорів, може також бути учинення насильницьких злочинів, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлення та використання корупційних зв'язків із представниками органів державної влади, правоохоронних структур тощо [139, с. 515].

Властивості складових системи обумовлюють властивості (характер) цієї системи в цілому, хоча й не є простою їх сумою. У той же час об'єднані у систему складові, як правило, втрачають частину своїх властивостей, притаманних ним тоді, коли вони не є структурними елементами цієї системи. З іншого боку, у складі системи вони набувають нових інтегративних якостей, що не є суто сумарно притаманними вихідним компонентам [15, с. 613].

1.2. Характеристика внутрішніх зв'язків організованої злочинності та її зв'язки з іншими видами злочинності

Виникнення та збереження цілісних властивостей системи забезпечують зв'язки¹⁹. Це «... таке відношення між предметами та їх властивостями, яке (завдяки їх взаємодії) веде до того, що зміна одних супроводжується зміною інших» [139, с. 83]. Дане поняття одночасно характеризує і будову (статичу), і функціонування (динаміку) системи.

У даному підрозділі, спираючись на літературу з питання, буде сформовано характеристику окремих зв'язків між підсистемами організованої злочинності та елементами її підсистем (внутрішніх зв'язків), а також визначено місце цієї системи в системі більш високого рівня – загальної злочинності, проаналізовано окремі її зв'язки з іншими видами злочинності (зовнішні зв'язки).

Значення проблематики зв'язків між структурними елементами системи організованої злочинності полягає у наступному. Оскільки всі складові системи організованої злочинності пов'язані між собою, що частково буде проілюстровано нижче, то на підставі репрезентативних даних про окремі системні одиниці²⁰ організованої злочинності, типи зв'язків між ними, дослідник може отримати уявлення про інші її складові, систему в цілому, а також прогнозувати напрямлення подальшого розвитку організованої злочинності або окремих її структурних елементів. Більш глибоке розуміння того, як системні одиниці організованої злочинності поєднані причинними зв'язками, обумовлюють одна одну, як інші типи зв'язків між складовими системи (взаємодії, будови) детермінують ті або інші її кількісно-якісні характеристики, має велике пізнавальне значення в умовах наявності фрагментарних, часом невірних відомостей про цей соціально-правовий феномен.

¹⁹ У роботі поняття «зв'язок» та «відношення» ми будемо використовувати як синоніми.

²⁰ Терміни «складові системи», «системні одиниці», «структурні елементи системи» ми будемо використовувати як тотожні.

Актуальним виникає питання: «Які саме нові об'єктивні знання про організовану злочинність можна отримати, спираючись на знання про внутрішні та зовнішні зв'язки організованої злочинності?». Представити достатньо повну картину цих зв'язків є складним завданням, яке має бути предметом спеціального дослідження. Тому, не претендуючи на повноту, ми спробуємо не стільки надати вичерпну відповідь, скільки намітити шляхи конструктивного підходу до вирішення поставленого питання.

У загальній теорії систем розроблено типологію та класифікацію зв'язків, що утворюють системи [15, с. 823; 140, с. 78; 263, с. 188-191]. Вважаємо, що деякі з них, які ми наведемо нижче, мають евристичну цінність для системно-структурної характеристики організованої злочинності.

Виділяють наступні типи зв'язків: а) взаємодії (між окремими людьми, людськими колективами або соціальними системами);

б) будови або структурні;

в) породження або генетичні (одне явище виступає як безпосередня причина іншого);

г) перетворення (коли внаслідок безпосередньої взаємодії двох і більше систем (або їх складових) і завдяки цьому зазначені системи, порізно або спільно, переходять із одного стану до іншого або коли система (чи її складова) забезпечує чи різко інтенсифікує цей перехід);

г) функціональні (об'єкти, поєднані таким зв'язком, разом виконують певну функцію, причому ця функція може характеризувати або один із цих об'єктів, або систему, до складу якої вони входять);

д) розвитку (має місце, коли система виходить на інший рівень функціонування, раніше неможливий для неї; умовою такого виходу є зміна організації системи);

є) управління.

Зв'язки взаємодії поділяють на: а) конфліктні; б) кооперативні.

У свою чергу, кооперативні зв'язки є структурними. В залежності від положення складових у системі структурні зв'язки бувають:

а) горизонтальними (зв'язки між складовими одного рівня системи, наприклад, взаємодія для узгодження рішень, обміну інформацією); б) вертикальними або субординаційними (зв'язки між окремими структурними рівнями в системі за вертикаллю). Із свого боку, за силою вертикальні поділяють на два види: координації та управління. Стосовно завдань даного дослідження, на нашу думку, доцільно поєднати зв'язки будови (точніше, вертикальні) та управління під загальною назвою структурні зв'язки, оскільки у соціальній системі складно провести чітку межу між вертикальними структурними зв'язками та зв'язками управління.

За можливістю впливати на інші складові системи структурні зв'язки поділяють на активні (можливість активно впливати на інші складові системи) та пасивні (відсутність такої можливості).

У рамках даного дослідження ми об'єднаємо зв'язки породження, перетворення та розвитку під загальною назвою «причинні зв'язки».

За силою виділяють сильні та слабкі зв'язки. При використанні інших критеріїв класифікації зв'язки поділяють на необхідні та випадкові, істотні та неістотні.

У юридичній статистиці [164, с.308–313] причинні зв'язки поділяють на:

а) однозначно-детерміновані (причина визначає наслідок прямо, повно, точно, наприклад, винна особа ударом ножа завдає тілесне ушкодження);

б) кореляційні (причина визначає наслідок не однозначно, а лише з певною долею вірогідності, є неповною). Зв'язки першої групи проявляються у кожному окремому випадку, кореляційні – у великій масі явищ. Кореляційні зв'язки можуть бути: а) лінійними або прямолінійними (зі збільшенням значення фактору величина наслідку тільки збільшується або тільки зменшується); б) криволінійними (зі збільшенням значення фактора величина наслідку спочатку збільшується, а потім зменшується). За характером кореляційні зв'язки поділяють на прямі (зі знаком «+») та зворотні (зі знаком «-»).

Кореляційні прямолінійні зв'язки можуть бути однофакторними та багатофакторними. Однофакторні кореляційні зв'язки називають ще парною кореляцією, багатофакторні – множинною кореляцією. Останні, на відміну від парних кореляцій, майже не досліджуються, хоча саме вони домінують у кримінології, деліктології, соціології. За допомогою методів статистичного аналізу кореляційні зв'язки можна не лише виявляти, але й вимірювати у коефіцієнтах, тобто визначати їхню силу. Якщо значення коефіцієнту становить «+ 1» або «- 1», то можна говорити про повний прямий або зворотній зв'язок відповідно. Іншими словами, такий зв'язок вже є не кореляційними, а однозначно-детермінованим. На практиці при вивченні соціальних процесів такі величини майже не зустрічаються. «0» – зв'язок відсутній. Якщо значення коефіцієнту складає до «0,3»,²¹ то між ознаками (системними одиницями) зв'язок практично відсутній; якщо «0,3» – «0,5» – можна говорити про слабкий зв'язок; «0,5» – «0,7» – про помірний зв'язок; «0,7» – «1,0» – про сильний зв'язок. Загальне правило полягає в тому, що чим ближче величина коефіцієнту до «+ 1» або «- 1», тим сильніше зв'язок між ознаками, прямий або зворотній відповідно [208, с. 28].

У залежності від того, чи всі системні одиниці, між якими існують зв'язки того чи іншого типу, входять до складу однієї системи, зв'язки бувають: а) внутрішні (між складовими системи); б) зовнішні (між системою та середовищем). За положенням системних одиниць, пов'язаних внутрішніми зв'язками, ми пропонуємо виділяти наступні: а) зв'язки між складовою та цілим; б) між складовими системи. Зв'язки між складовими системи можна поділити на зв'язки між складовими одного рівня та між складовими різних рівнів.

Враховуючи наведену вище класифікацію зв'язків охарактеризуємо окремі зв'язки, якими пов'язані складові будь-якого організованого злочинного угруповання.

²¹ Дрібні величини ми наводимо без знаків «+» та «-» для зручності викладу матеріалу, хоча маємо на увазі, що кореляційний зв'язок може бути як прямим, так і зворотнім, тобто зі знаком «+» або «-».

1. Так, у будь-якій соціальній системі виконується принцип сумісності елементів, який полягає у тому, що для стійкого об'єднання у систему елементи повинні бути спільними у необхідній і достатній мірі. Стосовно ОЗУ найбільш важливими є професійна, психофізіологічна, соціокультурна сумісність його членів, сумісність їх особистих цілей з цілями об'єднання [3, с. 66].

Будь-яке організоване злочинне угруповання характеризується важливою ознакою – стійкістю. Стійкість характеризується наявністю внутрішніх зв'язків між його членами. Це зв'язки взаємодії, а саме кооперативні зв'язки, які, у свою чергу, можуть бути горизонтальними або вертикальними. Члени угруповання пов'язані між собою єдиними намірами щодо вчинення злочинів, кожен із них усвідомлює факт об'єднання себе з іншими особами в одне угруповання, прагне тісно поєднати свої зусилля з іншими членами для досягнення єдиного злочинного результату. Особовий склад стабільний.

Члени будь-якого організованого злочинного угруповання підпорядковуються загальним правилам поведінки, ролі та функції кожного члена чітко визначені та узгоджені згідно з планом злочинної діяльності. Є організатор (керівник) або організаційна структура, наявне централізоване або мережеве підпорядкування. В організованій групі план злочинної діяльності відомий всім членам групи, структура²² є простою, управління здійснюється за лінійним принципом (керівник – виконавці). Злочинна організація має більш складну структуру, складається з кількох структурних підрозділів, управління здійснюється за функціональним чи лінійно-функціональним принципом. Її організатор (керівник) може не поглиблюватися у деталі вчинення злочинів (час, місце, особи, які їх вчиняють). Ці функції виконують керівники відповідних структурних підрозділів. Керівник всього об'єднання визначає загальні завдання, загальну лінію поведінки, продумує і забезпечує систему координації дій різних учасників, систему їх безпеки тощо.

Завдяки кооперативним, у тому числі структурним зв'язкам організоване

²² Під поняттям «структура» ми будемо розуміти відображення певних взаємозв'язків, взаєморозташування складових частин системи, її устрою. Структура характеризує організованість системи, стійку впорядкованість елементів та зв'язків [15, с. 698].

злочинне угруповання є здатним ефективно здійснювати інтенсивну злочинну діяльність протягом тривалого часу, зокрема вчиняти організовані злочини (зв'язок між підсистемами організовані злочинні угруповання та організована злочинна діяльність), протистояти дезорганізуючим факторам як внутрішнього характеру (вибуття окремих членів об'єднання чи намагання це зробити, невизнання авторитету чи наказів керівника тощо), так і зовнішнього (діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо). Невипадково вважається, що ОЗ є найбільш суспільно небезпечною формою злочинності.

2. Кількість осіб, які входять до складу того чи іншого організованого злочинного угруповання (хоч не тільки це), зумовлює його структуру і навпаки, про що детальніше було сказано вище. Тобто між чисельністю організованого злочинного угруповання та його структурою існує причинний зв'язок.

Так, якщо за статистичними даними МВС України про кількість виявлених організованих груп та злочинних організацій та злочинів, ними вчинених, на одне організоване злочинне угруповання у середньому приходиться чотири виявлені особи, то можна стверджувати, що переважна їхня більшість не має складної структури (див. детальніше р. 3.2). На тому ж самому зауважує А. П. Закалюк на підставі аналізу кримінальних справ про злочини, визнані судами такими, що вчинені організованими групами чи злочинними організаціями [85, с. 322].

3. В інформаційному аналізі систем обґрунтовано закономірності, згідно з якими чим більше рівнів ієрархії має структура, тим більший ступінь її цілісності; чим більше у керівника заступників, тим більший ступінь цілісності останньої [15, с. 701-705].

4. Особа лідера організованого злочинного угруповання нерідко визначає структуру, чисельність, масштаби діяльності та місце серед інших об'єднань. У спеціальній літературі описано приклади, за якими пасивна поведінка або смерть чи арешт лідера ведуть до того, що об'єднання послаблює свої позиції у злочинному середовищі, багато його членів переходять до складу інших

організованих злочинних угруповань, саме воно опиняється на межі розпаду на малі групи [245, с. 50-51].

Крім того, організовані злочинні угруповання тісно пов'язані між собою. Для здійснення успішної організованої злочинної діяльності вони повинні знати про інші організовані злочинні угруповання, щонайменше другого та третього рівня, які вже контролюють або мають намір контролювати той або інший об'єкт чи сферу суспільного життя.

1. Розподіл територій та сфер бізнесу, на яких встановлювався контроль, між організованими злочинними угрупованнями у 90-х рр. минулого століття вирішувався не лише на підставі договорів, а за рахунок конфліктів, у тому числі збройних (так званих «розбірок»), вбивств на замовлення ключових фігур.

Ілюстрацією співпраці є такий приклад. Банди, які діють автономно, можуть залучатися за винагороду різними організованими злочинними угрупованнями для чинення силового тиску на громадян і організації з метою заволодіння капіталом останніх, ліквідації неугодних осіб тощо [117, с.54-55]. Злочинні організації з більш складною структурою можуть залучати для виконання захисних функцій інші більш прості об'єднання відповідної спеціалізації [117, с.56]. Організовані злочинні угруповання можуть заключати угоди про розподіл сфер впливу. Також члени одного організованого злочинного угруповання можуть переходити до складу іншого [245, с. 61].

Сутність координації полягає в тому, що лідери різних організованих груп, банд, злочинних організацій разом вирішують питання «зовнішньої політики» по відношенню до кримінальних конкурентів, державних органів, громадських організацій, окремих осіб, урегульовують стосунки між організованими злочинними угрупованнями певного регіону. Зовні вона може проявлятися, наприклад, у вигляді обміну інформацією. При цьому вони не втручаються у «внутрішні справи» один одного. Якщо така координація набуває стійкого характеру, то виникає надорганізаційне об'єднання, що виконує організаційно-управлінські функції по відношенню до організованих злочинних угруповань всіх інших видів – об'єднання типу «злочинців у законі».

Його члени формально рівні між собою. Як зазначається у літературі, виникнення такого роду співтовариств є неминучим і логічним продовженням розвитку організованої злочинності [69, с. 61-62; 139, с. 509, 512]. У той же час, як відмічають дослідники, серед «злочинців у законі» немає єдності.

В. В. Бедриківський зазначає, що «злочинський общак», як і «злочинська сходка» також є засобом, що координує діяльність злочинського середовища, а не лише матеріальним фондом чи фінансовою структурою, створеною для обслуговування економічних інтересів злочинського середовища [17, с. 73–74]. «Общак», як мінімум, включає три касти «посадових» осіб: «рулевої» - найбільш авторитетний злочин, що приймає рішення про витрату коштів з «общакової касси»; касир або «хранитель общака» – несе персональну відповідальність за його недоторканість; ревізори, які перевіряють збереження «общака» і правильність витрат [54, с. 157].

Зв'язки взаємодії між організованими злочинними об'єднаннями забезпечують стійкість системи організованої злочинності в цілому.

2. Структура, кількісний склад організованого злочинного угруповання, особистісні якості їх лідерів, характер організованої злочинної діяльності визначають її місце у «кримінальному просторі». Лише організоване злочинне угруповання зі складною структурою, великою чисельністю, очолюване активним та авторитетним лідером може витримати конкурентну боротьбу з іншими організованими злочинними угрупованнями за сфери, території впливу чи певну частку в них, зберігати свою автономію. Не кожна організована група спроможна відстояти свою незалежність і може бути поглинута злочинною організацією або об'єднатись з іншими організованими групами і створити злочинну організацію. Більш сильне організоване злочинне угруповання впливає на інші.

3. Чим вище рівень організованості та масштаб організованої злочинної діяльності злочинного об'єднання, тим вище ступінь легалізації капіталу цього об'єднання та ширше діапазон залучених капіталів [245, с. 57].

Розглянемо, як пов'язані між собою підсистеми основних та забезпечувальних злочинів.

Лише одночасне функціонування обох підсистем злочинів (основних та забезпечувальних) забезпечує життєдіяльність підсистеми більш високого рівня (підсистеми організованої злочинної діяльності) протягом тривалого періоду часу і системи організованої злочинності в цілому, мета якої – отримання надприбутків. Тому ці підсистеми поєднані функціональним зв'язком.

З іншого боку, необхідність вчинення основних злочинів породжує забезпечувальні. Так, насилля (зокрема вбивства на замовлення) – один із інструментів у конкурентній боротьбі організованих злочинних угруповань, засіб залякування та фізичного усунення «небажаних людей» (конкурентів, свідків, політичних діячів, журналістів тощо) [67, с.46; 203, с. 263]. Мета, з якою вони вчиняються, підкорена кінцевій. Те ж стосується умисного знищення майна.

На підставі сказаного вище можна стверджувати, що між цими підсистемами, крім функціонального, існує також причинний зв'язок, а саме кореляційний прямолінійний прямий парний. Тобто чим більше учиняється основних злочинів, тим більше вчиняється забезпечувальних²³. Підкреслимо, що дана закономірність стосується фактичної, а не виявленої організованої злочинної діяльності. У якості прикладу такого зв'язку можна навести зв'язок між основними злочинами та легалізацією злочинних доходів (ст. 209).

У р. 1.1. було запропоновано три рівня узагальнення всієї сукупності основних та забезпечувальних злочинів, що складають систему організованої злочинної діяльності (групи, види, підвиди злочинів). У даному підрозділі, розглядаючи зв'язок основних та забезпечувальних злочинів, ми пропонуємо ще один рівень узагальнення цих злочинів – комплекси взаємопов'язаних основних

²³ Наявність цієї взаємозалежності відображається у багатьох визначеннях організованої злочинності, в яких однією із необхідних її ознак вказується забезпечення її існування за допомогою насилля або погроз їх застосування, корупційних зв'язків з посадовими особами.

та забезпечувальних злочинів, що поєднані в єдиний ланцюг організованої злочинної діяльності²⁴.

У зв'язку зі сказаним зазначимо, що необхідно чітко розмежовувати значення термінів «злочини проти ...» та «злочини у сфері ...». Як видно з поданої класифікації груп однорідних основних суспільно каранних діянь, «злочини проти ...» – це посягання на той об'єкт, що охороняється чинним КК України, який вказано після слова «проти». Під поняттям «злочини у сфері ...» ми будемо розуміти, по-перше, суспільно карані діяння, що посягають на вказаний після терміну «сфері» об'єкт злочину (основні злочини), по-друге, – злочини, які виступають способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів²⁵.

Один із прикладів схеми злочинної діяльності у кредитно-фінансовій сфері наводить С. С. Чернявський. Основному злочину шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) передують створення фіктивного підприємства (ст. 205 КК України). Це забезпечувальний злочин, що є першим етапом злочинної діяльності щодо забезпечення сприятливих умов для здійснення загального злочинного задуму.

Специфічним способом приховування злочину, передбаченого ст. 222 КК України, може виступати використання в злочинних цілях процедури банкрутства шляхом навмисного доведення підприємства-позичальника до фінансової неспроможності (ст. 219 КК України). Кожен з етапів супроводжується вчиненням окремих злочинів, які сприяють досягненню основного злочинного результату: проти встановленого порядку обігу

²⁴ Для позначення «комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки», в криміналістиці використовується також термін «злочинні технології збагачення» [80, с. 22]. У даній роботі ми також будемо використовувати зазначений термін у цьому значенні. А. Ф. Волобуєв, О. Н. Ярмиш вживають терміни «технологія злочинної діяльності», «технологія загальнокримінальної організованої злочинної діяльності», «технологія економічної організованої злочинної діяльності», «технологія постзлочинної організованої злочинної діяльності» [192, с. 8, 164-196 та ін.]. У більш вузькому значенні термін «злочинні технології збагачення» використовується колективом авторів монографії «Протидія економічній злочинності»: «комплекс взаємопов'язаних злочинів, що вчиняється організованими злочинними групами метою отримання матеріальної вигоди і з використанням легальних форм господарської діяльності» [195, с. 33].

²⁵ Зауважимо, що в аналогічному значенні термін «злочини у сфері...» використовуються у вказівці Генеральної прокуратури, МВС, Державної податкової адміністрації, Служби безпеки України щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки № 12-157 окв. від 2.06.2004 р., відповідно до якої формується офіційна статистика МВС України.

офіційних документів (ст.ст. 357, 358 КК України), експлуатації автоматизованих електронно-обчислюваних машин, їх систем або комп'ютерних мереж (ст.ст. 361, 363 КК України), правильної роботи державного апарату, апарату місцевого самоврядування (ст.ст. 364-370 КК України) [259, с. 33].

На підставі аналізу матеріалів кримінальних справ за злочинами, вчиненими у сфері економічної діяльності, вчені доходять до висновку про те, що реєстрація та використання фіктивних підприємств є обов'язковим елементом технології організованої злочинної діяльності у економічній сфері [192, с. 175-176; 195, с. 32-33].

Як зазначають автори монографії «Протидія економічній злочинності», головним системоутворюючим фактором у технологіях злочинної діяльності є злочинна мета, відображена у сутності основного злочину (заволодіння чужим майном, незаконне одержання кредиту). Забезпечувальні злочини виступають своєрідними засобами досягнення зазначеної мети (підробка документів, створення фіктивного підприємства, перекручування чи знищення комп'ютерної інформації та ін.). Учені називають наступні фактори, що обумовлюють вибір забезпечувальних злочинів: предмет злочинного посягання (нерухомість, товарно-матеріальні цінності, кошти в готівковій чи безготівковій формі), особистісні якості суб'єкта (наявність певних знань, досвіду, соціальних зв'язків), зовнішні умови (прогалини в законодавстві, неефективна робота контролюючих і правоохоронних органів) [195, с. 36].

Звертаючись до наведеної у р. 1.1 класифікації основних та забезпечувальних злочинів різних рівнів узагальнення, зазначимо, що існує нагальна потреба у виявленні та систематизації зв'язків між окремими комплексами, групами, видами, підвидами злочинних посягань зазначеної категорії. На жаль, у межах даного дослідження виконати це завдання неможливо у зв'язку з обмеженістю обсягу та складністю зазначеної задачі.

Крім того, надприбутки, отримувані від основних злочинів, впливають на якісно новому рівні (порівняно з, так би мовити, «неорганізованою» злочинністю) на забезпечувальні злочини. Це високі розміри хабарів, налагодження контактів з посадовцями регіонального, загальнодержавного рівня, використання сучасного озброєння, встановлення контролю над банківським сектором, засобами масової інформації, передусім телебаченням, а також легальним бізнесом, політичними діячами тощо, лобіювання вигідних законів та інше. Зрозуміло, що за слабкої матеріальної бази досягнення таких завдань неможливе.

Перейдемо до розгляду питання про те, як пов'язані між собою підсистеми організованих злочинних угруповань та організованої злочинної діяльності.

1) Дослідники зауважують, що чим більш організованим є організоване злочинне угруповання, тим більшою є спричинена ним шкода, тим більш зухвало воно діє, тим небезпечніше злочини, що воно вчиняє, тим вище його кримінальна активність [117, с. 49].

2) Кількість осіб в організованому злочинному угрупованні і відповідно його структура тісно пов'язані з характером та масштабами його організованої злочинної діяльності. Вчинення тих або інших злочинів забезпечують певні організаційно-структурні (ієрархічні) форми. Так, для систематичного вчинення крадіжок, грабежів, розбоїв, вимагань, озброєних нападів на фізичних та юридичних осіб, шахрайств достатньо організовані групи або банди чисельністю 3-10 осіб. Для вчинення таких злочинів не потрібна складна ієрархічна структура. Або можна сказати по-іншому. Організована група або банда у кількості 3-10 осіб можуть систематично вчиняти лише окремі злочини і неспроможні контролювати певну територію або сферу господарства, вкладати гроші в легальний бізнес, оскільки не мають ще достатньої матеріальної бази, авторитету, необхідного для співпраці з крупними бізнесменами тощо. Злочинні організації, навпаки, володіють достатніми

матеріальними оборотними коштами, щоб вкладати їх у підприємства і навіть галузі промисловості та торгівлі.

Як зазначає О. В. Топільська, чим вище рівень організованості і масштабу діяльності організованого злочинного угруповання, тим вище ступінь легальності його капіталу, тим ширше діапазон залучених капіталів [245, с.57]. Зміна змісту, спрямованості організованої злочинної діяльності нерідко веде до зміни організаційної форми об'єднання. «Остання нині загалом стає більш гнучкою, підпорядковується змінюваним цілям, способам та умовам організованої злочинної діяльності» [85, с. 320]. Що стосується масштабів організованої злочинної діяльності, то зрозуміло, що організована група у кількості трьох осіб об'єктивно не в змозі займатися злочинною діяльністю в широких масштабах.

3) Аналізуючи дані кримінальної статистики про організовану злочинність за 1994-2000 рр., О. Г. Кулик виявив залежність між кількістю учасників організованої злочинної групи та інтенсивністю злочинної діяльності. Ця залежність полягає в тому, що чим чисельніша група, тим більша кількість виявлених злочинів, учинених нею, тобто вище ступінь інтенсивності її злочинної діяльності, і отже, ступінь її суспільної небезпеки. Так, на ОГ чисельністю дві особи припадало в середньому 4,5 злочини,²⁶ три особи – 5,9; 4-10 осіб – 8,0; більш ніж десять осіб – 16,5 злочинів [144, с. 76; 146, с. 22].

4) Крім того, О. Г. Кулик, аналізуючи дані кримінальної статистики МВС України за означений період, виявив залежність між інтенсивністю злочинної діяльності і тривалістю існування організованого злочинного угруповання: організована група, що діє протягом тривалішого часу, вчиняє, як правило, більше злочинів [144, с.76; 146, с. 22].

Характеристика організованої злочинності як системи, виділення рівнів організованих злочинних угруповань, класифікація злочинів, що ними вчинюються, за різним ступенем узагальнення, виявлення та характеристика зв'язків між структурними елементами організованої злочинності дозволяють

²⁶ До 1.09.2001 року організованою групою могло бути визнано об'єднання чисельністю у дві особи.

визначити більш адекватні підходи та методи вивчення різних аспектів такого складного феномену, як організована злочинність.

Перейдемо до розгляду зв'язку організованої злочинності з іншими видами злочинності. На собливу увагу заслуговує питання про питому вагу злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, у структурі загальної злочинності, у структурі групової злочинності, злочинів окремо економічної та загальнокримінальної спрямованості. Традиційно склалося так, що питома вага злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, обчислюється від загальної кількості всіх зареєстрованих злочинів (розкритих та нерозкритих).

Таблиця 1.1

Динаміка питої ваги злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, до загальної кількості зареєстрованих розкритих злочинів за 2002-2011 рр.

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загальна кількість зареєстрованих злочинів	450661	556351	520105	485725	420900	401293	384424	434678	500902	515833
Кількість розкритих злочинів	403284	немає даних	немає даних	335309	298306	303971	295918	298650	324483	319589
Зареєстровано злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Питома вага до загальної кількості зареєстрованих злочинів, %	1,4	1,1	1,1	1,6	0,9	1,20	1,0	0,8	0,6	0,6
Питома вага до загальної кількості розкритих злочинів, %	1,6	–	–	2,3	1,3	1,5	1,2	1,2	1	1

Однак у правоохоронних органах нерозкриті злочини найчастіше не кваліфікуються за ознаками вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою. Отже, злочини, які знаходять

відображення у кримінальній статистиці МВС України як такі, що вчинені організованими групами чи злочинними організаціями, у більшості випадків є розкритими. Тому, на нашу думку, коректніше обчислювати частку злочинів, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, від кількості лише розкритих злочинів (див. табл. 1.1).

Як видно із таблиці 1.1, питома вага злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, у структурі розкритих злочинів упродовж 2002-2011 рр. є дуже невеликою (в середньому – 1,4%), її коливання були незначними – лише на кілька десятих відсотка.

Таблиця 1.2.

Динаміка питомої ваги виявлених осіб, які вчинили злочини у групі, а також у складі організованих груп чи злочинних організацій, до загальної кількості осіб, які вчинили злочини

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загальна кількість виявлених осіб, які скоїли злочини	27030 7	25972 1	26070 2	23718 7	21450 7	21409 3	20774 0	21209 0	22638 5	22551 7
Виявлено осіб, які вчинили злочини у групі	78722	7210 6	6761 1	5419 7	4164 7	3727 5	3390 2	3596 5	4288 9	44824
Питома вага до загальної кількості виявлених осіб, які вчинили злочини, %	34,1	27,8	26	22,8	19,4	17,4	16,3	17	19	19,9
Виявлено осіб, які вчинили злочини у складі організованої групи чи злочинної організації	3209	2707	2861	2220	1754	1628	1457	1570	1588	1584
Питома вага до загальної кількості осіб, які вчинили злочини, %	1,2	1,0	1,1	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7

Питома вага виявлених осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп та злочинних організацій, до загальної кількості виявлених осіб, які вчинили злочини, є дуже незначною і в середньому складала 0,9 % (див. таблицю 1.2).

До того ж намітилась та залишається стабільною тенденція до зниження питомої ваги осіб, які вчинили злочини у групі, а також у складі організованих груп, злочинних організацій. На підставі цих даних можна зробити висновок, що органи внутрішніх справ України ведуть боротьбу переважно з особами, які вчиняють злочини індивідуально.

Характеризуючи організовану злочинність як систему, окрему увагу слід приділити характеристиці її зв'язків зі злочинністю в цілому та її видами.

По відношенню до злочинними організаціями злочинність виступає системою більш високого порядку. Організована злочинність як підсистема пов'язана зі злочинністю причинними кореляційними зв'язками, що є лінійними, переважно прямими, багатofакторними чи однофакторними.

Так, якісні зміни злочинності у 70-80-х рр. минулого століття призвели до виникнення організованої злочинності, визначили її характер, інші кількісно-якісні характеристики настільки, що організовані злочинні угруповання другого, третього рівнів детермінують не лише характеристики системи організованої злочинності, а й направленість змін всієї злочинності. Наприклад, лідери таких організованих злочинних угруповань вивчають соціальні умови з кримінальної точки зору, впливають на них, а не просто їх використовують.

За генетичним критерієм злочинність поділяють на стійку та ситуативну. Стійка, у свою чергу, буває навмисною та актуально-установчою. Організована злочинність є частиною стійкої, а саме навмисної злочинності.

В умовах неефективної протидії стійкій та ситуативній злочинності з боку правоохоронних органів їх характеристики змінюються до гіршого, зокрема актуально-установча перетворюється на навмисну, а ситуативна – на стійку. У свою чергу, це деморалізує населення, створює проблеми в політиці, економіці, соціальній сфері і цим породжує нове становище ситуативної злочинності. Зокрема, частина населення обирає злочинні способи матеріального забезпечення, реагує на ескалацію злочинності шляхом пристосування до неї (наприклад, злочинні угоди з посадовцями) або протидії її проявам, але

злочинним шляхом (наприклад, фізична розправа зі злочинцями при затриманні на місці події).

Стійка злочинність пов'язана з ситуативною, а навмисна – з актуально-установчою через одних і тих самих суб'єктів. Проблемні, конфліктні ситуації, що виникають під час злочинної діяльності, вирішують злочинним шляхом особи, які відносно легко переходять межу кримінальної заборони: ті, хто раніше вчиняли злочини, члени злочинних груп різного ступеня стійкості, організованості [139, с. 83-84].

В. Ф. Ущаповський описує наступні зв'язки між організованою та загальною злочинністю. З ростом злочинності в цілому збільшується кількість злочинів, учинених організованими злочинними об'єднаннями першого рівня, а з падінням росту злочинності – це число зменшується. Із зростанням організованої злочинності збільшується кількість убивств, тяжких тілесних ушкоджень, викрадення людей, захоплення заручників і навіть крадіжок, грабежів, розбоїв, вимагань, бандитизму, хуліганства і різних злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. При цьому збільшується число рецидивних злочинів, що характеризуються кримінальним професіоналізмом [254, с. 130].

Хрестоматійною є описана в літературі [140, с. 84] залежність між збільшенням умисних вбивств та збільшенням вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання.

Говорячи про зв'язки організованої злочинності з іншими видами злочинності, у першу чергу слід розглянути зв'язки між нею та іншими видами групової злочинності (неповнолітніх, молоді, рецидивістів, економічної чи загальнокримінальної спрямованості і т. ін.), індивідуальною злочинністю. Далі їх можна конкретизувати в залежності від теми та завдань дослідження. Наприклад, охарактеризувати зв'язок організованої злочинності молоді з індивідуальною злочинністю молоді²⁷, зв'язок організованої злочинності

²⁷ Див., наприклад: [59].

економічної спрямованості з груповою неорганізованою, індивідуальною злочинністю у сфері економіки тощо.

В умовах неефективної протидії індивідуальній злочинності, злочинності груп осіб та груп осіб за попередньою змовою їх характеристики змінюються до гіршого. Такі особи підвищують кримінальний професіоналізм, окремо діючі злочинці об'єднуються у групи різного ступеня стійкості, а групи збільшують ступінь організованості, стійкості, набувають нові якості за рахунок самостійного розвитку або включення до складу вже існуючих організованих злочинних угруповань. А це визначає характер злочинів, що ними вчиняються, перетворення їх на організовану злочинну діяльність.

Сформулювати цей зв'язок можна так. Зменшення чисельності розритих злочинів, вчинених індивідуально, через короткий проміжок часу призводить до збільшення фактичного рівня групової злочинності, у тому числі організованої. Цей зв'язок можна охарактеризувати як причинний кореляційний, а саме лінійний, прямий за характером, багатofакторний, а також прямий за направленістю.

Нижче наведемо приклади причинних кореляційних, а саме лінійних, прямих за характером, однофакторних зв'язків.

Члени організованих злочинних угруповань, особливо загальнокримінальної спрямованості, залучають до злочинної діяльності представників будь-якого віку, статі, соціального статусу, кримінально-правових та інших характеристик, що вчиняють злочини одноособово або групою осіб чи групою осіб за попередньою змовою.

Організовані злочинні угруповання різних рівнів можуть бути пов'язані з будь-яким видом злочинності, виділеним за суб'єктом вчинення злочинів, зв'язками взаємодії²⁸. Кооперативні зв'язки між ними, у свою чергу, допомагають вирішувати завдання сторін взаємодії, що виникають під час їх злочинної діяльності, тим самим впливають на якісні характеристики останньої.

²⁸ Відносно професійних злочинців висловлене твердження було загальноновизнаним. Останнім часом у науковій літературі висловлюється думка про те, що професійні злочини вже увійшли до складу організованих злочинних угруповань, одноособово вони не вчиняються, і тому професійна злочинність припинила своє існування [85, с. 306; 245, с. 46].

Отже між кооперативними зв'язками між зазначеними сторонами та зростанням кількості чи ступеня суспільно небезпечних характеристик їхньої організованої злочинної діяльності (масштаб діяльності, кількість вчинених злочинів, їх характер тощо) також існує причинний кореляційний зв'язок із зазначеними характеристиками.

Між організованими злочинними угрупованнями другого та третього рівнів з одного боку і організованими злочинними об'єднаннями першого рівня, неорганізованими групами, окремими злочинцями з іншого у межах однієї сфери суспільного життя існує причинний зв'язок із зазначеними характеристиками такого змісту.

Організована злочинність пов'язана причинними зв'язками з будь-яким видом злочинності, виділеним за об'єктом вчинення злочинів, через одні й ті ж сфери суспільних відношень, у яких вчинюється злочинна діяльність.

Зокрема, організована злочинність другого, третього рівнів, що діє у тій чи іншій прибутковій сфері, може не допускати, витіснити або включати до свого складу осіб, які вчиняють злочини одноособово, неорганізовані групи, організовані злочинні об'єднання першого рівня.

Останні не в змозі їм протистояти. І навпаки, у неприбуткових сферах, відносно не вигідних для організованих злочинних угруповань зазначених рівнів (сфера власності фізичних осіб, роздрібний обіг наркотиків), діють організовані групи нижчого рівня, групи осіб та групи осіб за попередньою змовою, окремі злочинці.

Виявлення конкретних причинних кореляційних зв'язків між організованою злочинністю та іншими видами злочинності (індивідуальною, груповою), що характеризуються вчиненням суб'єктами, об'єктами, суб'єктивною та об'єктивною стороною будь-яких ознак, вимірювання цих зв'язків, дозволяє виявити наступне. Якщо взаємозв'язок простежується протягом багатьох років, то зміна його сили може свідчити про структурні зміни у фактичній злочинності або про зміну рівня латентності того чи іншого виду злочинності.

Обчислимо питому вагу злочинів економічної спрямованості, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, у загальній структурі злочинів економічної спрямованості, оскільки ці дані є приблизно порівнянними.

Таблиця 1.3.

Динаміка питомої ваги злочинів економічної спрямованості, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, до загальної кількості зареєстрованих злочинів економічної спрямованості

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальна кількість зареєстрованих злочинів економічної спрямованості	42387	43203	44171	45107	42606	42755	38607	36634
Зареєстровано злочинів економічної спрямованості, вчинених організованими групами та злочинними організаціями	1405	1531	1671	1511	1203	1578	1194	1046
Питома вага до загальної кількості зареєстрованих злочинів економічної спрямованості, %	2,5	3,5	3,8	3,4	2,8	3,7	3,1	2,9

Питома вага злочинів економічної спрямованості, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, у структурі злочинів економічної спрямованості упродовж 2002-2009 рр. залишалась приблизно на одному рівні та у середньому складала 3,2 %. Отже, у структурі зареєстрованих злочинів економічної спрямованості «тон задають» злочини, вчинені індивідуально.

1.3. Сучасні тенденції організованої злочинності в Україні

«Тенденції розкривають основну направленість розвитку явища та його окремих видів у минулому, теперішньому (сьогодення) і як прогноз у можливому майбутньому» [164, с. 227].

Виявленню якісних та кількісних тенденцій розвитку організованої злочинності в цілому приділяли увагу низка дослідників, зокрема Р. М. Айдинян, Я. І. Гілінський, О. І. Гуров, А. І. Долгова, О. Ф. Долженков, В. В. Лунєєв, М. І. Мельник, Н. А. Орловська, Е. Расюк, В. Б. Романюк, В. Д. Сущенко, О. В. Топільська.

Серед найголовніших тенденцій розвитку системи організованої злочинності називаються наступні: її подальше проникнення у легальну економіку, яке зокрема проявляється у легалізації злочинних доходів, здійсненні організованої злочинної діяльності під прикриттям легальних суб'єктів підприємницької діяльності, встановленні контролю над певними економічними сферами, територіями; консолідація «злочинного світу»; значне посилення тенденції політизації організованої злочинності; здобуття все більш масового, міжрегіонального і міжнародного характеру; збереження тенденції до зростання озброєності, підвищення рівня їх мобільності й технічної оснащеності; планомірне використання професійних знань у різних галузях і тих, що накопичені злочинним світом [3, с. 75-76; 139, с. 231; 164, с. 469-470; 224, с. 15-16].

У той самий час кожна з тенденцій розвитку організованої злочинності може бути предметом самостійного наукового дослідження. Так, статті В. В. Астаніна, В. В. Баріса, А. Дорошенка, С. В. Яковлева присвячено політизації організованої злочинності [9, с. 68-72; 16, с. 72-80; 70, с. 90-112], О. Ф. Долженкова – глибинному аналізу її інфраструктури, В. М. Дрьоміна – інституціоналізованим формам даного виду злочинності [72, с. 428-453]. Дуже тісно з якісними змінами в організованій злочинності пов'язані корупційна злочинність [171; 223], економічна злочинність [119; с. 102-121; 221, с. 133-

153]. О. Шостко є відомим дослідником організованої злочинності в європейських країнах, у тому числі тенденцій її розвитку [261, с. 168-176]. Для науковців Російської Федерації протягом багатьох років залишається актуальною проблематика тероризму як інструменту досягнення своїх цілей організованою злочинністю [194]. Українські дослідники вказують, що для України дана проблема також може стати реальністю [65, с. 52-56; 71]. Тенденції розвитку організованої злочинності в окремих сферах суспільства виявляються та описуються у відповідних, присвячених незаконній міграції, незаконному обігу наркотиків, торгівлі людьми, транснаціональній злочинності роботах, навести які через їхню велику кількість не уявляється можливим.

Слід зазначити, що при цьому автори не завжди вказують, на підставі яких емпіричних відомостей чи теоретичних моделей виводять ті або інші тенденції розвитку організованої злочинності.

У той самий час охоплення всіх тенденцій розвитку організованої злочинності виходить за межі нашої роботи. У даному підрозділі ми ставимо собі за мету представити характеристику системи організованої злочинності у динаміці і таким чином показати, що описані в літературі тенденції розвитку вітчизняної організованої злочинності, у тому числі тієї її частини, що стала складовою транснаціональної організованої злочинності, є проявами загальних принципів розвитку соціальних систем. Вони також є реалізацією головної мети системи організованої злочинності за допомогою таких засобів, як насилля, обман, шантаж, підкуп у різних формах. Проте у зв'язку із проблематикою даної роботи²⁹ головну увагу у підрозділі буде приділено аналізу динаміки окремих показників організованої злочинності, що знаходять своє відображення у кримінальній статистиці МВС України за 1992-2000 рр., 2002-2011 рр. та Державної судової адміністрації України за 2002-2010 рр., через призму зазначених принципів, мети організованої злочинності та засобів її реалізації.

²⁹ Мається на увазі, що у фокусі роботи знаходяться джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність, зокрема кримінальна статистика про даний вид злочинності.

Я. І. Гілінський зазначає, що формування та розвиток організованої злочинності, а точніше, підвищення рівня організованості у злочинності є вираженням тенденції до збільшення рівня організованості всіх соціальних підсистем у світі (економіки, політики, управління, комунікацій тощо) [43].

Організована злочинність, як і інші соціальні системи, розвивається за наступними принципами:

1) принцип прогресуючої функціональної спеціалізації (диференціації функцій), тобто обов'язкового виділення, відокремлення специфічних функцій та закріплення їх за окремими структурними елементами системи;

2) принцип прогресуючої інтеграції (концентрації) – виражається у поєднанні однопорядкових спеціалізованих елементів, що виконують однакову функцію, в одну «виробничу» одиницю, а однопорядкових систем – у метасистему³⁰;

3) принцип соціальної експансії відображає той факт, що кожна соціальна система має тенденцію до поширення на середовище свого економічного, культурного, політичного або релігійного впливу настільки, наскільки їй дозволяють інші системи та середовище. Агресивно орієнтовані соціальні системи, до яких належить організована злочинність, можуть застосовувати насильницькі методи збагачення, захвачення територій чи сфер впливу [3, с. 68-71].

Однією із провідних соціальних систем, уповноважених протидіяти організованій злочинності, є система правоохоронних та судових органів. Врахування принципу соціальної експансії відносно організованої злочинності як соціальної системи дозволяє визнати слушним зауваження В. В. Лунєєва. Вчений писав ще наприкінці 90-х рр. минулого століття, що «...подальше зростання організованої злочинності істотно залежатиме від спроможності (і наданої можливості) правоохоронних органів розвернути боротьбу проти її

³⁰ У якості прикладу реалізації даного принципу можна навести наступне. Нині в умовах глобалізації поширеним явищем є незаконна міграція. Головними країнами виступають країни Східної Європи (Україна, Румунія, Болгарія, Албанія), Африки (Нігерія) та Азії (Китай, Таїланд). Організовані злочинні угруповання, які спеціалізуються на нелегальній міграції, співпрацюють між собою, а також з організованими злочинними угрупованнями, які займаються контрабандою наркотиків, використовуючи налаштовані канали перетинання кордону [199].

вищої форми – інституціональної мафіозної злочинності, пов'язаної з використанням державних, суспільних і політичних інститутів» [163, с. 468].

У зв'язку з цим розпочнемо з аналізу даних кримінальної статистики МВС України про організовану злочинність за 1992-2000 та 2002-2011 рр.³¹

Кримінальна статистика про організовану злочинність відображає стан боротьби з цим явищем з боку відповідних правоохоронних органів, а саме кількість виявлених ними організованих злочинних угруповань, осіб, які вчинили злочини у складі цих організованих груп та злочинних організацій, зареєстрованих злочинів відповідної категорії, їх спрямованості та ступеня тяжкості.

Протягом 1992-2000 рр., незважаючи на відхилення в окремі роки від тренду, спостерігалася тенденція до збільшення абсолютної кількості виявлених організованих злочинних угруповань, осіб, які вчинили злочини у їх складі, і самих злочинів відповідної категорії, причому достатньо значними темпами (див. табл. 1 додатку В). Упродовж 1994-2000 рр. абсолютна кількість виявлених організованих злочинних угруповань перевищувала відповідний показник за 1992 р. у середньому в 2,2 рази. Що стосується злочинів, вчинених у їх складі, то у 1994-1996 рр. їх було виявлено в середньому у 1,9 рази більше, ніж у 1992 р., у 1997-2000 рр. – в середньому в 3,3 рази більше. Кількість виявлених осіб, які вчинили злочини у складі організованих злочинних угруповань, порівняно до 1995 р.³² була більшою майже на половину у 1998-1999 рр. (49,3% та 44,3% відповідно), у 2000 р. – на чверть (25,8%).

Протягом 2002-2011 рр. залишалась стабільною протилежна тенденція протидії організованій злочинності з боку правоохоронних органів – зменшення абсолютної кількості виявлених організованих груп і злочинних організацій, осіб, які вчинили злочини у їх складі, і самих злочинів відповідної категорії, причому достатньо значними темпами (див. табл. 2 додатку В). Так, порівняно з 2002 р. таких осіб за 2006-2011 рр. було виявлено в середньому у 2 рази менше,

³¹ У зв'язку із введенням в дію нового КК України у 2001р. повні роки незалежності країни – 1992-2011 рр. – умовно поділено нами на два періоди: 1992-2000 рр. та 2002-2011 рр. 2000-й рік – це останній повний рік, у якому діяв КК України від 1960 р., 2002-й рік – перший повний рік дії нового КК України.

³² Відомості за 1992-1994 рр. відсутні.

злочинів та організованих злочинних угруповань – упродовж 2008-2011 рр. – майже у 2 рази менше (1,9 та 1,8 рази менше відповідно).

А. П. Закалюк, О. Г. Кулик та інші автори вказують на те, що не слід сприймати тенденцію до зростання кількості організованих злочинних угруповань, що мала місце у 1992-1999 рр., як активну масштабну боротьбу з організованою злочинністю. У 90-х рр. минулого століття нерідко злочини, вчинені групою осіб за попередньою змовою, у кримінальних справах та статистиці відображались як організовані. Тобто фактично здійснювалась протидія не організованим, а груповій злочинності [85, с. 281; 145, с. 64-65]. Зменшення з 2000 р. показників зареєстрованої організованої злочинності А. П. Закалюк пояснює тим, що цього року було дещо впорядковано реєстрацію злочинних груп як організованих на рівні МВС³³, хоча припускає, що дана ситуація могла бути обумовлена послабленням активності правоохоронних органів у боротьбі з ними [85, с. 281].

Зменшення загальної кількості злочинів, вчинених у складі організованих злочинних угруповань, відбувалось переважно за рахунок злочинів загальнокримінальної спрямованості. Про це свідчать наступні дані. З початку 2000-х рр. і донині спостерігається тенденція до зменшення абсолютної кількості зареєстрованих злочинів проти власності: крадіжок, грабежів, розбоїв, вимагань, вчинених організованими злочинними угрупованнями, що пояснюється зменшенням кількості помилок при розмежуванні ознак «організована група» та «група осіб» за даними видами злочинів [85, с.345]. Аналогічною є тенденція розвитку відносно бандитизму, умисних вбивств (у т.ч. замахів), які було віднесено до проявів організованої злочинності. У другій половині 2000-х рр. намітилась тенденція до зменшення абсолютної кількості привласнень, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

³³ У березні 2000 р. були прийняті рекомендації МВС та Генеральної прокуратури України «Про практику визначення ознак організованих злочинних груп», у яких зазначалось, що в умовах, коли відсутні єдині критерії оцінки і чіткі законодавчі визначення, відбувалось постійне нарощування кількості виявлених організованих злочинних груп за рахунок безпідставного віднесення до організованих значної кількості груп осіб за попередньою змовою. Цит. за: [145, с. 64-65].

На підставі аналізу статистичних даних МВС України про стан та структуру організованої злочинності за 1996-2006 рр. А. П. Закалюк обґрунтовує тезу про те, що «...в Україні центр протидії останній (і відповідно її реєстрації) перебуває не у сферах, де організована злочинність виявляє себе як злочинний промисел (економічний та позаекономічний), а в іншій сфері, де вчиняються злочини загальнокримінального характеру» [85, с. 284]. Переважна кількість організованих злочинних угруповань, що діють у сфері економіки, наркобізнесу, торгівлі викраденими автомобілями, зброєю, антикваріатом тощо залишаються поза увагою уповноважених державних органів з протидії організованій злочинності [72, с. 429].

Представлений нами у підрозділі 3.2 аналіз відомостей кримінальної статистики МВС України за 1992-2000, 2002-2011 рр. не протирічить вказаній позиції і також дозволив дійти висновку, що при цьому головні зусилля правоохоронних органів було спрямовано переважно на знешкодження простих за структурою, невеликих за кількістю груп (організовані злочинні угруповання першого рівня), що спеціалізувалися на вчиненні злочинів переважно загальнокримінальної спрямованості.

Так, у структурі зареєстрованої організованої злочинності питома вага злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями загальнокримінальної та економічної спрямованості,³⁴ залишалась стабільною протягом 2002-2009 рр. Лише у 2005 р. спостерігалось істотне зниження частки злочинів економічної спрямованості на 10,4 %, обумовлене істотним зростанням (порівняно з попередніми та подальшими роками) абсолютної кількості виявлених злочинів загальнокримінальної спрямованості (див. таблицю 1.4). У середньому за 2002-2009 рр. питома вага злочинів загальнокримінальної спрямованості складала майже три чверті (72,2%), вони

³⁴ З червня 2001 р. по липень 2010 р. у кримінальній статистиці усі злочини, що вчинялись на території України, у тому числі ті, що вчинялись організованими групами чи злочинними організаціями, за об'єктом посягання поділялись на дві групи: загальнокримінальної та економічної спрямованості (відповідно до вказівки Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Державної податкової адміністрації, Служби безпеки України щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки № 12-157 окв. від 2.06.2004 р. У 2010 р. дана вказівка втратила свою чинність у частині розподілу злочинів за спрямованістю). Для аналізу нами використано повні роки, коли збиралась відповідна інформація.

домінують у структурі зареєстрованої організованої злочинності. Відповідно, злочини економічної спрямованості складають трохи більше четвертої частини (27,8%). Отже, аналіз наведених даних кримінальної статистики МВС України дозволяє стверджувати, що протягом 10 останніх років незалежності України зберігається тенденція протидії організованій злочинності, на яку вказували кримінологи в середині 2000-х рр. У країні відсутнє адекватне реагування держави на прояви організованої злочинності економічної спрямованості [85, с. 284; 172, с. 359].

Таблиця 1.4.

Динаміка кількості кримінальних справ та осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп чи злочинних організацій, що надійшли до суду/було закінчено у 2002-2010 рр.

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	У середньому
Кількість справ, що надійшло до суду	497	551	725	598	565	558	493	531	539	562
Кількість справ, закінчених постановленням вироку	403	391	-	504	746	429	379	373	411	455
Частка від кримінальних справ, за якими розгляд закінчено, %	82,6	80,8	-	77,8	80,4	76,7	81,2	77,4	76,1	79,1
Кількість осіб за справами, які надійшли до суду за рік	3560	3884	4883	4551	3909	3634	3505	3745	4017	3965
Частка осіб за вироками, у яких вчинення злочинів у складі організованих груп, злочинних організацій підтверджено, від осіб за вироками, у яких підтверджено і не підтверджено вчинення злочинів у складі організованих груп, злочинних організацій, %	67,5	79,4	76,3	75,3	74,1	76	79	80,6	81,2	76,6

Аналіз кримінальної статистики ДСА України за 2002-2010 рр. про кількість кримінальних справ та осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп чи злочинних організацій [62; 6, с. 19; 167, с. 28; 168, с. 34-

35; 169, с. 33; 173, с. 31; 231, с. 38; 232, с. 21; 233, с. 22], показує наступне (див. таблицю 1.5).

Таблиця 1.5.

Динаміка кількості кримінальних справ та осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп чи злочинних організацій, що надійшли до суду/було закінчено у 2002-2010 рр.

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	У середньому
Кількість справ, що надійшло до суду	497	551	725	598	565	558	493	531	539	562
Кількість справ, закінчених постановленням вироку	403	391	-	504	746	429	379	373	411	455
Частка від кримінальних справ, за якими розгляд закінчено, %	82,6	80,8	-	77,8	80,4	76,7	81,2	77,4	76,1	79,1
Кількість осіб за справами, які надійшли до суду за рік	3560	3884	4883	4551	3909	3634	3505	3745	4017	3965
Частка осіб за вироками, у яких вчинення злочинів у складі організованої групи, злочинної організації підтверджено, від осіб за вироками, у яких підтверджено і не підтверджено вчинення злочинів у складі організованої групи, злочинної організації, %	67,5	79,4	76,3	75,3	74,1	76	79	80,6	81,2	76,6

Щорічно до судів надходило у середньому 562 кримінальні справи, вироки постановлялись в середньому за 455 кримінальними справами у рік, що складає у середньому 79,1% від кількості кримінальних справ, які перебували на розгляді в судах першої інстанції. Незважаючи на коливання показників у 2004, 2008 рр., простежується тенденція до збереження приблизно однієї й тієї ж кількості кримінальних справ відносно організованих злочинних угруповань, які надходили до суду, питомої ваги кримінальних справ, за якими постановлялись вироки, у структурі кримінальних справ, які перебували на розгляді в судах першої інстанції.

За кримінальними справами, що надходили до судів у 2002-2010 рр., обвинувачувалось у середньому 3983 особи на рік.

Таблиця 1.6.

Динаміка абсолютної кількості осіб за справами відносно організованих злочинних угруповань, які надійшли до суду за рік протягом 2002-2011 рр., розрахована способом ковзної середньої за три/п'ять років

Рік	Кількість осіб за справами, які надійшли до суду за рік	Згладжування за трьома роками	Згладжування за п'ятьма роками
2002	3560	–	–
2003	3884	12327	–
2004	4883	13318	20787
2005	4551	13343	20861
2006	3909	12094	20482
2007	3634	11048	19344
2008	3505	10884	18810
2009	3745	11267	–
2010	4017	–	–

Показники динаміки кількості осіб категорії, що розглядається, протягом 2002-2011 рр. коливались у окремі роки. Застосування методу згладжування рядів динаміки способом ковзної середньої, обчисленої за три та п'ять років, дозволив виявити основну тенденцію розвитку. В середині 2000-х рр. намітилась поступова тенденція до зменшення абсолютної кількості осіб за справами, які надходили до суду кожного року³⁵.

У той же час, визнавались винними у вчиненні злочинів у складі саме організованих груп, злочинних організацій приблизно 1200 осіб за рік (середній показник), що складає три чверті (76,6%) від числа засуджених за вироками, що набрали і не набрали законної сили. Питома вага засуджених зазначеної категорії у 2003 р. порівняно з 2002 р. істотно збільшилась (+11,9%) і, незважаючи на невеликі коливання, залишається протягом 2003-2010 рр. стабільною. Відповідно, в середньому відносно чверті осіб обвинувальні вироки постановлялись, але не підтверджувалась наявність організованої групи.

³⁵ Опис методу міститься у р. 2.2.

Отже, можна дійти висновку, що з боку системи судових та правоохоронних органів для організованої злочинності немає істотних перепон у реалізації своїх злочинних цілей.

Серед інших соціальних систем, які могли б протидіяти прогресуючій експансії організованої злочинності, слід назвати інші органи державної влади, крім судових та правоохоронних, та органи місцевого самоврядування, політичну систему України. У літературі з питання детально розглянуто аспект організованої злочинності, пов'язаний з її корупційною підтримкою з боку посадових осіб вказаних органів, тому ми не будемо на ньому зупинятись. Зазначимо лише два моменти. По-перше, факти виявлення правоохоронними органами злочинів у сфері службової діяльності, і зокрема хабарництва, вчинених організованими злочинними угрупованнями, в масштабах країни залишаються поодинокими. По-друге, останнім часом склалось таке положення справ, коли сторона, яка підкупає, домовляється зі стороною, яку підкупають, не про конкретні діяння, які необхідно виконати за винагороду, а про підкуп останньої. При цьому вона отримує регулярну винагороду і може не знати зміст завдання, яке і коли саме їй доведеться виконувати [139, с. 713].

Ми поділяємо позицію тих авторів, які роблять припущення про те, що законодавча змістова невизначеність організованої злочинності, переважне зосередження боротьби з нею поза сферами легальної та нелегальної економіки відповідають інтересам осіб, які здійснюють організовану злочинну діяльність у зазначених сферах, і такий стан речей забезпечується за рахунок зв'язків із представниками вищої влади. В результаті, з боку уповноважених посадових осіб не проявляється політичної волі та вимогливості щодо відповідних змін законодавства, виправлення існуючої практики робота правоохоронних органів та належного її спрямування [85, с. 291-292; 165, с. 83-84]. О. В. Топільська вказує на прямий зв'язок між зростанням числа корумпованих чиновників, співробітників правоохоронних органів і посиленням впливу організованих злочинних угруповань на політичну та економічну сфери держави [245, с. 60]. У зв'язку зі сказаним можна погодитись з тими дослідниками, які

обґрунтовують позицію, що дослідженням сучасного стану злочинності, найбільш небезпечних її форм і, в першу чергу, організованих, має займатись політична кримінологія [153, с. 18-19].

Крім того, сама організована злочинність характеризується конфліктами між її структурними елементами – організованими злочинними угрупованнями. Як зазначалось, збройні конфлікти між організованими злочинними угрупованнями є одним із проявів їхньої боротьби за території та сфери впливу. Вони стали характерною рисою 90-х рр. минулого століття. Цікавим є той факт, що у 1997 р. порівняно з 1994-1995 рр. зазнали змін соціально-демографічні характеристики осіб, яких було вбито під час таких конфліктів. Якщо у 1994-1995 рр. це були члени конфліктуючих організованих злочинних угруповань (210 осіб) та сторонні особи (22 особи), то в 1997 р. – керівники приватних структур та підприємці (122 осіб), керівники державного сектору (40 осіб), крім лідерів та активних членів організованих злочинних угруповань (116 осіб) [132, с. 53]. Проте у XXI ст. збройні конфлікти між організованими злочинними угрупованнями відійшли в історію. На нашу думку, даний факт дозволяє зробити припущення про те, що процес розподілу сфер впливу між основними діючими організованими злочинними угрупованнями завершується або нині віддано перевагу на користь менш резонансних методів.

За даними офіційної статистики МВС України з 2003 р. [260, с. 763; 87, с. 169; 241] спостерігається стабільна тенденція до зменшення кількості зареєстрованих вбивств на замовлення (див. табл. 4 додатку В), однак складно сказати, чим вона пояснюється: фактичним зменшенням цього злочину чи збільшенням його рівня латентності.

При цьому в літературі [72, с. 449] підкреслюється, що намітилась стійка тенденція до розширення корисливої мотивації вбивств на замовлення. З'явилась нова кримінальна професія – кілер.

І все ж таки кримінологи є одностайними в тому, що, незважаючи за конфлікти в даній системі, відбувається прогресуюча консолідація [139, с. 231;

224, с. 15], що може проявлятися у зменшенні організованих злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості [163, с. 468].

Одночасно слід пам'ятати, що розподіл організованої злочинності за спрямованістю на загальнокримінальну та економічну є досить умовним. Ще на початку 2000-х рр. у науковій літературі [39, с. 57, 59] вказувалось на посилення тенденції до взаємовпливу та злиття загальнокримінальної та економічної складових організованої злочинності, на те, що все менше залишалось об'єднань лише економічної або лише загальнокримінальної спрямованості. При цьому останні підпорядковуються об'єднанням економічної спрямованості.

Злочини загальнокримінальної спрямованості надають можливість швидкого єдиного збагачення. Однак головна мета організованої злочинної діяльності обумовлює те, що переважна кількість організованих злочинних угруповань мають діяти у найбільш прибуткових сферах економіки.

Вже у 90-х рр. минулого століття в результаті низки факторів, що описано та проаналізовано у спеціальній літературі³⁶, легальна економіка стала складатися із сильно та слабо корпоратизованих секторів. Перший сектор становлять підприємства, що є монополістами в технологічних та ринкових відносинах, мають вирішальні маси ліквідних ресурсів, бюрократично-корпоративну владу (експортери сировини, в першу чергу, нафти, газу, кольорових металів, зайняті у фінансово-кредитних і посередницьких сферах). У цьому секторі формуються надприбутки. Немонополізований сектор характеризується відсутністю чи низьким рівнем концентрації згаданих вище параметрів. До нього відносяться ринок споживчих товарів, велика частина сільського господарства, сфера відтворення робочої сили.

Характерна риса сильно корпоратизованого сектору економіки полягає в прагненні вивести із-під оподаткування максимально можливу частку надприбутків. Це стає можливим за умови порушень законодавства та налагодження корумпованих зв'язків із державними чиновниками, які

³⁶ Див., наприклад: [32, с. 61-70].

визначають умови комерційної діяльності, та кримінальними елементами, які змушують платити «данину».

Організована злочинність, що сформувалась на пострадянському просторі продовжує реалізовувати свою кінцеву мету не лише у нелегальній економіці, що характерно для інших країн, а й у сильно корпоративізованому секторі легальної економіки, де вчиняють злочини в рамках і під прикриттям законної підприємницької діяльності з використанням легальних господарюючих суб'єктів [32, с. 64-65].

Вже на початку 2000-х рр. у науковій літературі [39, с. 57, 59] відзначалось, що з кінця 90-х рр. минулого століття центр економічної організованої злочинності знаходився у фінансово-кредитній та банківській сферах, сферах зовнішньоекономічних відносин, приватизації, паливно-енергетичного і агропромислового комплексів, металургійній та гірничо-збагачувальній промисловості, ринках нерухомості та землі. Посилаючись на практику боротьби з проявами організованої злочинності, І. Шинкаренко та О. Волков писали, що саме в цих сферах формується основна частка тіньового капіталу. Зокрема, кредитно-банківські установи використовуються для відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом.

Протягом багатьох років високодохідними та масовими залишаються також мінімізація податкових зобов'язань шляхом використання можливостей суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, під час виплати заробітної плати, розкрадання грошових коштів із державного бюджету під виглядом законного відшкодування податку на додану вартість. Останнім часом широко поширеною стала нова форма протиправного поєднання легальної підприємницької діяльності та організованої злочинності у перерозподілі власності через виконання прогалін у законодавстві для захоплення підприємств силовими методами на підставі незаконних рішень судів. Зазначені дії отримали назву рейдерство [85, с. 420].

Дані кримінальної статистика МВС України про злочини, порушені за ст.209 КК України, свідчать про те, що протидія цьому виду злочинів, що є

економічним підґрунтям організованої злочинності, залишається на незадовільному рівні.

Найбільш поширеними видами організованої злочинної діяльності у нелегальній економіці в Україні визнаються торгівля наркотиками, зброєю, людьми, органами, незаконна міграція, ігорний бізнес, експлуатація проституції також залишаються високодоходним та поширеним промислом, що набуває транснаціонального характеру.

Як вже зазначалось, системи, які могли б їй протидіяти, фактично не в змозі виконувати цю функцію. Отже, не маючи навіть відповідних емпіричних даних, можна стверджувати, що організована злочинна діяльність, не зустрічаючи істотних перешкод або успішно їх долаючи, здобуває більш масового, міжрегіонального і міжнародного характеру. Цей висновок повністю відповідає принципам експансії та прогресуючої інтеграції соціальних систем. **Адже «...переважна частина транснаціональної злочинності є продовженням за межі країни національної злочинності, насамперед і головним чином організованої» [85, с. 378].**

Висновки до розділу 1

У даному розділі на ґрунті наукознавчої когнітивної структури нами було трансформовано концепцію наукового пізнання організованої злочинності. Остання складається з органічно поєднаних між собою онтологічного, гносеологічного та праксеологічного аспектів.

У межах онтологічного аспекту згаданої концепції нами було здійснено системно-структурну характеристику організованої злочинності. З метою уточнення інформаційних можливостей таких джерел кримінологічної інформації про розгляданий вид злочинності було детально розглянуто структурні елементи таких підсистем організованої злочинності, як

організовані злочинні угруповання та організована злочинна діяльність, внутрішні та зовнішні зв'язки досліджуваної системи.

Зокрема співвіднесено наявні в кримінологічній літературі рівні організованих злочинних угруповань з положеннями чинного кримінального законодавства, що визначають ознаки організованих груп та злочинних організацій. Так, до організованих злочинних угруповань першого рівня ми пропонуємо відносити організовані групи та злочинні організації, створені з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або забезпечення її функціонування, чисельністю до 10 осіб. До організованих злочинних угруповань другого рівня – ієрархічні організовані групи, що відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України не можуть бути визнаними злочинними організаціями, а також транснаціональні організації, передбачені ч. 5 ст. 143 КК України, чисельністю понад 10 осіб; злочинні організації в кількості від 11 осіб, створені з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або забезпечення її функціонування. На нашу думку, організованим злочинним угрупованням третього рівня відповідають злочинні організації чисельністю у кілька десятків осіб, створені не лише з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або забезпечення її функціонування, а й керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування інших злочинних груп. Крім того, кримінологи окремо виділяють угруповання, що виконують координаційні функції. Їм відповідають злочинні організації, створені лише для керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб або для забезпечення функціонування інших злочинних груп.

Розглянуто всю систему злочинів, що складають організовану злочинну діяльність, на чотирьох рівнях узагальнення (груповий, видовий, підвидовий, комплексний). Груповий рівень узагальнення складають основні злочини, об'єднані за видовим об'єктом злочину, забезпечувальні злочини – за функціональним призначенням. Видовому рівню узагальнення відповідають

окремі види злочинів, передбачені статтями або частинами статей КК України. До підвидового рівня узагальнення ми відносимо підвиди окремих злочинів, передбачених статтею (частиною статті) КК України, виділені на підставі кримінологічно значущих ознак. Комплексному рівню відповідають комплекси взаємопов'язаних основних та забезпечувальних злочинів, котрі складають єдиний ланцюг організованої злочинної діяльності.

Серед найбільш вагомих внутрішніх зв'язків системи організованої злочинності, на нашу думку, необхідно виділити наступні: 1) чисельність того чи іншого організованого злочинного угруповання є одним із факторів, що зумовлює його структуру, і навпаки; 2) кількісний склад і, відповідно, структуру організованого злочинного угруповання обумовлюють характер та масштаби його організованої злочинної діяльності і навпаки (зокрема, чим чисельніша група, тим більша кількість виявлених злочинів, учинених нею, тобто вищий ступінь інтенсивності її злочинної діяльності. Аналогічною є залежність між тривалістю дії організованого злочинного угруповання та інтенсивністю його злочинної діяльності); 3) лише одночасне функціонування обох підсистем злочинів (основних та забезпечувальних), що складають підсистему «організована злочинна діяльність», забезпечує життєдіяльність систем більш високого рівня (підсистеми «організована злочинна діяльність», системи «організована злочинність») протягом тривалого періоду часу.

Здійснено аналіз даних кримінальної статистики МВС України за 1992-2000 рр. та 2002-2011 рр. та Державної судової адміністрації України за 2002-2011 рр. Врахування виявлених тенденцій розвитку зареєстрованої організованої злочинності, принципів розвитку соціальних систем, у тому числі, агресивно орієнтованих, якою є організована злочинність, кінцевої мети розвитку досліджуваної системи, недосконалості чинного законодавства, що регламентує протидію з цим явищем, дозволяють обґрунтувати наступне припущення. В Україні, як і раніше, відсутнє адекватне реагування держави на прояви організованої злочинності

економічної спрямованості, не зменшується вплив організованих злочинних угруповань на політичну та економічну сфери держави.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОРГАНІЗОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ ТА РОБОТИ З НЕЮ

2.1. Поняття, види та структура кримінологічної інформації про організовану злочинність

Гносеологічний аспект концепції пізнання організованої злочинності являє собою систему завдань, принципів та методів наукового пізнання організованої злочинності та джерел кримінологічної інформації про цей вид злочинності. Враховуючи специфіку об'єкта дослідження, зокрема особливе місце організованої злочинності у структурі злочинності, вважаємо, що формуванню адекватної моделі пізнання цього соціально-правового феномену буде сприяти визначення поняття кримінологічної інформації про організовану злочинність, її ознак, структури та видів, чому й присвячено даний підрозділ.

Розгляд поставленого питання доцільно починати з визначення власної позиції щодо загального поняття інформації. Аж до середини ХХ століття термін «інформація» вживався у значенні «повідомлення про положення справ або стану чого-небудь». Із зародженням інформатики і кібернетики зміст даної дефініції став предметом дослідження різних наук, її було закріплено на законодавчому рівні. У науковій літературі існує досить велика кількість визначень інформації. Зокрема, інформацію розглядали як «... позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів» [37, с. 31], «певну характеристику відображення» [256, с. 119] і «міру неоднорідності розподілу матерії та енергії в просторі і в часі, міру змін, якими супроводжуються всі процеси, що протікають у світі» [45, с. 36], «сукупність знань про фактичні дані і залежності між ними, зміст, що присвоюється даним за допомогою угод, що поширюються на ці дані [202, с. 129]. У ст. 1 Закону України «Про

інформацію», ст. 200 Цивільного кодексу під інформацією розуміються «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді». Статтею 1 Закону України «Про телекомунікації», інформація визначається як «...відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб».

Найбільш продуктивними є концепції інформації, що базуються на філософській категорії відображення як загальній властивості матерії [34, с. 48; 252, с. 114]. «Інформація – це результат відображення і обробки у людській свідомості різноманіття навколишнього світу, це відомості про оточуючі людину предмети, явища природи, діяльність інших людей тощо» [47, с. 10]. «Під інформацією слід розуміти виділену нашим розумом при вирішуванні конкретного завдання частину відомостей (повідомлень) про об'єкт дослідження, що може сприяти вирішенню завдання, яке цікавить нас» [256, с. 33]. Дана дефініція лежить в основі визначень поняття «інформація» в окремих науках і галузях знань.

Як точно, на нашу думку, зазначає В. В. Бірюков, у результаті взаємодії об'єктів змінюються їхні властивості й ознаки, інформація ж про взаємодію між ними отримується в процесі їх цілеспрямованого пізнання або усвідомлення пізнаного. Тобто інформація не є результатом взаємодії об'єктів пізнання. При цьому вона одночасно виступає продуктом та інструментом пізнання. Наявність у суб'єкта пізнання початкової інформації, її зміст (методи та методики являють собою упорядковану сукупність інформації щодо проведення пізнання окремих об'єктів в окремих умовах) дозволяє останньому проводити цілеспрямоване пізнання й отримувати необхідні для вирішення певних завдань відомості про об'єкт пізнання [21, с. 81, 84-85]. Співвідношення інформації (відображення) про об'єкт пізнання з цим об'єктом називають семантичною визначеністю інформації [10, с. 153].

Перейдемо від загальних понять інформації до визначення понять інформації відносно нижчого рівня – в окремих науках і галузях знань, у тому числі й кримінології. «Під час скоєння злочину дійсно відбувається взаємодія

різноманітних матеріальних об'єктів, у тому числі й людей. Результатами такої взаємодії в матеріальних об'єктах стають зміни (сліди). Щоб отримати інформацію, їх треба спочатку знайти та пізнати. І лише зміни в пам'яті людей, що були до такої події певним чином причетні, можна назвати інформацією. Але ж вони отримали її в процесі непередбачуваного (частіше), буденного пізнання події, учасниками чи свідками якої вони стали випадково... від них суб'єкт розслідування (спеціальний суб'єкт пізнання – слідчий або ін.) отримує інформацію» [21, с. 83] і фіксує у передбачених законом процесуальних документах (матеріали кримінальних справ, матеріали про відмову у порушенні кримінальної справи). Кримінолог також може отримати необхідну інформацію від зазначених осіб чи з названих документальних джерел кримінологічної інформації, з інших кримінологічних джерел, які сформовані на підставі відомостей з останніх (кримінальна статистика, публікації в друкованих ЗМІ за матеріалами кримінальних справ тощо).

За належністю інформації до певної суспільної чи природної сфери остання поділяється на природну та суспільну. У свою чергу, видами суспільної інформації є соціальна, технічна тощо. За функціональною роллю або змістом об'єктів відображення соціальну інформацію поділяють на економічну, політичну, управлінську, правову, кримінологічну та інші [86, с. 15].

Уперше термін «кримінологічна інформація» без визначення було використано на початку 70-х рр. минулого століття³⁷. Тоді ж у межах теорії кримінологічного прогнозування Г. А. Аванесов запропонував розглядати кримінологічну інформацію у вузькому та широкому значеннях. У широкому розумінні він мав на увазі всю інформацію, що має «кримінологічний характер», у вузькому – лише відомості про проблеми, які входять до предмету кримінології [1, с. 180-181].

В Україні вперше зазначена проблематика більш детально розроблялась із позиції інформаційного забезпечення профілактики злочинів А. Е. Жалинським

³⁷ Панкратов В. В. Методология и методика криминологических исследований. – М., 1972. – С. 96. – Цит. за: [86, с. 15].

та М. В. Костицьким. Вони сформулювали поняття, зміст, особливості кримінологічної інформації, спроектували на неї відповідні характеристики соціальної інформації [78, с. 114-144]. У подальшому окремі питання кримінологічної інформації, не наводячи її визначення, розглядали низка вітчизняних та зарубіжних кримінологів. О. М. Джужа, А. Кирилюк, Д. Голосніченко, Т. Л. Кальченко, О. А. Євланова визначають види та дають певну характеристику окремим джерелам кримінологічної інформації [64, с. 65-70; 109, с. 245-248; 67, с. 54-57]. О. М. Литвинов розглядає кримінологічну інформацію як важливий елемент системи моніторингу попередження злочинів та правопорушень [156, с. 68]. Однак до 1999 р. цього терміну в юридичних енциклопедіях, словниках кримінологічних термінів за авторством українських та російських вчених ми не знаходимо. Протягом останнього десятиліття визначення поняття «кримінологічна інформація» зайняло своє місце у відповідних словниках [25, с. 72; 140, с. 399; 133, с. 59; 264, с. 408-409], окремих наукових роботах [4; 25, с. 71; 86, с. 47]. Крім того, один із розділів «Курсу сучасної української кримінології» А. П. Закалюка присвячений структурі кримінологічної інформації, розгляду її особливостей, видів, форм, сфер використання, джерел та методик збирання.

Аналіз визначень поняття «кримінологічна інформація» у спеціальній літературі [4; 5, с. 192; 25, с. 71-72; 86, с. 47; 108, с. 72; 133, с. 59; 135, с. 399; 135, с. 596; 264, с. 408-409] дозволяє їх узагальнити. У якості родових понять, через які це поняття визначається, вчені використовують «відомості» (А. І. Алексєєв, Л. М. Давиденко, О. Г. Кальман, І. М. Мацкевич, В. П. Сальников, І. О. Христич), «дані» (О. М. Джужа), «інформація» (Е. Алауханов, О. В. Боков, А. П. Закалюк). Ми вважаємо, що термін «соціальна інформація» є найбільш точним з точки зору правил визначення понять, сформульованих у науці логіці.

У всіх проаналізованих визначеннях акцент робиться на те, які дані слід відносити до цього виду інформації. Ряд авторів відносять до кримінологічної інформації відомості про злочинність (зокрема стан,

структуру, динаміку) та її причини і умови (або фактори), інші – відомості про злочини та їх причини і умови (або фактори), деякі – відомості про злочинність, але причини і умови (або фактори) злочинів. Всі включають відомості про особу злочинця. Окремі автори відносять до кримінологічної інформації блок інформації про жертв (потерпілих) злочинів. Переважна більшість вчених відносять до кримінологічної інформації також відомості про заходи боротьби зі злочинністю або злочинами.

На підставі здійсненого аналізу доходимо висновку, що на сьогодні не існує усталеного поняття кримінологічної інформації, нечітко окреслено її структуру. На нашу думку, наявні дефініції потребують подальшого вдосконалення.

Ми поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що до кримінологічної інформації слід відносити відомості про теоретичні та практичні проблеми, які становлять предмет кримінології [25, с. 71; 86, с. 17]. Загальновизнаною є позиція вважати предметом кримінології злочинність (а не лише злочини), її фактори (причини та умови), особу злочинця, особу жертви, заходи протидії злочинності³⁸.

У літературі виділяються такі кількісно-якісні характеристики злочинності, як рівень, інтенсивність, динаміка, географія, структура, характер, обсяг заподіяної шкоди³⁹. У той самий час, як зазначає А. І. Долгова, проявами злочинності є злочини, особи, які їх скоюють (злочинці), жертви злочинів, матеріальна шкода, наслідки злочинності, організовані злочинні угруповання [139, с. 71]. З огляду на сказане, ми вважаємо правомірним окремо не вказувати у визначенні поняття «кримінологічна інформація» блоки інформації про злочини, особу злочинців та жертв злочинів, оскільки поняття злочинності охоплює всі ці блоки інформації, а також інші, зазначені вище. В іншому випадку послідовним є включення до визначення понять «кримінологічна

³⁸ Див., наприклад, [137, с. 15].

³⁹ Див., наприклад, [137, с. 43-45].

інформація» не лише відомостей про злочини, злочинця та жертву, а й про інші прояви злочинності. Але такий підхід робить визначення занадто громіздким.

Відносно причинного комплексу злочинності слід зазначити, що в сучасній кримінології вживається кілька термінів: «фактори», «детермінанти», «причини та умови», «чинники» злочинності. Ми поділяємо позицію тих кримінологів, які використовують дані терміни як рівнозначні [247, с. 59; 138, с. 57-58], хоча існують й інші думки щодо поставленого питання [166, с. 239].

З'ясування сутності злочинності, її детермінантів не можна вважати повним без урахування інших негативних суспільних явищ, що тісно з нею пов'язані, сприяють її існуванню, і навпаки, – «фонових» явищ. До них відносять наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, проституцію, корупцію, ухилення від соціально корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво тощо. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне охоплювати поняттям «кримінологічна інформація» не лише причини та умови злочинності, а й «фонові» явища і позначати їх терміном «фактори, супутні злочинності».

Серед кримінологів немає єдиної точки зору відносно змісту, співвідношення між собою понять «протидія», «попередження», «запобігання», «профілактика», «боротьба», «нейтралізація» злочинності. Багатозначність понятійного апарату у сфері кримінологічних знань, що стосуються впливу на злочинність з метою зниження її рівня або зменшення ступеню суспільної небезпеки, є причиною частих дискусій. Для подолання такої ситуації, що дістала назву «боротьба термінів», в кримінології пропонується використовувати «термінологічну конвенцію», тобто угоду про однозначне вживання того або іншого поняття або використовувати низку понять як синонімічні [11, с. 7-9; 166, с. 344-347]. Не зупиняючись на теоретичних розбіжностях, ми вважаємо доречним такий підхід у межах нашої роботи і приєднуємося до позиції тих авторів, котрі вважають, що термін «протидія злочинності» є терміном найбільшого ступеня узагальнення, тотожним йому за

змістом є поняття «боротьба зі злочинністю» [13, с. 44; 10, с. 11; 156, с. 7; 11, с. 8-9]. Під протидією злочинності ми розумітимемо «...особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня» [13, с. 44-45].

Крім того, аналіз визначень оперативно-розшукової, криміналістично значущої, криміналістичної інформації [21, с. 97, 115-116; 188, с. 17-18; 18, с. 84, 189, с. 33] дозволяє нам дійти наступного висновку. Визначальною ознакою, яка відокремлює кримінологічну інформацію від зазначених видів інформації, є її призначення, обумовлене цільовим призначенням кримінології, – забезпечення протидії злочинності. Тому ми приєднуємося до тих авторів, які включають цю ознаку до дефініції кримінологічної інформації [264, с. 408-409], і вважаємо її найголовнішою.

Ми погоджуємось також із висловленою у спеціальній літературі позицією відносити до кримінологічної інформацію, яка стала результатом економічного, соціологічного, психологічного, правового та іншого дослідження, однак має значення для кримінолога [86, с. 28].

Відтак під кримінологічною інформацією ми будемо розуміти соціальну інформацію, необхідну для протидії злочинності, котру можна отримати з кримінологічних джерел та оцінити за допомогою кримінологічних засобів, інформацію про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, про напрями та форми власне протидії їй.

Відповідно, до кримінологічної інформації про організовану злочинність слід відносити ту частину кримінологічної інформації, що необхідна для протидії даному виду злочинності і включає блоки відомостей

про систему організованих злочинних угруповань та їх злочинну діяльність, фактори, супутні організованій злочинності, а також про напрями та форми протидії останній.

Перейдемо до розгляду структури кримінологічної інформації про організовану злочинність. Визначення даного поняття містить укрупнені, так би мовити, інтегровані його структурні частини. У кожній із таких частин можна виділити низку складових, які диференціюють її зміст і при дослідженні конкретних джерел кримінологічної інформації про даний вид злочинності дозволяють точніше визначити її інформаційні можливості.

У зв'язку з обмеженістю обсягу роботи, а також складністю проблематики протидії злочинності взагалі та організованим її формам зокрема зупинимося докладніше лише на перших двох блоках кримінологічної інформації про організовану злочинність, вказаних у понятті кримінологічної інформації. Визначенню інформаційних можливостей відносно цих блоків відомостей буде присвячено р. 3.2 - 3.5 нашої роботи.

I. Кримінологічна інформація про систему організованих злочинних угруповань та їх злочинної діяльності.

Детальному розглядові цього блоку кримінологічної інформації про організовану злочинність присвячено р. 1 нашої роботи. До нього в першу чергу входять відомості про організовану злочинність як соціальну систему, її стан, структуру, динаміку та тенденції розвитку, місце в системі більш високого рівня – злочинності взагалі, її зв'язки з іншими видами злочинності (зовнішні зв'язки).

Відносно структурних елементів розглядової соціальної системи це інформація про організовані злочинні угруповання; злочини, що складають організовану злочинну діяльність цих угруповань; особи, які вчиняють злочини у їхньому складі; особи, які безпосередньо не беруть участі у скоєнні злочинів у складі організованих злочинних угруповань, але так чи інакше сприяють їх функціонуванню (корумповані посадові особи, лікарі, юристи тощо) на постійній або разовій основі; жертви вказаних злочинів. Важливе місце у

даному блоці кримінологічної інформації займають відомості про функціональні, причинні зв'язки між підсистемами організованої злочинності та елементами її підсистем, зв'язки взаємодії в підсистемі «організовані злочинні угруповання», а також взаємодія жертви та злочинця в механізмі злочинної поведінки.

При вивченні організованих злочинних угруповань особливу увагу слід приділяти встановленню поширеності їх видів; кількості організованих злочинних угруповань кожного виду, кількості їх учасників; структурі організованого злочинного угруповання, характеристиці його структурних елементів, їх функцій; фактичному характеру системної злочинної діяльності організованого злочинного угруповання, його мотивації, відображенню цих відомостей у кримінально-процесуальних документах, їх юридичній оцінці слідчими, прокурорами, суддями; специфічним нормам поведінки в об'єднанні, санкціям за їх порушення, порядку застосування санкцій, ступеню їх невідворотності, умовам відмови від їх застосування; кількості скоєних учасниками організованого злочинного угруповання злочинів, їх фактичним характеристикам та юридичній кваліфікації; сферам суспільного життя, у яких здійснюється організована злочинна діяльність [139, с. 27-28].

Найчастіше у кримінології виділяють наступні групи ознак, що характеризують особу злочинця: соціально-демографічні (стать, вік, національність, місце народження, проживання, мета приїзду), громадянство, кримінально-правові, соціально-економічні (освіта, професія, працездатність, безробітний чи працюючий, рід занять, службове становище, фактичне та задеклароване матеріальне становище), соціально-рольові (партійність, сімейний стан); а також інтелектуальні, емоційно-вольові, потребово-мотиваційні (потреби, інтереси, мотиви вчинення злочинів, участі в організованому злочинному угрупованні; стан алкогольного, токсичного, наркотичного, психотропного сп'яніння), ціннісно-орієнтуючі ознаки (система та ієрархія цінностей, рівень моральної та правової свідомості); генетичні, фізичні (біологічні) характеристики, у тому числі психічні, фізичні

хвороби, розлади. Крім того, для встановлення ступеня здатності особи піддаватися виправному впливу заходів попередження, покарання і адаптації необхідно встановлювати здорові, корисні якості і властивості особи злочинця. «Нікого... не можна зробити кращим, інакше як через залишок добра, яке в ньому є» (І. Кант) [138, с. 71].

У той же час для осіб, які входять до складу організованого злочинного угруповання, визначальною ознакою є займане ними місце в його ієрархії. У залежності від даної ознаки дослідниками пропонується кілька типологій зазначених осіб. Найбільш вдалою, на нашу думку, є типологія, яку пропонує О. В. Топільська. Дослідниця виділяє чотири типи учасників організованої злочинної діяльності всередині організованого злочинного угруповання зі складною структурою: 1) лідер; 2) заступник; 3) ланкові та бригадири; 4) рядові учасники [245, с.101-102]. Дані типи, у свою чергу, також можуть бути деталізовані. Крім того, слід назвати лідерів злочинного світу – «авторитетів», «зłodіїв у законі».

Характеристика жертв злочинів, що вчиняються у складі організованих злочинних груп, включає ситуаційний, інтелектуально-вольовий, аксіологічний, діяльнісно-практичний, емоційно-установочний, фізично-біологічний компоненти віктимності [248, с. 166-175].

Також підлягає вивченню те, як організовані злочинні угруповання, що входять до системи організованої злочинності, у свою чергу, впливають на суспільні відносини для досягнення своїх злочинних цілей.

II. Фактори, супутні організованій злочинності.

Ми поділяємо позицію А. П. Закалюка відносно того, що специфічними для організованої злочинності є фактори, які зумовлюють наступні специфічні для організованої злочинності ознаки: «вчинення злочинів у формі групової організованої діяльності, яка, як правило, здійснюється у вигляді промислу, часто у ринкових відносинах; спрямування останнього на отримання значних та надвисоких прибутків, їх легалізацію в офіційну економіку; організація системи надійного забезпечення діяльності через застосування актів насильства,

підкупу, шантажу, загалом підкорення своїм інтересам структур влади і правоохорони» [85, с. 332-333].

Кримінологи оперують кількома класифікаціями факторів злочинності. Залежно від ступеня узагальнення соціальних явищ та процесів, які обумовлюють злочинність, виділяють три рівні причин та умов злочинності: 1) індивідуальний (психологічний) – недостатня соціалізація особи; 2) соціологічний – економічні, політичні, соціальні та інші явища, які впливають на формування особистості майбутніх злочинця та жертв; 3) філософський – соціальні протиріччя, що обумовлюють негативні соціальні явища [135, с. 180-181].

Крім того, у спеціальній літературі широко використовується розподіл всієї сукупності факторів злочинності на об'єктивні та суб'єктивні [247, с. 59]. Суб'єктивні фактори охоплюють все особистісне, що залежить від волі людини (свідомість, звички, цінності тощо). До об'єктивних факторів, які не залежать від волі людини, відносять стан економічної, соціальної, політичної сфер тощо.

Залежно від ступеня узагальнення обумовлених явищ та процесів автори пропонують таку багаторівневу систему факторів злочинності: 1) фактори злочинності в цілому; 2) фактори окремих видів злочинності; 3) фактори конкретних злочинів [137, с. 61; 138, с. 59-60].

Крім того, важливо враховувати, що злочини, які посягають на інтереси окремих галузей економіки і входять до структури економічної злочинності, мають особливості детермінації на рівні цих галузей [247, с. 67-68].

З огляду на сказане, а також ураховуючи наведену в р.1.1 багаторівневу класифікацію злочинів, що складають організовану злочинну діяльність, система факторів організованої злочинності набуває такого вигляду. Фактори 1) організованої злочинності в цілому; 2) організованої злочинності загальнокримінальної та економічної спрямованості; 3) організованої злочинності у певній сфері суспільних відносин, галузі економіки (відповідає комплексному рівню узагальнення злочинів, що складають організовану

злочинну діяльність); 4) однорідних злочинів, основних або забезпечувальних, що складають організовану злочинну діяльність (відповідають груповому рівню узагальнення); 5) конкретних злочинів відповідної категорії, що відповідають видовому або підвидовому рівням узагальнення.

У межах даного дослідження у зв'язку з обмеженістю обсягу роботи ми розглянемо лише фактори, під впливом яких з'явилась і розвивається організована злочинність в цілому. При цьому ми усвідомлюємо, що вони потребують подальшої конкретизації та диференціації відносно організованої злочинності економічної та загальнокримінальної спрямованості, а також злочинів, що складають організовану злочинну діяльність, виділених нами рівней узагальнення. У спеціальній літературі в залежності від суспільної сфери, до якої відноситься той чи інший фактор, виділяються наступні чинники організованої злочинності: економічні, соціальні, політичні, правові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські [147, с. 143; 224, с. 20-22; 56, с. 98-99].

Про фактори економічного характеру свідчать зокрема такі економічні показники розвитку України: валовий внутрішній продукт держави, середня оплата праці, прожитковий мінімум, рівень бідності населення, рівень безробіття, темпи зростання ВВП, індекс промислового виробництва, дефіцит бюджету, рівень інфляції, розміри податків, індекс споживчих цін на товари, ступінь криміналізації економіки (зокрема, зарплати у «конвертах», масове ухилення від сплати податків тощо).

Фактори соціального характеру характеризують такі соціальні показники: співвідношення зростання прибутків і витрат населення, середній рівень споживання найважливіших продуктів харчування, рівень освіти, рівень народжуваності, рівень смертності, рівень захворюваності, розмір міграції населення, ступінь забезпеченості житлом, ступінь забезпеченості необхідними умовами життєдіяльності (об'єкти соціально-культурного життя, установи охорони здоров'я), співвідношення бідних та багатих та ін.

Серед політичних чинників – конфлікти між різними гілками влади, особливо законодавчою і виконавчою, до цієї боротьби можуть примикати

представники злочинного світу, аби проникнути в органи державної влади і легалізувати своє становище чи лобіювати інтереси кримінальних структур [137, с.66-67], вибори Президента України, депутатів всіх рівнів, правляча політична партія тощо.

Фактори правового характеру: недосконалість норм Кримінального кодексу України, якими криміналізовано організовану злочинну діяльність тих або інших організованих злочинних угруповань, кримінально-правові, кримінально-процесуальні, інші заходи, що регламентують притягнення до кримінальної відповідальності членів організованих злочинних угруповань, зокрема заходи із забезпечення захисту суб'єктів та учасників кримінального судочинства.

Фактори соціально-психологічного характеру: ступінь криміналізації суспільної свідомості, суспільна думка відносно протидії організованим злочинності (ставлення до цього феномену в цілому та можливості йому протидіяти, до конкретних заходів протидії з боку уповноважених органів держави, у тому числі готовності населення їх підтримати тощо).

Організаційно-управлінські фактори охоплюють, з одного боку, відсутність у державі жорсткого контролю за розподілом і обліком національного багатства, а з іншого – надмірна правова регламентація підприємницької діяльності, а також недоліки функціонування судових та правоохоронних органів (їх кадрове, організаційне, ресурсне забезпечення тощо).

Серед «фонових» явищ, що сприяють організованій злочинності та відтворюються нею, слід назвати, у першу чергу, корупцію, наркоманію, тіньову економіку, тіньову юстицію.

Слід зазначити, що розподіл кримінологічної інформації про організовану злочинність на запропоновані нами блоки носить умовний характер, що обумовлено складністю та багатоаспектністю феномену злочинності та організованих її форм. Зокрема, те, що кримінологи відносять до суб'єктивних факторів (особа жертви, особа злочинця) злочинності, ми розглядаємо у якості

проявів, а не факторів організованої злочинності і в структурі кримінологічної інформації відносимо до першого блоку.

Докладніший аналіз кримінологічної інформації про організовану злочинність пов'язаний із розглядом її видів, що виділяються за різними критеріями. Для цього ми спроектуємо види кримінологічної інформації, види інформації, що виділяються у спеціальній літературі [78, с. 135-144; 86, с. 27-31; 10, с. 157-158; 244, с. 215-217], на кримінологічну інформацію про організовану злочинність. Так, за характером відображення даних кримінологічна інформація про організовану злочинність може бути якісною і кількісною. До кількісної належать відомості, подані в абсолютних або відносних одиницях вимірювання, які відображають співвідношення між окремими числовими даними (відповідають на питання «скільки?» або «наскільки?»). Це відомості про кількість організованих злочинних угруповань, що функціонують на території країни, про розміри матеріальних цінностей, наркотичних засобів, кількість одиниць зброї, вилучених у виявлених організованих злочинних угруповань, тривалість дії тієї або іншої організованої групи або злочинної організації, її чисельний склад тощо. Під якісною інформацією розуміють відомості, «... узагальнення і оцінки готовності і можливості системи виконувати за допомогою інтерпретації покладені на неї завдання і, відповідно, зберігати поступальний розвиток в заданому напрямі» [10, с. 157]. Наприклад, відомості про соціально-демографічні характеристики лідерів та членів організованих злочинних угруповань, характер їхньої організованої злочинної діяльності, територію їхнього функціонування тощо.

За ступенем персоніфікації можна виділити два види кримінологічної інформації: персональна і знеособлена. Персональна інформація – це відомості про тих чи інших осіб, організованих злочинних угруповань, які дозволяють ідентифікувати, про кого йде мова (ім'я, прізвище, по батькові, дата народження, адреса проживання осіб, назва організованого злочинного угруповання тощо). Персональна інформація міститься в матеріалах кримінальних справ, справах оперативного обліку. Знеособлена інформація –

це відомості, з яких неможливо визначити, про яку саме особу або організоване злочинне угруповання йдеться (звіти про результати вивчення громадської думки, кримінальна статистика).

Істотне значення має розподіл кримінологічної інформації залежно від того, чи перероблено її, на первинну (неперероблену) і вторинну (перероблену). Первинною кримінологічною інформацією є дані про окремі злочини або набір якихось даних і відомостей, які ще не є оціненими, їх не перероблено і не впорядковано (наприклад, відомості про окремі злочини, злочинців, жертв злочинів, окремі заходи протидії злочинності тощо). Це інформація про об'єкт або явище, про його стан у певній емпіричній ситуації (наприклад, злочини, вчинені конкретним організованим злочинним угрупованням).

Вторинною інформацією називають відомості про окремі соціальні факти, що пройшли процедури переробки (об'єднання, групування) та (або) аналізу (логічної перебудови, переводу в іншу систему понять). Іншими словами, перероблена інформація є результатом певних операцій з раніше отриманою первинною інформацією. Наприклад, подані у вигляді діаграм, таблиць статистичні відомості про кількість виявлених підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю організованих злочинних угруповань за певний період часу.

У свою чергу, перероблену інформацію ми пропонуємо поділяти на таку, що стала або результатом переробки первинної інформації (відомості, що містяться у кримінальній статистиці та інших видах статистики), або результатом аналізу вторинної інформації, тобто стала переробленою інформацією більш високого рівня узагальнення.

Залежно від порядку доступу кримінологічна інформація про організовану злочинність поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. У свою чергу, відповідно до ст.ст. 20, 21 Закону України «Про інформацію» видами інформації з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

2.2. Принципи та методи роботи з кримінологічною інформацією

Вибір методів вивчення соціальної дійсності з точки зору їхньої адекватності природі того, що пізнається, – одне із ключових питань у будь-якій науці, у тому числі кримінологічній.

У рамках даного дослідження процеси збору, переробки та аналізу кримінологічної інформації про організовану злочинність ми будемо охоплювати одним поняттям «робота з кримінологічною інформацією про організовану злочинність». Під час роботи з кримінологічною інформацією використовуються певні методи наукового пізнання організованої злочинності та джерел кримінологічної інформації про неї. Крім того, відповідно до гносеологічного аспекту запропонованої нами концепції пізнання організованої злочинності, важливо окреслити принципи її наукового пізнання та пізнання джерел кримінологічної інформації про неї під час роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність.

Методологічні та методичні засади кримінологічного дослідження більш-менш розглядали переважна більшість авторів навчально-методичної літератури з кримінології та низки наукових робіт, присвячених вивченню злочинності чи окремих її видів. Певний інтерес для даного дослідження становлять роботи О. М. Бандурки, О. М. Литвинова, у яких розглядаються принципи та методи кримінологічного моніторингу [10, с. 159-161]. Проте проблематика організованої злочинності у зв'язку із складністю та багатоаспектністю даного явища, специфікою його відображення у тих або інших джерелах кримінологічної інформації, на наш погляд, потребує більш пильної уваги відносно можливостей застосування тих або інших методів наукового пізнання при дослідженні саме організованої злочинності. На сьогодні можна назвати наступних авторів, які займались окремими питаннями методологічного та методичного характеру відносно безпосередньо організованої злочинності. Проблематику використання при дослідженні організованої злочинності психологічних методів розглядав О. С. Звонк,

методів соціології, а також принципів їхнього застосування – В. Ф. Ущиповський.

У зв'язку з висловленим мета даної роботи полягає в тому, щоб окреслити принципи збору, переробки та аналізу кримінологічної інформації про організовану злочинність, а також соціологічні і статистичні методи, що можуть бути застосовані під час зазначених процесів, охарактеризувати окремі методи статистичного аналізу, які було використано у даному дослідженні при аналізі кримінальної статистики МВС України.

Спочатку визначимося зі значеннями термінів, які вживаються у даному підрозділі.

Процес збору кримінологічної інформації про організовану злочинність полягає в її ідентифікації, відборі й накопиченні, процес переробки кримінологічної інформації про організовану злочинність – в об'єднанні та групуванні останньої за чіткими ознаками. Аналіз у широкому розумінні представляє собою загальнонауковий метод уявного чи реального розкладання предмета, явища, процесу на складові елементи, ознаки, властивості, які потім досліджуються окремо та у взаємозв'язку із цілим з метою отримання нового знання або систематизації уже наявних знань. Відповідно, аналіз кримінологічної інформації про організовану злочинність – це процес розчленування даного виду злочинності, її факторів, заходів протидії на структурні елементи, ознаки, властивості, дослідження їх окремо та у взаємозв'язку з метою отримання нового знання або систематизації уже наявних знань про зазначені явища.

Вивчаючи проблематику використання соціологічних методів у дослідженні організованої злочинності, В. Ф. Ущиповський наводить наступні принципи, якими, на його думку, слід при цьому керуватися: 1) необхідність послідовно впроваджувати соціологічний підхід у вивченні організованої злочинності; 2) необхідність погодження методів соціології, що застосовуються, з принципом історизму; 3) принцип конкретності; 4) принцип ефективності [254, с. 34-35].

Ми вважаємо, що запропоновані ним принципи можуть бути з відповідним корегуванням поширені на роботу з кримінологічною інформацією про організовану злочинність в цілому незалежно від методів, які при цьому застосовуються.

О. М. Бандурка, О. М. Литвинов сформулювали загальнонаукові та спеціальні принципи роботи з кримінологічною інформацією під час здійснення кримінологічного моніторингу⁴⁰. Зміст останнього становлять процеси отримання, обробки і аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації. Кримінологічний моніторинг має свою специфіку, яка полягає в тому, що він «...не відрізняється особливою глибиною досліджень, його завдання – забезпечення своєчасного реагування на системні зміни» [10, с. 146-147]. Тому окремі запропоновані авторами принципи об'єктивно не можуть бути використані при роботі з кримінологічною інформацією⁴¹, що виконується в рамках більш глибоких наукових досліджень, тобто таких, що не характеризуються безперервністю здійснення. Проте окремі із наведених ними принципів можуть бути поширені на роботу і з іншими видами кримінологічної інформації, а стосовно теми нашого дослідження – на роботу із джерелами кримінологічної інформації про організовану злочинність.

Поєднуючи представлені погляди [10, с. 160-161; 254, с. 35], ми пропонуємо при роботі з кримінологічною інформацією про організовану злочинність керуватися наступними принципами:

1) принцип об'єктивності, який полягає в тому, що збір, аналіз кримінологічної інформації повинен базуватися на об'єктивних закономірностях функціонування та розвитку соціальних процесів та систем, що пізнаються (системи організованої злочинності, злочинності, інших соціальних систем, криміналізації суспільства, інституалізації окремих форм організованої злочинності тощо);

⁴⁰ Під кримінологічним моніторингом авторами розуміється визначена практичною необхідністю, заснована на пізнанні закономірностей розвитку певного явища або процесу система спостереження, вимірювання та оцінки її станів у різні періоди, що здійснюється безперервно [10, с. 146-147].

⁴¹ До таких ми віднесли наступні принципи: планомірність моніторингових досліджень; інертність об'єктів моніторингу, перманентність, своєчасність виявлення і оцінки інтенсивності розвитку і можливості розповсюдження нових тенденцій розвитку об'єктів спостереження та аналізу.

2) принцип реалістичної обумовленості, який пояснює необхідність встановлювати та розмежовувати статистичні (реєстраційні) і реальні зміни в об'єкті вивчення;

3) принцип конкретності та ситуаційної обумовленості, що передбачає необхідність добирати тільки ті методи пізнання реальної організованої злочинності у визначеному соціально-історичному контексті, у її конкретних просторово-часових характеристиках і властивостях, що дозволяють оптимально вирішувати поставлені дослідницькі завдання. При цьому важливо мати на увазі граничні можливості кожного методу і не переоцінювати їх. У контексті проблематики нашої роботи додамо, що дане положення повною мірою поширюється і на джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність. Підрозділи 3.2-3.5. дисертаційного дослідження присвячено визначенню саме інформаційних можливостей окремих кримінологічних джерел, тобто повноті відомостей, що в них міститься, та її репрезентативності;

4) принцип комплексності дослідження передбачає застосування всіх можливих підходів до вивчення організованої злочинності, кримінологічних джерел про організовану злочинність, методів збору, переробки, аналізу кримінологічної інформації про організовану злочинність ⁴²;

5) принцип детермінізму, тобто врахування при виборі методів, що застосовуються під час роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність, того факту, що остання є динамічною соціальною системою, яка за певних умов виникла, розвивається та набула специфічних властивостей, що також перебувають у динаміці;

6) принцип ефективності, що розуміється як максимальна реалізація можливостей методів при раціональній витраті інтелектуальних сил і мінімально припустимому використанні матеріальних засобів і часу;

⁴² Таке формулювання охоплює, на нашу думку, принцип, запропонований В. Ф. Ущиповським, зміст якого полягає в необхідності послідовно проводити соціологічний підхід у вивченні організованої злочинності.

7) достатність інформаційного забезпечення, яка полягає в необхідності зібрати обсяг інформації, необхідний для вирішення конкретної наукової чи практичної проблеми;

8) принцип орієнтації результатів досліджень на практику. Будь-яке теоретичне дослідження повинне не бути самоціллю, а сприяти проведенню у подальшому розробок прикладного характеру, які в кінцевому підсумку втіляться в конкретні практичні рекомендації. Це можуть бути рекомендації з протидії організованій злочинності чи окремим її проявам, якщо останні виступають предметом дослідження, чи рекомендації з використання у кримінологічній науці та практиці певних джерел кримінологічної інформації про зазначений феномен.

Крім того, ми пропонуємо доповнити перелік представлених принципів принципами законності та порівнянності кримінологічної інформації, отриманої з різних кримінологічних джерел, у різні періоди часу, зібраної за різними методиками тощо.

Принцип законності є конституційний принципом організації громадянського суспільства, державного ладу, системи соціального управління. Стосовно роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність він полягає в обов'язковому виконанні законів України, що регламентують здійснення наукової роботи, порядок доступу до інформації, представлення результатів наукового пошуку.

Виконуючи принцип порівнянності кримінологічної інформації про організовану злочинність, не можна, наприклад, співвідносити між собою наведені відомості про кількість злочинів, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, з даними про кількість злочинів, вчинених у групі. Це обумовлено ось чим. Диспозиції не всіх статей чинного КК України, що передбачають злочини, які можуть бути вчинені організованою групою чи злочинною організацією, містять особливо кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину організованою групою». За її відсутності злочини зазначеної категорії мають бути кваліфіковані за найбільш тяжкою наявною ознакою: «вчинення

злочину групою осіб за попередньою змовою» чи «вчинення злочину групою осіб». Тому у графу статистичної звітності про злочини, вчинені «у групі», включаються злочини, вчинені не лише групами осіб, групами осіб за попередньою змовою, але й організованими групами та злочинними організаціями, і відокремити їх один від одного неможливо.

Злочини, що протягом 2001-2009 рр. знаходили своє відображення у кримінальній статистиці МВС як злочини економічної спрямованості, у переважній більшості також були розкритими. Це пов'язано з тим, що правоохоронні органи намагаються не реєструвати «неперспективні» злочини економічної спрямованості, оскільки вагома частка злочинів цієї категорії відноситься до злочинів «без жертв». Приховати від обліку злочини загальнокримінальної спрямованості складніше.

На підставі наведених аргументів ми вважаємо, що некоректно обчислювати питому вагу злочинів, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями загальнокримінальної спрямованості, у структурі злочинів зазначеної спрямованості через їхню непорівнянність. І відповідно, коректно обчислювати питому вагу злочинів економічної спрямованості, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, у загальній структурі злочинів економічної спрямованості. Ці дані є приблизно порівнянними.

Наведені принципи роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність не претендують на повноту у зв'язку з динамічністю розвитку кримінології.

Перейдемо до методів роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність.

На нашу думку, найбільш оптимальними для пізнання організованої злочинності є наступні методи збору первинної інформації: опитування, у тому числі експертне, метод аналізу документів (у т.ч. контент-аналіз документів). Опитування застосовується для пізнання особистісних джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, документальний метод – для

документальних кримінологічних джерел (дану класифікацію детально розглянуто у р. 3.1).

Зібрані під час зазначених методів первинні дані про ті або інші аспекти, що стосуються організованої злочинності, містяться в анкетах опитувань, протоколах аналізу документів, статистичних картках і підлягають об'єднанню та групуванню за певними ознаками. У правовій статистиці методи переробки первинної інформації отримали назву «статистичне зведення» та «статистичне групування»⁴³ [164, с. 77-78], у соціології – кодування та групування [162, с. 452-453]. Відрізняючись за назвою, вони є аналогічними за змістом.

Найбільше коло методів застосовується під час аналізу кримінологічної інформації про організовану злочинність. У соціології для вивчення стану та змін соціального об'єкта найчастіше використовується метод порівняння рядів розподілу за відносно однорідними підгрупами досліджуваної сукупності, для пошуку факторного показника (показників) – метод послідовного виключення – порівняння впливу різних факторів на досліджувану характеристику соціального об'єкта. Таке порівняння здійснюється на базі таблиць парного розподілу або більш складних формально-логічних процедур, зокрема кореляційного та факторного аналізів [162, с. 455].

Широкий арсенал методів статистичного аналізу пропонує правова статистика. На жаль, через високий рівень латентності організованої злочинності в цілому і представленість у кримінальній статистиці організованих злочинних угруповань тільки першого рівня (див. детальніше р. 3.2) використання низки методів статистичного аналізу недоречне для дослідження багатьох аспектів організованої злочинності. Наприклад, відсутні репрезентативні дані кримінальної статистики, за допомогою яких можна було б підтвердити та виміряти виявлений на теоретичному рівні причинний зв'язок

⁴³ «Статистичне зведення – це об'єднання статистичних даних про одиниці сукупності, зафіксовані у статистичних формулярах, для їх подальшого узагальнення» [164, с. 77]. «Групування статистичних даних – це метод, за допомогою якого в статистичній сукупності виділяються характерні типи (групи) одиниць за істотними для них ознаками. ... Залежно від завдань, а також властивостей одиниць сукупності групування поділяються на три види: типологічні, структурні й аналітичні» [164, с. 78].

між основними та забезпечувальними злочинами, які складають організовану злочинну діяльність об'єднань усіх рівнів.

Проте, як зазначалось, мета даного підрозділу, – проілюструвати, що при пізнанні організованої злочинності окремі методи статистичного аналізу мають сферу свого застосування, і тим самим підвищують цінність для кримінологічної науки кримінальної статистики у якості джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність.

У кримінології невід'ємною частиною майже кожного монографічного дослідження, направлено на пізнання стану, структури, характеру злочинності чи окремих її видів, виявлення зв'язків між системними одиницями стали такі методи, як розрахунок абсолютних, відносних та середніх величин, побудова варіаційних та динамічних рядів. Дана робота не стала виключенням.

Зокрема, розрахунок середньої кількості виявлених осіб, які входять до складу організованих груп та злочинних організацій, до середньої кількості зазначених організованих злочинних угруповань, злочинів, вчинених у складі організованих злочинних угруповань, дозволив дійти висновку, що дані кримінальної статистики МВС України відображають організовані злочинні угруповання першого рівня (див. детальніше р. 3.2).

Побудова динамічних рядів зазначених та інших показників організованої злочинності дозволила виявити тенденції розвитку зареєстрованої організованої злочинності, стану протидії останній (див. детальніше р. 1.3).

Низка показників організованої злочинності, що відображені в кримінальній статистиці МВС України, характеризуються різкими коливаннями, що ускладнює виявлення тенденції розвитку протидії даним видам злочинів (див. табл. 2.1 та рис. 2.1).

Таблиця 2.1.

Динаміка окремих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, а також злочину, передбаченого ст. 255 КК України (створення злочинної організації), за 2002-2011 рр.

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011

Бандитизм	77	39	45	35	17	27	20	20	15	15
Умисне вбивство	96	60	49	73	34	40	45	25	12	15
Вимагання	113	91	67	84	13	44	29	20	41	62
Торгівля людьми	52	94	127	145	101	91	90	64	73	47
Хабарництво	81	62	53	101	27	43	31	60	30	47
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	54	39	86	65	44	110	57	64	45	54
Злочини, порушені за ст.255 КК України	10	19	24	19	7	9	13	22	15	15

Усунути випадкові коливання в окремі роки та виявити загальну тенденцію рядів динаміки дозволяє розроблений у правовій статистиці метод згладжування рядів динаміки способом ковзної середньої [108, с. 151-152; 220, с. 145]. Сутність даного методу полягає в тому, що кожен рівень ряду динаміки замінюється середньою величиною, яка є сумою даного і сусідніх рядів (у сумі трьох або п'яти років). Кожна наступна середня величина обчислюється шляхом переміщення на один рівень ряду.

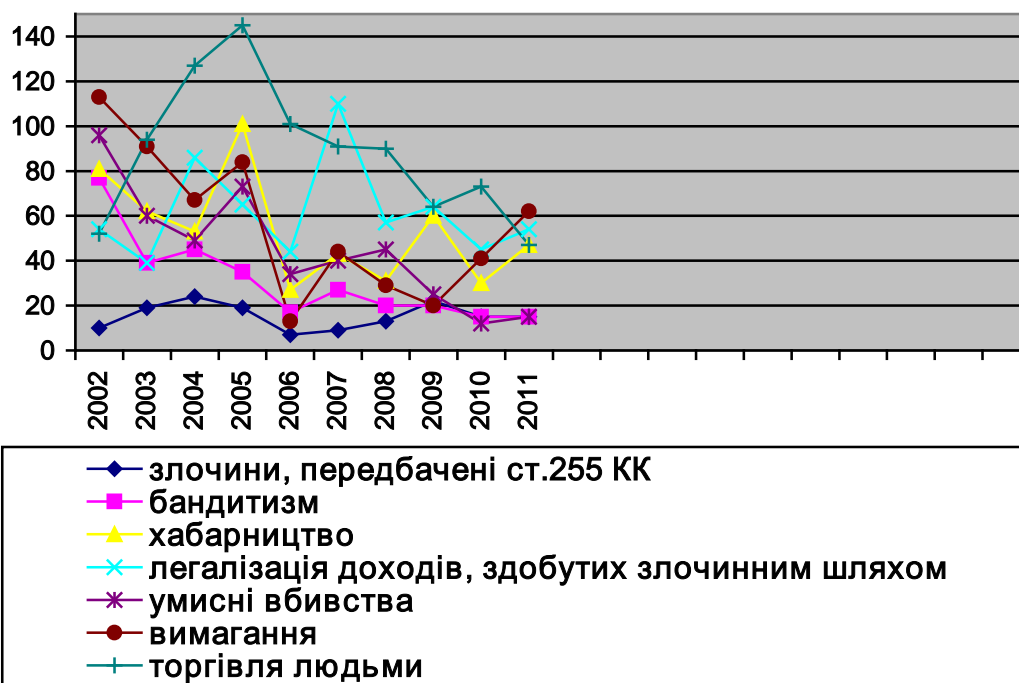

Рис. 2.1. Динаміка окремих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, а також злочину, передбаченого ст. 255 КК України (створення злочинної організації), за 2002-2011 рр.

Динамічний ряд усереднених величин виходить більш згладженим, ніж реальний, але він є скорочений на один рівень на початку і на один рівень у кінці при розрахунку середньої за три роки. Коли середня розраховується за п'ять років, динамічний ряд стає скороченим на два ряди динаміки на початку і в кінці. У наведеному прикладі виявити тенденції розвитку при розрахунку ковзної середньої за три роки вдалось відносно таких злочинів: бандитизму, умисних вбивств, вимагань, торгівлі людьми (див. рис. 2.2).

Побудовані динамічні ряди усереднених величин показують, що упродовж 2002-2011 рр. позначилася тенденція до скорочення виявлених умисних вбивств, вимагань, бандитизму. Відносно торгівлі людьми окреслюється аналогічна за змістом тенденція розвитку приблизно з середини 2000-х рр.

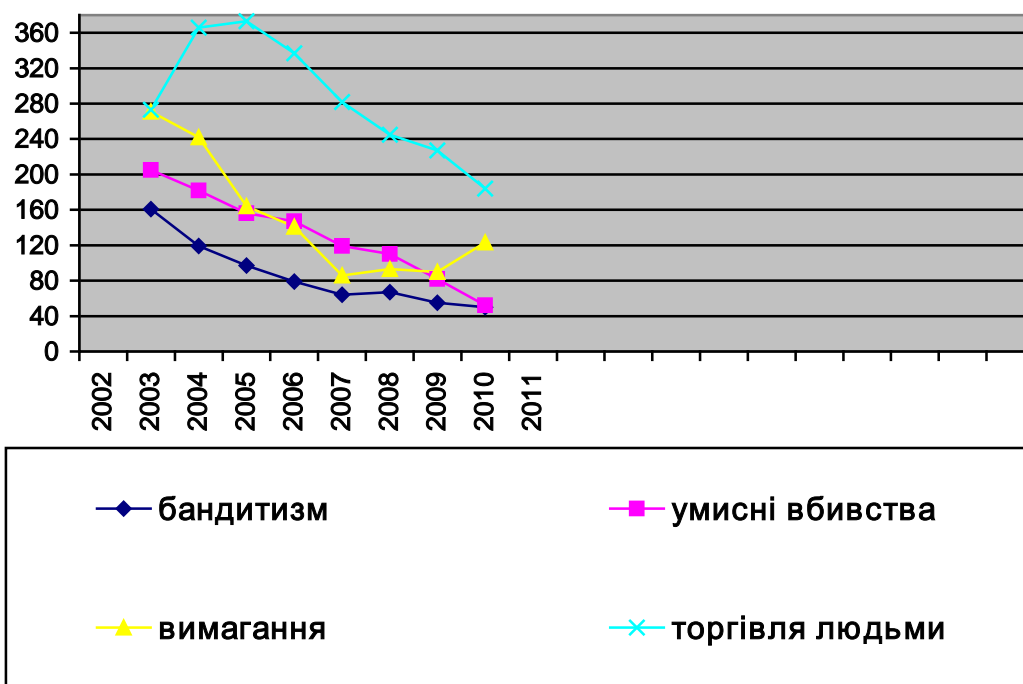

Рис. 2.2. Динаміка умисних вбивств, вимагань, бандитизму, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій, а також злочину,

передбаченого ст. 255 КК України (створення злочинної організації), за 2002-2011 рр. (за даними кримінальної статистики МВС України), розрахована методом згладжування рядів динаміки способом ковзної середньої за три роки

Відносно легалізації злочинних доходів, хабарництва, вчинених у складі організованих злочинних угруповань, злочину, передбаченого ст. 255 КК України, згладити коливання вдалось при розрахунку усереднених величин за п'ять років (див. рис. 2.3). Як видно на рис. 2.3, з 2002 р. до кінця 2000-х рр. мала місце тенденція до зменшення абсолютної кількості виявлених злочинних організацій, а в останні роки стає помітним збільшення даного показника, але говорити про тенденцію до зростання останнього ще зарано. З середини 2000-х рр. позначилася тенденція до зменшення виявлених фактів легалізації злочинних доходів, вчинених у складі організованих злочинних угруповань. Стосовно хабарництва можна говорити про наявність упродовж 2002-2011 рр. тенденції до зменшення кількості виявлених злочинів даного виду.

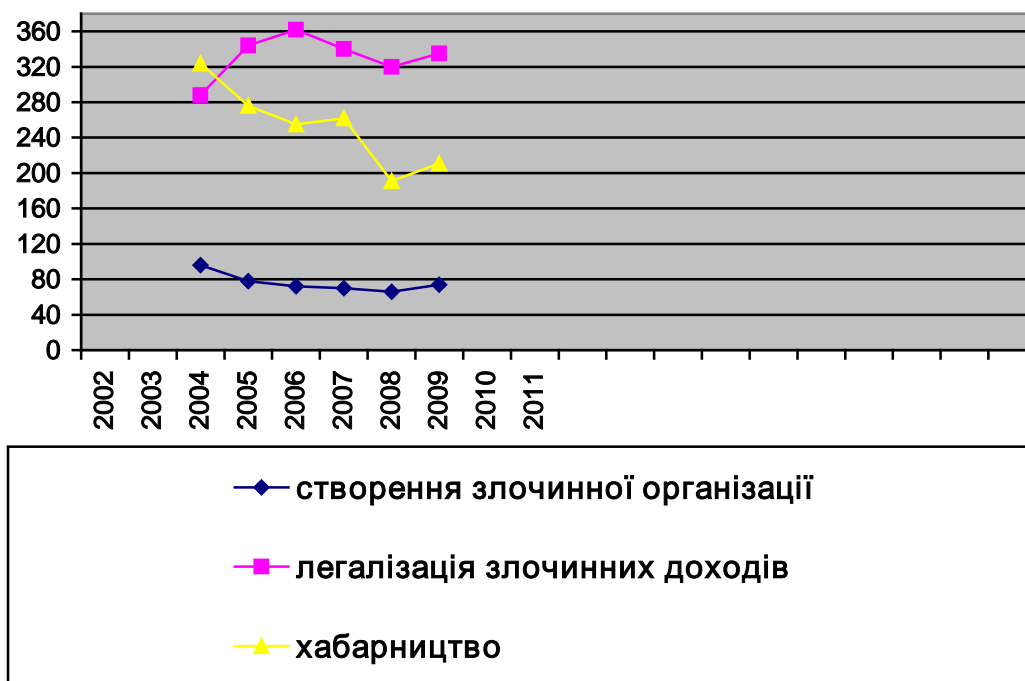

Рис. 2.3. Динаміка вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій легалізації злочинних доходів, хабарництва, а також злочинів, передбачених ст. 255 КК України (створення злочинної

організації), за 2002-2011 рр., розрахована методом згладжування рядів динаміки способом ковзної середньої за п'ять років

Даний метод було застосовано у р. 1.3 при аналізі даних кримінальної статистики Державної судової адміністрації України щодо абсолютної кількості осіб за кримінальними справами відносно організованих злочинних угруповань, які щороку надходили до суду протягом 2002-2011 рр. Нами було обчислено середню за три та п'ять років (для наочності). У результаті наочною виявилась тенденція до поступового зменшення абсолютної кількості осіб зазначеної категорії.

Низка методів статистичного аналізу направлена на виявлення кореляційних залежностей між ознаками. Особлива роль у виявленні зв'язків не тільки між якісними, але й між кількісними ознаками належить методу паралельних статистичних рядів, який полягає у співставленні двох і більше статистичних варіаційних або динамічних рядів показників, причинно або іншим способом пов'язаних між собою. Застосування даного методу дозволяє не лише побачити зміни одного явища у рядах розподілу або динаміки, а й встановити взаємозалежні зміни двох або більше явищ [164, с. 318]. З одного боку, він є відносно самостійним і важливим методом виявлення кореляційної залежності, з іншого – з нього починається розрахунок однофакторних, багатофакторних та інших кореляцій.

У рамках даного дослідження вказаний метод було застосовано при аналізі динаміки питомої ваги злочинів загальнокримінальної спрямованості, вчинених у складі організованих злочинних угруповань, та тяжких злочинів зазначеної категорії у структурі всіх зареєстрованих злочинів, вчинених у складі організованих злочинних угруповань. Даний метод дозволив наочно посвідчитися що рівень зареєстрованої організованої злочинності формується за рахунок злочинів зазначеної категорії (див. р. 3.2).

Висновки до розділу 2

У даному розділі нами запропоновано авторське визначення поняття кримінологічної інформації як необхідної для протидії злочинності соціальної інформації, котру можна отримати з кримінологічних джерел та оцінити за допомогою кримінологічних засобів, інформації про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, напрями та форми протидії їй.

Для подальшої характеристики кримінологічних джерел нами було розглянуто структуру кримінологічної інформації про організовану злочинність, а саме блоки кримінологічної інформації про організовані злочинні угруповання та їх злочинну діяльність, фактори розгляданого феномену; спроектовано види кримінологічної інформації, види інформації, що виділяються у спеціальній літературі за різними критеріями (за характером відображення даних, ступенем персоніфікації, залежно від того, чи перероблено її, від порядку доступу), на кримінологічну інформацію про організовану злочинність.

Гносеологічний аспект концепції наукового пізнання організованої злочинності знаходить своє відображення в принципах та методах роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність. Серед іншого, нами окреслено принципи збору, переробки та аналізу даного виду кримінологічної інформації: принципи законності, об'єктивності, реалістичної обумовленості, конкретності та ситуаційної обумовленості, комплексності дослідження, детермінізму, ефективності, достатності інформаційного забезпечення, орієнтації результатів досліджень на практику, порівнянності кримінологічної інформації, отриманої з різних кримінологічних джерел. У межах розділу нами розглядаються також статистичні і соціологічні методи, які можуть бути застосовані на зазначених етапах роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність.

Поряд із визнанням неможливим використання низки методів статистичного аналізу через високий рівень латентності організованої злочинності, нами обґрунтовується позиція, що застосування таких методів, як згладжування рядів динаміки способом ковзної середньої і методу паралельних статистичних рядів дозволяє підвищити цінність кримінальної статистики для кримінологічної науки. Зокрема, останній метод дозволив наочно посвідчитися, що рівень зареєстрованої організованої злочинності формується за рахунок вчинюваних у складі організованих злочинних угруповань тяжких та особливо тяжких злочинів, злочинів загальнокримінальної спрямованості. Виявити ж тенденції розвитку відносно низки показників організованої злочинності, що характеризуються різкими коливаннями (прояви бандитизму, умисні вбивства, вимагання, хабарництво, легалізація прибутків, одержаних злочинним шляхом, створення злочинної організації), вдалося при застосуванні методу згладжування рядів динаміки способом ковзної середньої.

РОЗДІЛ 3
ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ
ДЖЕРЕЛ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ПРО ОРГАНІЗОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРАКТИЦІ

3.1. Поняття і види джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність

Проблематика джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність є складовою гносеологічного та праксеологічного аспектів концепції пізнання організованої злочинності.

Окремі питання розглядали вітчизняні кримінологи Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Кирилюк, Д. Голосніченко, В. М. Зінченко, О. Г. Кальман, Т. Л. Кальченко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. Г. Лихолоб, О. І. Коваленко, О. Є. Михайлов, В. П. Филонов, В. Ф. Оболенцев, І. Рогатюк, І. О. Христинч, зарубіжні науковці Е. Алауханов, О. В. Боков, С. І. Герасимов, К. К. Горяінов, А. І. Долгова, О. А. Євланова, В. В. Лунєєв тощо. Проте в основному їх дослідження стосувалися виділення окремих видів джерел кримінологічної інформації та певної їх характеристики. Порівняно з іншими джерелами кримінологічної інформації найбільша увага приділялась кримінальній статистиці, зокрема деяким проблемам, що виникають безпосередньо в процесі збирання й опрацювання статистичних даних. Значний обсяг друкованого матеріалу, присвяченого кримінальній статистиці, переважно є навчальним.

Говорячи про інші джерела кримінологічної інформації, автори деколи навіть не формулюють їх назву, обмежуючись вказівкою на те, у сфері якої діяльності можна їх одержати (наприклад, «результати спостережень

кримінологів»). На сьогодні в спеціальній літературі відсутнє поняття «джерела кримінологічної інформації», а переліки джерел кримінологічної інформації, що наводяться авторами, є неповними. У зв'язку з цим проблематика джерел кримінологічної інформації потребує подальшого розвитку.

З огляду на зазначене мета даного підрозділу полягає в тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття «джерела кримінологічної інформації», сформулювати класифікацію кримінологічних джерел, скласти якомога повний перелік кримінологічних джерел, які називають кримінологи.

Джерелами кримінологічної інформації ми пропонуємо вважати будь-які носії необхідної для протидії злочинності соціальної інформації, яку можна отримати за допомогою наукових методів пізнання, інформації про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, напрями та форми протидії.

У літературі, присвяченій протидії злочинності, зокрема в криміналістиці, виділяють особистісні (тобто люди, їхня діяльність, факти їхньої свідомості) та матеріальні носії інформації. До матеріальних носіїв інформації З. І. Кірсанов відносить «сліди, зміни структури, функціональних характеристик або хімічного складу якогось об'єкта, що має відношення до події, що розслідується, які відображають властивості та стан особи, предмета, процесу, які з ними взаємодіяли» [230, с. 94], а також предмети, на яких ці сліди залишено (наприклад, копії слідів, документи). Аналіз його позиції дозволяє дійти висновку, що першу групу вчений відносить до первинних матеріальних носіїв інформації, другу – до вторинних носіїв. Під документом у криміналістиці мається на увазі «...матеріальний носій спеціально зафіксованої в ньому інформації, що має значення для кримінального провадження» [230, с. 174].

Ми вважаємо представлений розподіл носіїв інформації вдалим і таким, що може бути запозичений кримінологією, але з деякими уточненнями, обумовленими специфікою цієї науки. Зокрема, первинні і деякі вторинні

матеріальні носії інформації (наприклад, копії слідів) кримінологія не використовує. Інтерес для неї представляють лише документи.

Під документом ми будемо розуміти утворений під час цілеспрямованої людської діяльності матеріальний носій спеціальним способом зафіксованої на ньому інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини, які дозволяють її отримувати, використовувати, зберігати та передавати у часі та просторі.

Те, що документи є результатом цілеспрямованої людської діяльності, означає, що вони фіксують закладену в них інформацію про людей, які їх створили, про те історичне місце і час, у яких їх виникнення і подальше функціонування виявилось можливим. Аналіз цих аспектів дозволяє, у свою чергу, вирішувати питання, чи містять вони об'єктивну інформацію.

До основних видів людської діяльності, під час якої виникає кримінологічна інформація, можна віднести діяльність державних органів, що є суб'єктами протидії злочинності; злочинну діяльність організованих злочинних угруповань, що входять до системи організованої злочинності; журналістську; науково-дослідну. В той же час кримінологічні джерела можуть виникати в ході інших видів людської діяльності.

Тож, за носіями інформації можна виділити два види джерел кримінологічної інформації: особистісні та документальні.

Особистісні джерела кримінологічної інформації – це особи, факти свідомості або діяльність яких за допомогою наукових методів пізнання можуть бути використані для отримання інформації, необхідної для протидії злочинності.

Документальні джерела кримінологічної інформації – це утворені в ході цілеспрямованої людської діяльності матеріальні носії спеціальним способом зафіксованої в них інформації, необхідної для протидії злочинності, які дозволяють отримувати, використовувати, зберігати та передавати цю інформацію у часі та просторі.

Обсяг нашої роботи не дозволяє зупинитись на тому, на які саме джерела кримінологічної інформації вказують ті або інші автори, які формулювання при цьому використовують. Зазначимо лише, що вони наводять неповні переліки джерел; при цьому відсутня єдина термінологія. Аналіз кримінологічної літератури [4; 64, с. 66, 68; 106, с. 72; 109, с. 245-246; 139, с. 97-99; 235, с. 60; 135, с. 144, 399; 10, с. 153-157; 135, с. 200; 67, 73; 134, с. 52-53] дозволив нам представити наступний перелік особистісних та документальних джерел кримінологічної інформації, у залежності від того, яку інформацію вони містять – первинну (неперероблену) або вторинну, що стала результатом переробки первинної інформації.

До особистісних джерел первинної кримінологічної інформації відносяться: а) особи, які вчинюють злочини або займаються злочинною діяльністю; б) жертви злочинів; в) свідки злочинів; г) учасники кримінального судочинства (підозрювані, обвинувачені, підсудні, засуджені, їх захисники, потерпілі та цивільні позивачі, їх представники); г) інша частина населення країни чи окремі соціальні спільноти, які не відносяться до попередніх категорій.

Особистісним джерелом переробленої кримінологічної інформації виступають експерти. У першу чергу, до них відносяться суб'єкти, які на професійній основі здійснюють протидію злочинності, а також журналісти, які висвітлюють прояви злочинності.

Документальні джерела непереробленої кримінологічної інформації:

- а) картки первинного обліку злочинів та осіб, які їх вчинили;
- б) кримінальні справи;
- в) матеріали дослідчих перевірок;
- г) матеріали адміністративного та дисциплінарного провадження, здійснюваного державними органами, визначеними главою 17 Кодексу України про адміністративні правопорушення (адміністративними комісіями при виконавчих органах міських рад, органами внутрішніх справ, місцевими судами тощо);

г) матеріали прокурорських перевірок за додержанням і застосуванням законів (ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру»);

д) матеріали ЗМІ про конкретні протиправні факти;

є) спеціальні документи кримінологічних (соціологічних) досліджень (протоколи спостереження, експерименту, анкети);

ж) плани роботи суб'єктів протидії злочинів за звітний період;

з) плани роботи та інформаційно-аналітичні матеріали органів державної влади та місцевого самоврядування з питань протидії злочинності чи окремих її видів за звітний період (зокрема, рішення Координаційних рад з гендерної політики, протидії торгівлі людьми та насильству в сім'ї при відділах зі справ молоді і спорту рай(обл)держадміністрацій чи районних (міських, обласних) рад, Координаційних рад з профілактики поширення наркотиків та наркозлочинності при районних/обласних державних адміністраціях чи районних (міських, обласних) радах, рішення колегій, апаратних нарад, час контролю, сесій районних обласних держадміністрацій та міськвиконкомів районних (міських, обласних) рад);

і) особові справи засуджених;

к) матеріали оперативно-розшукової діяльності про конкретні факти, що документуються;

л) плани соціально-економічного розвитку регіонів та галузей економіки.

Документальні джерела переробленої кримінологічної інформації:

а) кримінальна статистика, у т.ч. зарубіжних країн, а саме звіти правоохоронних органів та судів;

б) криміналістичні та інші обліки органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів, Державної судової адміністрації України;

в) звіти органів прокуратури та інших контролюючих органів про здійснені перевірки та їх результати;

г) інформаційно-аналітичні матеріали органів державної влади з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією (доповіді Президента України, Голови Ради національної безпеки та оборони України);

г) матеріали в ЗМІ, що містять елементи кримінологічної характеристики злочинності чи окремих її видів;

д) звіти про результати емпіричних досліджень (кримінологічних чи соціологічних) з проблем укріплення правопорядку, боротьби зі злочинністю;

є) статистика про соціально-демографічні, соціально-економічні явища;

ж) статистика про супутні фактори (адміністративних та дисциплінарних правопорушень та осіб, які їх вчинили; кількості осіб, що обліковуються наркологічними, психоневрологічними диспансерами тощо);

з) законні та підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують боротьбу зі злочинністю, а також інші суспільні відносини, зміст яких створює або нейтралізує чи послаблює умови для вчинення злочинів у цих сферах;

і) наукова література з правових, соціологічних, психологічних і педагогічних проблем, що стосуються злочинності.

Спираючись на представлену класифікацію кримінологічних джерел та систему державних органів, уповноважених відповідно до ст. 5 ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» здійснювати боротьбу з організованою злочинністю, розглянемо систему джерел кримінологічної інформації про даний вид злочинності.

Особистісними джерелами первинної кримінологічної інформації виступають: 1) учасники організованих злочинних угруповань; 2) особи, які безпосередньо не беруть участі у скоєнні злочинів у складі організованих злочинних угруповань, але так чи інакше сприяють їх функціонуванню (корумповані посадові особи, лікарі, юристи тощо) на постійній або разовій основі; 3) жертви вказаних злочинів; 4) інша частина населення країни чи окремі соціальні спільноти, які не відносяться до зазначених категорій (наприклад, підприємці, котрі не виступали офіційно як потерпілі, але володіють інформацією відносно взаємин із учасниками організованих злочинних угруповань: ким і в яких формах здійснювалися рейдерські атаки на них або їх колег, способи встановлення та збору «даніни», форми підтримки контактів із представниками організованих злочинних угруповань тощо).

Експертами як особистісними джерелами переробленої інформації є нині працюючі та колишні судді, посадові особи державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю (спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю МВС України), та державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій (інші підрозділи ОВС та СБУ, органи прокуратури, митні органи і органи Державної прикордонної служби України, державної податкової служби та державної контрольно-ревізійної служби, органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори, розвідувальний орган Міністерства оборони України, Служба зовнішньої розвідки України); журналісти, що спеціалізуються на відповідній тематиці.

Перейдемо до розгляду документальних джерел непереробленої кримінологічної інформації про організовану злочинність. До них відносяться:

- картки первинного обліку злочинів, вчинюваних у складі організованих злочинних угруповань, потерпілих від них та осіб, які скоюють ці злочини;
- кримінальні справи за злочинами, вчиненими у складі організованих злочинних угруповань;
- матеріали дослідчих перевірок, а саме матеріали про відмову у порушенні кримінальної справи за діяннями, вчиненими у сфері господарської діяльності, що містять усі ознаки передбаченого кримінальним законом складу злочину, окрім такого елемента об'єктивної сторони, як розмір спричиненої матеріальної шкоди або отриманого незаконного доходу, або вартість предмета злочину (ст. 201, 209 КК України);
- матеріали адміністративного провадження про адміністративні правопорушення, що пов'язані з окремими групами чи видами основних злочинів, вчинюваних організованими злочинними угрупованнями, і що також

складають «фонові» явища, які сприяють організованій злочинності та відтворюються нею (наркоманія, корупція, проституція тощо)⁴⁴;

- матеріали прокурорських перевірок додержання і застосування законів, що стосуються економічних відносин, митниці та зовнішньоекономічної діяльності (п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру») підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності (при дослідженні організованої злочинності економічної спрямованості);

- матеріали в ЗМІ, присвячені організованій злочинній діяльності конкретних організованих злочинних угруповань, їх лідерів, корупційним діянням, які імовірно виконують забезпечувальну функцію для організованої злочинної діяльності;

- спеціальні документи кримінологічних (соціологічних) досліджень, направлених на вивчення громадської думки населення та окремих соціальних груп, оцінок експертів, вказаних при розгляді особистісних кримінологічних джерел про організовану злочинність;

- плани роботи суб'єктів протидії організованій злочинності, передбачених ст. 5 ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», за звітний період;

- плани соціально-економічного розвитку регіонів та галузей економіки;

- особові справи засуджених, які є учасниками організованих злочинних угруповань.

Перелічимо документальні джерела переробленої кримінологічної інформації про організовану злочинність:

- кримінальна статистика, у т. ч. зарубіжних країн, відносно організованих злочинних угруповань, злочинів, вчинюваних у їхньому складі, потерпілих від них та осіб, які скоюють ці злочини;

⁴⁴ Наприклад, при дослідженні організованих форм злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків – матеріали адміністративного провадження і статистика про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 44 (Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах), 106-1 (Невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки), 106-2 (Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель) Кодексу України про адміністративні правопорушення.

- криміналістичні та інші обліки органів внутрішніх справ (бази даних державного та регіонального рівня, що функціонують у більшості управлінь внутрішніх справ України – відносно розробки організованих злочинних угруповань та членів)⁴⁵, у тому числі спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю (інформаційно-аналітичний відділ «Скорпіон» Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України), а також міжнародних організацій (Інтерполу, МІБ країн СНД, Європолу);
- автоматизована інформаційна система та узагальнені матеріали Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією доходів або фінансуванням тероризму;
- звіти Національного банку України, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна, Державної податкової служби, Державної контрольно-ревізійної служби, митних органів України, а також інших державних органів, що мають право контролю за дотриманням організаціями і громадянами законодавства України, про перевірки, ревізії, матеріали яких було направлено у спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю за фактами неправомірних дій організацій і громадян, що можуть свідчити про злочинну діяльність або створювати умови для такої діяльності (відповідно до ст. 18 ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»);
- звіти про прокурорські перевірки за додержанням і застосуванням законів, що стосуються економічних відносин, митниці та зовнішньоекономічної діяльності (п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру»);

⁴⁵ Наприклад, автоматизований облік осіб, які потрапили до поля зору міліції, створений в Управлінні інформаційно-аналітичного забезпечення ГУМВС України у Луганській області, відносно організованої злочинності ведеться за категоріями: «учасник злочинної групи»; «організатор злочинної групи»; «особи, які скоїли корупційні діяння»;» автоматизована інформаційна система «Організоване злочинне угруповання» містить облік інформації відносно організованих злочинних угруповань, скоєних ними злочинів, складу організованих злочинних угруповань, інформації відносно членів організованих злочинних угруповань, економічно-фінансового підґрунтя. Автоматизована інформаційна система «Організоване злочинне угруповання» з іншими автоматизованими обліками інформаційного банку даних ГУМВС та автоматизована інформаційна система «Оріон» стали основою для розробки та запровадження в практичну діяльність ОВС унікальної інформаційно-аналітичної системи «Сова».

- інформаційно-аналітичні матеріали органів державної влади з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією (наприклад, доповіді Президента України, Голови Ради національної безпеки та оборони України);
- звіти Міжнародних організацій FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering – Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей);
- статистика про соціально-демографічні, соціально-економічні явища;
- статистика про адміністративні правопорушення, що пов'язані з окремими групами чи видами основних злочинів, вчинюваних організованими злочинними угрупованнями, а також складають «фонові» явища, що сприяють організованій злочинності та відтворюються нею (наркоманія, корупція, проституція тощо);
- статистика медичних установ відносно таких «фонових» явищ, що сприяють організованій злочинності та відтворюються нею, як наркоманія, проституція;
- матеріали в ЗМІ, що містять узагальнені відомості про кількість виявлених або поставлених на оперативний облік організованих угруповань, злочинів та осіб відповідних категорій, типові способи організованої злочинної діяльності в певній сфері, вилучені предмети злочинної діяльності, фактори організованої злочинності тощо;
- звіти про результати емпіричних кримінологічних (соціологічних) досліджень, присвячених соціально-психологічним факторам організованої злочинності, супутнім їй «фоновим» явищам, а також злочинності в цілому (див. детальніше р. 3.5);
- законні та підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують протидію організованій злочинності, а також інші суспільні відносини, зміст яких створює або нейтралізує чи послаблює умови для вчинення організованої злочинної діяльності у цих сферах;
- наукова література з правових, соціологічних, психологічних і педагогічних проблем, пов'язаних з організованою злочинністю.

Наступні розділи роботи присвячено детальній характеристиці таких документальних джерел кримінологічної інформації, як кримінальна статистика та картки первинного обліку організованих злочинних угруповань, злочинів, вчинюваних у їхньому складі, потерпілих та осіб, які скоюють ці злочини (на прикладі кримінальної статистики МВС України), кримінальні справи, публікації в ЗМІ (на прикладі публікацій у відомчих друкованих ЗМІ), звіти про результати вивчення громадської думки як одного із видів емпіричних кримінологічних та соціологічних досліджень.

У рамках даної роботи зазначені кримінологічні джерела буде охарактеризовано за окресленими у р. 2.1 видами кримінологічної інформації, що в них міститься (ступінь персоніфікації, порядок доступу, характер відображення кримінологічної інформації, факт її переробки та спосіб фіксації). Врахування таких критеріїв класифікації, як ступінь персоніфікації кримінологічної інформації, порядок доступу до неї, має важливе значення при вирішенні питання можливості отримати доступ до необхідного і достатнього кола джерел кримінологічної інформації відповідно до вимог чинного законодавства, що регулює інформаційні відносини.

Вибір методів, методик роботи з тим або іншим кримінологічним джерелом обумовлений характером відображення кримінологічної інформації, ступенем її переробки, а також способом фіксації.

За способом фіксації інформації розрізняють наступні види документів: а) письмові (усі рукописні й машинописні документи, виготовлені за допомогою друкарської та розмножувальної оргтехніки); б) графічні, у яких зображення об'єктів передано за допомогою ліній, штрихів, світлотіні (графіки, мапи, малюнки, схеми); в) фото-, кіно-, відеодокументи; г) фонодокументи – такі, що створюються за допомогою будь-якої системи звукозаписування й відтворюють звукову інформацію (наприклад, записану під час проведення засідань, зборів, нарад тощо) [123, с. 17-18]; г) електронні документи (інформація, зафіксована у вигляді електронних даних), причому електронний документ може бути

створений, переданий, збережений та перетворений електронними засобами у візуальну форму; д) комбіновані.

При характеристиці кримінологічних джерел про організовану злочинність велике теоретичне та прикладне значення має визначення їх інформаційних можливостей, тобто конкретних характеристик тих або інших складових структури кримінологічної інформації про даний вид злочинності, які можна отримати за допомогою наукових методів пізнання. У зв'язку з обмеженістю обсягу роботи нами буде розглянуто інформаційні можливості означених кримінологічних джерел відносно перших двох блоків кримінологічної інформації про організовану злочинність. Якщо говорити про перший блок – це, по-перше, рівні організованих злочинних угруповань, типи осіб, які входять до їх складу, що знаходять своє відображення в тому чи іншому джерелі, а, по-друге, конкретні характеристики цих угруповань, осіб, які входять до їхнього складу, злочинів відповідної категорії та потерпілих (жертв) від цих злочинів. Крім того, специфіка того чи іншого кримінологічного джерела, яке містить відомості про організовану злочинність, що відносяться до першого блоку кримінологічної інформації, обумовлює, які саме рівні узагальнення злочинів, із яких складається організована злочинна діяльність організованих злочинних угруповань, закріплюються у них. Відносно другого блоку – це конкретні фактори організованої злочинності в цілому, її типів за спрямованістю, а також злочинів того чи іншого рівня узагальнення, що складають організовану злочинну діяльність, а також супутні їй «фонові» явища, що знаходять своє відображення в тому чи іншому кримінологічному джерелі про даний вид злочинності.

Безумовно, джерела кримінологічної інформації можуть бути охарактеризовані і за іншими позиціями (наприклад, достовірність, доступність тощо), які також мають велике значення і в теоретичному, і в практичному аспектах. У межах даного дослідження через обмеженість обсягу роботи уявляється можливим зосередитись на характеристиці чотирьох видів джерел кримінологічної інформації лише на окресленій кількості таких позицій. Як нам

здається, дана робота є однією з перших спроб здійснити характеристику кількох джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність за одними й тими ж позиціями подібно тому, як різні види злочинності аналізуються за приблизно однаковою схемою кримінологічної характеристики.

Інформаційні можливості того чи іншого джерела кримінологічної інформації обумовлюють напрями його використання в кримінологічній науці і тісно пов'язані з цими напрямками. А для такого кримінологічного джерела, що створюється у межах безпосередньо науково-дослідницької діяльності, як звіти про результати вивчення громадської думки, інформаційні можливості та напрями використання в науці співпадають.

3.2. Кримінальна статистика МВС України як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність

Дане кримінологічне джерело є найбільш дослідженим у кримінології, і також виступає предметом вивчення правової статистики. У спеціальній літературі підкреслюється, що сучасні статистичні дані про злочинність далеко не завжди є репрезентативними та повними⁴⁶. Ще більшою мірою це стосується організованої злочинності, яка характеризується високим рівнем латентності, про що зауважують низка вітчизняних дослідників: В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Е. О. Дідоренко, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кулик, О. М. Литвин, В. І. Литвиненко, О. Медведько, П. М. Муженко, В. В. Петров, К. О. Чаплинський, В. Ф. Ущатовський, російські вчені А. І. Алексєєв, С. В. Ванюшкін, А. І. Долгова, Я. І. Гілінський, С. М. Іншаков, В. В. Лунєєв тощо. У той самий час питання використання кримінальної статистики як джерела

⁴⁶ Про недоліки кримінальної статистики як джерела кримінологічної інформації писали вітчизняні кримінологи А. П. Закалюк, В. Ф. Оболенцев, В. І. Поклад, І. О. Христич, О. Ю. Шостко, зарубіжні дослідники А. І. Долгова, В. В. Лунєєв, Б. Я. Гаврилов, А. М. Ларін, А. Мерзляков, С. Расторопов, С. Щерба, Г. Курі тощо.

кримінологічної інформації про організовану злочинність потребує розгляду через призму включення у даний феномен різних за ступенем стійкості, організованості, спеціалізацією та іншими характеристиками організованих злочинних угруповань.

У літературі [140, с. 186] виділяються три розділи кримінальної статистики: 1) статистика досудового слідства (відображає діяльність слідчих ОВС, прокуратури, податкової міліції, збирається Департаментом інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України та його територіальними підрозділами (далі кримінальна статистика МВС України); відомості про діяльність слідчих СБУ (збирається відповідними підрозділами СБУ); 2) статистика кримінального судочинства (відображає роботу судів усіх інстанцій щодо відправлення правосуддя, збирається ДСА України); 3) статистика виконання вироків (відображає роботу установ системи виконання покарань, збирається Державним Департаментом України з питань виконання покарань).

З огляду на сказане ми визначаємо мету даного підрозділу наступним чином. На підставі аналізу структури зареєстрованої організованої злочинності та співвідношення між собою кількості виявлених організованих груп та злочинних організацій, злочинів, вчинених у їхньому складі, та осіб, які входили до складу цих угруповань, визначити характеристики організованих груп та злочинних організацій, що знаходили своє відображення у кримінальній статистиці МВС України у 1992-2000 рр. та 2002-2011 рр.⁴⁷, окреслити напрями використання у кримінологічній науці та практиці даного джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність, охарактеризувати безпосередньо його та кримінологічну інформацію, що в ньому міститься. Представлений аналіз зазначених показників зареєстрованої організованої злочинності можна одночасно розглядати як продовження розвитку такого напрямку вивчення організованої

⁴⁷ Як базовий було обрано саме 2002 рік тому, що це перший повний рік, з якого діяв Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р.

злочинності, як аналіз даних кримінальної статистики МВС України про неї. Адже вченими означена інформація аналізувалася переважно за 90-ті роки ХХ ст. або лише за кілька років першого десятиліття ХХІ ст. [72, с. 429; 132, с. 7-9; 146, с. 19-25; 224, с. 55-62; 258, с. 341-347; 196]. Виключення складає стаття Е. Расюка [226, с. 147-150]. Але, здійснюючи аналіз статистичних даних про організовану злочинність за 1992-2009 рр., автор не враховував, що з вересня 2001 р. набув чинності новий КК України.

Кримінальна статистика МВС України є джерелом переробленої кримінологічної інформації, за способом фіксації інформації – письмовим або електронним джерелом. За характером інформація, що міститься у даному виді джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, може бути як кількісною, так і якісною, за ступенем персоніфікації вона є знеособленою, за порядком доступу – відкритою.

Перед тим, як аналізувати зазначені статистичні дані, розглянемо детальніше, які саме ознаки організованої злочинності знаходили своє відображення у формах статистичної звітності упродовж 2002-2011 рр. У 2002 р. було затверджено Інструкцію про єдиний облік злочинів [182], яка залишалася чинною до 2010 р., у якому було затверджено нині діючу Інструкцію про єдиний облік злочинів [183]. Переважна кількість ознак, що підлягали обліку з 2002 р., у 2010 р. було збережено, хоча деякі з них було виключено і внесено нові.

Умовно всі ознаки, що підлягають обліку, можна поділити на чотири групи: 1) відомості відносно виявлених організованих груп та злочинних організацій; 2) дані про злочини, вчинені у складі організованих злочинних угруповань; 3) інформація про виявлених осіб, які вчинили злочини у складі організованих злочинних угруповань; 4) дані про потерпілих від розкритих злочинів даної категорії.

1. Відносно організованих злочинних угруповань обліковуються наступні кримінологічні ознаки:

- вид (організована група чи злочинна організація);

- факт формування організованого злочинного угруповання на етнічній основі;
- тривалість дії організованого злочинного угруповання;
- наявність географічних зв'язків (міжрегіональних, міжнародних, у тому числі з країнами СНД, з 2010 р. – транснаціональних);
- наявність корупційних зв'язків.

З 2010 р. серед корупційних зв'язків стали окремо обліковуватись такі їх види: з органами законодавчої, виконавчої, судової влади, органами місцевого самоврядування. Було також відмінено розподіл терміну дії організованих злочинних угруповань на групи «до 1 року», «до 2 років», «від 3 до 6 років», «більше 6 років», який передбачався п. 12 статистичної картки форми 1.1. «Статистична картка про наслідки розслідування злочину», п. 40 статистичної картки форми 2. «Статистична картка на особу, яка вчинила злочин», затверджених Інструкцією про єдиний облік злочинів від 26.03.2002 р. Крім того, слід вказати на те, що в цих картках містилась помилка: відсутня категорія «до 3 років». Вказані зміни в певному сенсі її виправили.

2. Щодо даних про злочини, вчинені у складі організованого злочинного угруповання, обліковується наступне:

- кваліфікація (перекваліфікація) злочину;
- стадія, на якій було виявлено злочин;
- місце та час вчинення злочину;
- знаряддя і засоби вчинення злочину;
- предмети злочинної діяльності, у тому числі предмет злочинного посягання та форма власності останнього;
- спосіб вчинення злочину (кримінально-правові ознаки);
- види економічної діяльності, у яких вчинено злочин;
- Міністерство, Державний комітет та інші організації, у яких вчинено злочин;
- установа сума матеріальних збитків, у тому числі сума прихованого прибутку, несплачених податків, зборів, інших обов'язкових платежів (з 2010 р. – окремо податку на прибуток, на додану вартість, акцизного та пенсійного збору, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування),

митних платежів, прихованих та неповернених коштів в іноземній валюті, неповернених художніх, історичних та археологічних цінностей, неповернутого кредиту, з 2010 р. – сума фактично незаконного відшкодування податку на додану вартість;

- сума одержання хабара (з 2010 р.);

- установлена сума коштів та майна, одержаних від незаконного обігу наркотиків (з 2010 р.);

- установлена сума легалізованих доходів, одержаних злочинними шляхом, у тому числі від незаконного обігу наркотиків (з 2010 р.);

- вартість контрабандних товарів, фальсифікованих і недоброякісних товарів, продукції, яка реалізується з порушенням авторських та суміжних прав, вартість вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних, сильнодіючих лікарських засобів, продукції порнографічного характеру, товарів, що пропагують культ жорстокості.

У 2010 р. було відмінено розподіл злочинів за спрямованістю (загальнокримінальна, економічна, податкової міліції). Через це вивчати співвідношення злочинів загальнокримінальної та економічної спрямованості у структурі злочинності представляється можливим лише за 2002-2009 рр.⁴⁸ Сказане повною мірою стосується і злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Натомість було введено розподіл злочинів за ступенем тяжкості (згідно зі ст. 12 КК України), окремі відмітки для військових формувань та об'єднань. Також було скореговано перелік форм власності, у якій знаходився предмет злочинного посягання⁴⁹.

3. Щодо виявлених осіб, які вчинили злочини у складі організованого злочинного угруповання, обліковується наступне:

⁴⁸ 2002 р. та 2009 р. – перший та останній повні роки дії Інструкції про єдиний облік злочинів від 26.03.2002 р.

⁴⁹ «25. Предмет злочинного посягання знаходився у власності: приватній (10), колективній (20), державній (30), у т. ч. загальнодержавній (31), комунальній (32), інших держав (40), міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав (50)» [182]. «25. Предмет злочинного посягання знаходився у приватній власності громадян (10), власності держави (31), комунальній власності (32), спільній власності (55)» [183].

- соціально-демографічні характеристики (стать, вік, національність, місце народження, країна проживання, мета приїзду); характеристика за місцем проживання (з 2010 р. – реєстрації);
- громадянство;
- кримінально-правові характеристики (наявність судимості, рецидиву або повторності; факту звільнення від кримінальної відповідальності та підстави звільнення; обраний запобіжний захід тощо);
- соціально-економічні характеристики (освіта, рід занять, службове становище);
- стан, у якому було вчинено злочин;
- мотиви злочину, у т.ч. корисливі, через розподіл сфер впливу, на замовлення.

У 2010 р. було відмінено розподіл осіб, які вчинили злочин, за віковими групами. Чинна Інструкція про єдиний облік злочинів передбачає вказання повної кількості років особи. Також було конкретизовано таку соціально-економічну характеристику, як службове становище, за рахунок введення розподілу за категоріями займаних посад державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування, які вчинили злочин.

4. Стосовно потерпілих обліковується така кримінологічна інформація:

- загальна кількість потерпілих;
- кількість потерпілих, які загинули;
- соціально-демографічні характеристики (стать, вікова група (малолітні, неповнолітні і т.д.), національність, країна проживання, мета приїзду, статус нелегального мігранта, іммігранта, біженця);
- громадянство;
- соціально-економічні характеристики (рід занять та службове становище).

Інструкція про єдиний облік злочинів від 25.05.2010 р. передбачає вказання повної кількості років потерпілих, у ній також було змінено якісний перелік вікових груп. Стала обліковуватись кількість загиблих серед осіб певного роду занять, службового становища.

Аналіз даних кримінальної статистики МВС України про організовану злочинність, а саме про кількість виявлених організованих злочинних

угруповань, злочинів, вчинених у їхньому складі, та осіб, які вчинили злочини у складі цих організованих злочинних угруповань, а також структури зареєстрованої організованої злочинності за 1992-2000 рр. та 2002-2011 рр. [87, с. 164, 168-169; 241] дозволяє визначити, які характеристики організованих злочинних угруповань знаходили своє відображення в кримінальній статистиці МВС України у зазначений період часу. Крім того, у даному джерелі кримінологічної інформації знаходять своє відображення груповий, видовий та підвидовий рівні узагальнення вчинюваних ними злочинів.

Упродовж 1992-2000 рр. та 2002-2011 рр. на одну виявлену організовану групу чи злочинну організацію у середньому приходилось чотири виявлені особи, які вчинили злочини в їхньому складі. Одна виявлена у 1992-2000 рр. організована група вчиняла в середньому шість злочинів. Співвідношення кількості осіб та злочинів, вчинених у складі організованої групи, за 1995-2000 рр. становило 1:2. У 2002-2011 рр. на одне виявлене організоване злочинне угруповання приходилось у середньому 9,5 злочинів щорічно, а одна особа, яка входила до його складу, в середньому вчиняла 2,5 злочини.

У середньому майже три чверті об'єднань (73,3%), виявлених у 2002-2011 рр., функціонувало до одного року, менше однієї п'ятої (17,3%) діяло від 1 до 2 років, менше однієї десятої (8,8%) – від 3 до 6 років. Дуже незначну частку склали організовані групи та злочинні організації, які діяли більше 6 років – у середньому 0,5%. У той же час слід ураховувати, що через зазначену помилку у Ф.2 наведені цифри відносно кількості угруповань, які діяли від 2 до 3 років, та угруповань, що діють від 3 до 6 років, носять лише орієнтовний характер. Питома вага виявлених у 2002-2011 рр. організованих груп та злочинних організацій, що мали корупційні зв'язки, складала від 3-6 % (у 2002-2008 рр.) до 10 % (у 2009-2011 рр.), а у середньому – лише 5,4 %. Питома вага виявлених за той же період організованих груп та злочинних організацій, що мали міжнародні зв'язки, складала від 4 % до 10 %, а у середньому – лише 6 %.

Частка злочинів економічної та загальнокримінальної спрямованості у структурі організованої злочинності у середньому кожного року складає трохи

більше однієї чверті (27,8 %) та трохи менше трьох четвертих (72,8 %) відповідно. Тобто на один злочин економічної спрямованості припадає майже три злочини загальнокримінальної спрямованості ($72,8/27,8=2,6$).

Питома вага тяжких та особливо тяжких (далі – тяжких) злочинів у структурі злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями, протягом 2002-2011 рр. у середньому складає чотири п'ятих (79,3%), а злочинів невеликої та середньої тяжкості (далі – нетяжких) – одну п'яту (20,7%). Співвідношення нетяжких та тяжких злочинів зазначеної категорії становило 1:4 відповідно ($79,3/20,7=3,8$).

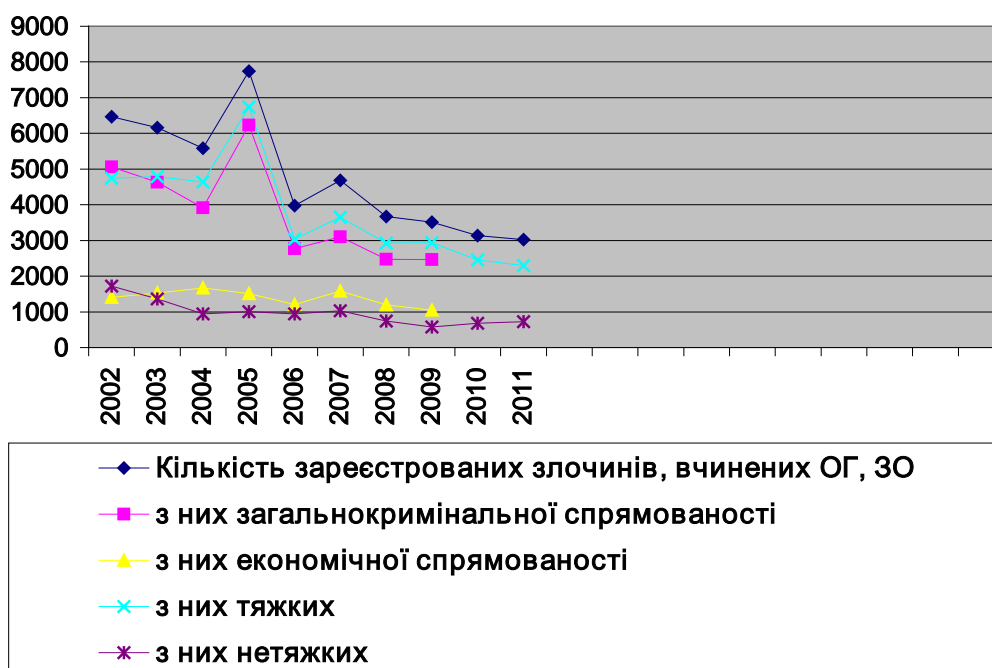

Рис. 3.1. Динаміка кількості зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями у 2002-2011 рр., кількості відповідних злочинів загальнокримінальної та економічної спрямованості окремо за 2002-2009 рр., кількості відповідних тяжких і нетяжких злочинів окремо за 2002-2011 рр.

Як видно на рис. 3.1, що відображає динаміку загальної кількості зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями у 2002-2011 рр., а також окремо кількості відповідних злочинів загальнокримінальної та економічної спрямованості за 2002-2009 рр., кількості

тяжких і нетяжких злочинів за 2002-2011 рр., три криві лінії повторюють одна одну за конфігурацією. Це кількість зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, кількість зареєстрованих злочинів загальнокримінальної спрямованості, вчинених цими об'єднаннями, та кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями. Зокрема, збільшення та зменшення загальної кількості цих груп злочинів відбувалось у одні й ті ж самі роки. У 2005 р., 2007 р. ці зміни були доволі різкими. Таким чином, тон задають тяжкі злочини та злочини загальнокримінальної спрямованості (див. рис. 3.1).

Значну частку у структурі зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, протягом 20 років незалежності України, складали крадіжки, розбої, хоча їхня питома вага не залишалась незмінною. Так, питома вага виявлених крадіжок, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, у структурі всіх виявлених злочинів, вчинених зазначеними об'єднаннями, у 1992-2002 рр. у середньому складала третину всіх злочинів (31%), у 2003-2004 рр. – четверту частину (24% та 23%), у 2005-2011 рр. – у середньому 15%.

Частка розбоїв у 1992-1995 рр. складала 3,8 %, у 1996-2004 рр. збільшилась майже вдвічі – до 8,5% (і становила одинадцяті частину від усіх зареєстрованих злочинів, вчинених у складі організованих злочинних угруповань). Проте у 2005-2011 рр. знову зменшилась до 4,1%. Тобто у 2005 р. позначилася і триває донині тенденція до зниження питомої ваги крадіжок та розбоїв у структурі злочинів зазначеної категорії.

Питома вага привласнень, розтрата майна або заволодінь ним шляхом зловживання службовим становищем, залишаючись відносно великою протягом 1992-2011 рр., істотно коливалась у ці роки. У 1992 р. вона складала 3,9%, у наступному році різко зросла майже втричі і впродовж 1993-1996 рр. складала в середньому 10,9%, потім істотно зменшилась і протягом 1997-2011 рр. коливалась від 3 до 7,8%, а у середньому складала 5,2%. Протягом 2002-

2011 рр. залишається стабільною тенденція до збільшення питомої ваги наркозлочинів з 10,9% (у 2002-2003, 2005 рр.) до 22,6% (2004, 2006-2011 рр.).

Вагомою була частка вимагань у 90-ті рр. минулого століття і в середньому за 1992-2000 рр. складала 8,4% (коливалась від 5 % до 12,7%). У 2002-2011 рр. питома вага даного виду злочинів не перебільшувала 2,1%, а в середньому складала 1,1%.

Протягом 2002-2011 рр. дуже незначну питому вагу мають такі злочини, як захоплення заручників (у середньому 0,04%), хабарництво (у середньому 1,1%), створення злочинної організації (у середньому 0,3 %), шахрайство з фінансовими ресурсами (у середньому 0,7%), бандитизм (у середньому 0,6%), вимагання (у середньому 1,1%), легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом (у середньому 1,4%), торгівля людьми (у середньому 1,9%), вбивства та замаху (у середньому 2,2%), у тому числі вбивства, вчинені на замовлення (у середньому 0,12%), злочини у сфері незаконного обігу зброї (у 2002-2004 рр. у середньому 2,5%, у 2005-2011 рр. – 0,9%).

На підставі проведеного аналізу даних кримінальної статистики МВС України, а також описаних у р. 1.2 внутрішніх зв'язків системи організованої злочинності можна дійти висновку, що в цих даних відображено не організовану злочинність в цілому, а прості організовані злочинні угруповання в основному невеликої чисельності, а значить з простою структурою, що діють переважно до одного року, а отже характеризуються невеликим ступенем кримінальної активності, найчастіше не мають корупційних та міжнародних зв'язків або ці зв'язки не виявлено. Окреслені ознаки відповідають організованим злочинним угрупованням першого рівня. Виявлені організовані злочинні угруповання найчастіше вчиняють злочини, що є тяжкими та за спрямованістю відносяться до загально кримінальних. Такі угруповання спеціалізуються на вчиненні крадіжок, розбоїв, на розтраті майна або заволодінні ним шляхом зловживання службовим становищем, на вчиненні наркозлочинів, вимагань (упродовж 1992-2000 рр.).

Організоване злочинне угруповання, яке вчиняє економічні злочини, не маючи корупційних зв'язків, об'єктивно не може функціонувати протягом тривалого часу. Воно або налагоджує зв'язки з посадовими особами, які забезпечують його безпеку, або його викривають правоохоронні органи. Наведені аргументи дозволяють зробити припущення про те, що статистичні відомості репрезентативно відображають рівень злочинності організованих злочинних угруповань економічної спрямованості першого рівня, тобто тих, які не мають корупційних зв'язків.

Наведені дані дозволяють уточнити напрями використання кримінальної статистики про організовану злочинність у кримінологічній науці. Дане джерело кримінологічної інформації відображає стан, структуру, динаміку, характер злочинності організованих злочинних угруповань першого рівня. Усі питання про даний соціально-правовий феномен, на які можна відповісти за допомогою методів статистичного аналізу, зокрема про його рівень, характер, географію, структуру, тенденції розвитку в минулому та майбутньому, питому вагу у структурі злочинності в цілому, окремих її видів, рівень латентності та його зміни, регіональну специфіку, внутрішні та зовнішні кореляційні зв'язки організованої злочинності зі злочинністю в цілому та окремими її видами, іншими суспільними явищами, стосуються лише описаних вище організованих злочинних угруповань. У свою чергу, висновки, зроблені на підставі аналізу відомостей кримінальної статистики МВС України, можуть слугувати відправною точкою при дослідженнях, направлених на встановлення фактичних характеристик та тенденцій розвитку не лише організованих злочинних угруповань першого рівня, а й організованої злочинності в цілому.

Крім того, кримінальна статистика МВС України характеризує стан та динаміку протидії організованій злочинності з боку ОВС, податкової міліції, прокуратури. У цьому полягає головне для практики призначення даного джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність. Ми вважаємо, що найбільш доцільним напрямом використання у кримінологічній науці кримінальної статистики про організовану злочинність є аналіз даних,

що в ній містяться, здійснюваний саме з такої позиції. При такому підході кримінальна статистика МВС України виступає важливим і цінним джерелом інформації про минулий та теперішній стан протидії організованій злочинності з боку вказаних державних органів, про тенденції зміни правотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності державних органів, а також є незамінною для розробки нових, удосконалення існуючих заходів та напрямів протидії даному виду злочинності.

Останній напрям використання кримінальної статистики у кримінологічній науці тісно пов'язаний із напрямами її використання у практиці. Призначення кримінальної статистики про організовану злочинність для правоохоронних органів полягає в інформаційному забезпеченні оперативного управління діяльністю підрозділів, уповноважених здійснювати боротьбу з організованою злочинністю, у координації такої діяльності. На підставі відомостей, що містяться в цьому кримінологічному джерелі, здійснюється оцінка роботи даних підрозділів, визначаються напрями її оптимізації, зокрема вирішуються питання матеріально-технічного та кадрового забезпечення.

Важливу функцію в процесі управління даними підрозділами відіграє внутрішній (відомчий) контроль діяльності органів, уповноважених протидіяти організованій злочинності. Він полягає в спостереженні за цією діяльністю і в перевірці останньої на предмет відповідності управлінським рішенням (законам, планам, нормам, наказам, статутам, інструкціям тощо), виявленні або упередженні відхилень від управлінських рішень, виробленні на цій основі нових рішень, які б забезпечували більш успішне функціонування системи правоохоронних органів [51, с. 15]. У рамках розгляду питання використання у практиці кримінальної статистики як кримінологічного джерела про організовану злочинність доречно згадати види контролю в ОВС: внутрішній та зовнішній; відомчий, державний, громадський [14, с. 182]. Поряд із іншими засобами здійснення відомчого контролю дані кримінальної статистики сприяють виконанню наступних його цілей: а) забезпечення обґрунтованості

прийнятих у підрозділах управлінських рішень; б) досягнення дотримання законності в їх діяльності; в) забезпечення своєчасності, повноти і якості виконання управлінських рішень; г) виявлення позитивного досвіду роботи і впровадження його в практику усіх структурних підрозділів; г) підвищення дисципліни і відповідальності; д) надання їм допомоги в роботі [51, с. 15-16].

Управлінську діяльність забезпечує здійснення обліку, який полягає в одержанні, систематизації та обробці даних про результати праці, виражені, як правило, у кількісних показниках, що характеризують функціонування системи [51, с. 18]. Як зазначалось, облік здійснюється централізовано Департаментом інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України та територіальними органами відповідно до діючої Інструкції про єдиний облік злочинів. Відомості кримінальної статистики МВС України подаються до органів державної влади на рівні країни та регіонів у рамках здійснення державного контролю над правоохоронними органами. Звітування перед громадськістю (громадський контроль) здійснюється у формі подання відомостей про результати роботи відповідних підрозділів за певний період часу для опублікування у друкованих ЗМІ або під час виступів уповноважених посадових осіб у відповідних телевізійних програмах. При цьому наголосимо на наступному зауваженні. Якщо у кримінологічній науці використовуються дані кримінальної статистики хоча б за три останні роки, то у практиці найчастіше порівнюються результати роботи, відображені у кримінальній статистиці за поточний рік, з результатами роботи за аналогічний період минулого року. На підставі саме такого порівняння (лише за два роки) робляться висновки про успіхи в роботі, що здійснюється, або їх відсутність, відбувається оцінка роботи як підрозділів в цілому, так і їхніх керівників, приймаються управлінські рішення. Саме такий вибір для порівняння виступає причиною того, що правоохоронні органи зорієнтовані на формування в першу чергу кількісних показників своєї роботи з протидії як злочинності в цілому, так і організованій злочинності.

Крім того, уявляється важливим вказати на проблему відсутності в Україні єдиної автоматизованої системи збору, обробки, систематизації,

зберігання та видачі кримінологічної інформації про організовану злочинність. Звітні дані Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Міністерства юстиції України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Головного контрольно-ревізійного управління, Державного департаменту з питань виконання покарань, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, що надходять до Міжвідомчого науково-дослідного центру при Координаційному комітеті по боротьбі з корупцією й організованою злочинністю при Президентові України, готуються за допомогою відомчих інформаційних систем, які базуються на різній нормативній базі, різних операційних системах, при використанні різних форматів; статистичні формати надаються на різних носіях, а іноді інформація названих міністерств та відомств навіть має суперечливий характер. Як спосіб вирішення означеної проблеми в літературі пропонується створення міжвідомчого чи державного банку даних статистичної інформації стосовно боротьби зі злочинністю. Це дозволить правоохоронним та контролюючим органам координувати свої зусилля щодо здійснення заходів протидії організованій злочинності [51, с. 18].

Наведений аналіз кримінальної статистики МВС України ще раз вказує на необхідність розробки сучасною кримінологією проблематики, пов'язаної з пошуком нових джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, удосконаленням використання вже відомих кримінологічних джерел про цей вид злочинності.

3.3. Кримінальні справи як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність

Положення про те, що архівні кримінальні справи є важливим джерелом кримінологічної інформації про злочинність, є загальновизнаним серед кримінологів. У той же час питання про використання кримінальних справ як джерела кримінологічної інформації і джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність потребує подальшого розвитку. Низка кримінологів (О. М. Джужа, О. Г. Кальман, В. П. Філонов) обмежуються вказанням на це кримінологічне джерело у переліках джерел кримінологічної інформації або при розгляді методів збору непереробленої кримінологічної інформації, що міститься у документах. Окремі дослідники, зокрема А. І. Долгова, А. П. Закалюк, О. А. Євланова, С. І. Герасимов приділяють цьому кримінологічному джерелу більше уваги. Так, важливим представляється зауваження А. І. Долгової щодо того, що кримінальні справи недоцільно вивчати для отримання лише тієї інформації, що міститься у кримінальній статистиці. Вона розглядає їх як кримінологічне джерело інформації про типову злочинну поведінку, детермінанти злочинності та окремі її види [139, с. 373-379]. С. І. Герасимов, А. П. Закалюк також вважають кримінальні справи кримінологічним джерелом інформації саме про причини та умови груп злочинів, що відповідно до запропонованої нами класифікації злочинів відносяться до групового рівня узагальнення [5, с. 201-202; 85, с. 331]. О. А. Євланова, у свою чергу, розробила програму вивчення кримінальних справ відносно організованих злочинних угруповань [67, с. 73, 119-126].

Крім того, представники інших наук кримінального циклу А. С. Беницький, Т. В. Гошовська, С. О. Єфремов, Н. С. Карпов, В. П. Корж, В. К. Лисиченко, О. Медведько, П. М. Муженко, М. Погорецький, Б. Г. Розовський, А. І. Редька, О. О. Стулов, Г. Усатий, Р. М. Шехавцов, В. М. Щолкін та ін., кримінологи А. П. Закалюк, О. Г. Кулик розглядали недоліки чинних КПК, КК, інші обставини, які ускладнюють провадження

досудового, судового слідства за кримінальними справами відносно осіб, що вчинили злочини у складі організованих злочинних угруповань. Тим самим вчені прямо чи опосередковано відповідали на питання про те, які ж кримінальні справи зазначеної категорії все ж таки направляються слідчими до суду.

Мета даного підрозділу полягає в тому, щоб охарактеризувати зазначене кримінологічне джерело про організовану злочинність та кримінологічну інформацію, що в ньому міститься, визначити напрями його використання у кримінологічній науці та практиці. Повністю поділяючи позицію А. І. Долгової щодо доцільності використання кримінальних справ, ми здійснили аналіз того, які саме дані відсутні у статистичних картках, але містяться у кримінальних справах, для пізнання яких саме аспектів організованої злочинності можуть бути використані ці відомості.

На нашу думку, для вирішення завдань, що стоять перед кримінологією, значущим є розподіл кримінальних справ за наступними критеріями класифікації. У залежності від установи, у якій зберігаються кримінальні справи, вони можуть бути: 1) архівними (справи, які зберігаються у визначеному законом порядку в архівних установах (ГУМВС України у відповідній області або суду); 2) неархівні (зберігаються у відповідному слідчому підрозділі чи суді за місцем розслідування або судового розгляду). За неархівними кримінальними справами або здійснюється досудове чи судове слідство, або винесене підсумкове рішення не вступило в законну силу, або вони зупинені на підставі ст. ст. 206, 213 КПК. За архівними справами винесене підсумкове рішення, яке набуло чинності. У залежності від того, який орган виніс підсумкове рішення за справою, архівні справи поділяють на: 1) слідчі (закриті на підставі п.п. 1, 2, 5-11 ч.2 ст.6, ч. 2 ст.213 КПК України); 2) судові (закінчені винесенням вироку або будь-якою ухвалою⁵⁰, окрім ухвали судді (визначення суду) про повернення кримінальної справи на додаткове

⁵⁰ Це може бути звинувачувальний або виправдовувальний вирок, ухвала судді (визначення суду) про припинення кримінальної справи, про застосування щодо особи примусових заходів медичного характеру, про застосування щодо особи примусових заходів виховного характеру.

розслідування). Якщо неархівні кримінальні справи знаходяться в провадженні органів досудового слідства, вони є слідчими, і відповідно судовими – в провадженні судді.

Кримінальні справи є джерелом непереробленої кримінологічної інформації. За характером інформація, що міститься у цьому виді джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, може бути як кількісною, так і якісною, за ступенем персоніфікації є персональною, крім випадків, передбачених законом, за порядком доступу – з обмеженим доступом у неархівних кримінальних справах, відкритою – в архівних кримінальних справах. За способом фіксації інформації, що в ньому міститься, дане джерело є комбінованим.

Перейдемо до розгляду інформаційних можливостей розгляданого кримінологічного джерела. Умови, у яких здійснюється діяльність правоохоронних органів з протидії організованій злочинності, в ході якої порушуються і розслідуються кримінальні справи, в цілому можна охарактеризувати як несприятливі. Це і високий рівень корупції у владних структурах усіх рівнів, у тому числі і в правоохоронних органах, і проникнення до влади лідерів організованої злочинності, і зосередження великих капіталів у руках організованих злочинців на тлі недостатнього матеріально-технічного, кадрового, правового забезпечення діяльності правоохоронних органів. У юридичній літературі глибоко досліджено правову базу протидії організованій злочинності, виявлено серйозні перепони на шляху боротьби з нею. Дана проблематика є багатоаспектною, об'ємною і виходить за межі нашого дослідження. Обмежимося лише вказанням на окремі недоліки чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства.

1. Суперечності, неузгодженості оцінних категорій у конструкціях кримінально-правових норм, якими передбачена відповідальність за організовану злочинну діяльність⁵¹, що викликають складнощі у кваліфікації,

⁵¹ Див., наприклад: [74, с. 95-99; 84, с. 130-141; 124, с. 125-127; 253, с. 12; 193, с. 34]. Можливості реалізації вимог ст. 209 КК України у слідчій та судовій практиці вкрай обмежені [20, с. 61-224, 247] тощо.

розмежуванні суміжних складів (наприклад, злочинів, вчинених організованою групою, від злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою) [49, с. 14-17; 228, с. 121].

2. У 2011 р. було декриміналізовано ст. ст. 202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 234, 235 КК України. До 17 січня 2011 р. (дата набрання чинності нової редакції ст. 12 КК України) санкції багатьох злочинів у сфері господарської діяльності передбачали покарання у вигляді лише штрафу і незалежно від їх розміру визначались законодавцем як злочини невеликої тяжкості.

3. До прийняття нового КПК законодавчо не був врегульований порядок використання результатів оперативно-розшукової діяльності як джерел доказової інформації у кримінальному процесі [204, с. 208-216].

4. Відсутній чіткий та дієвий правовий механізм застосування правових норм, направлених на звільнення від кримінальної відповідальності членів організованих злочинних угруповань, які висловили бажання активно сприяти викриттю цих організованих злочинних угруповань, а також норм, направлених на притягнення до відповідальності найбільш небезпечних їх членів [170, с. 9-10].

5. Недосконалим є механізм застосування визначених у законі [94] заходів щодо захисту свідків і потерпілих. Щоб уникнути розправи з боку учасників організованих злочинних угруповань, вони часто під час судового процесу змінюють свідчення, дані ними в ході досудового слідства, або під будь-яким приводом (хвороба, відрядження тощо) ухиляються від явки до суду, виїжджають з постійного місця проживання, у тому числі за кордон [77, с. 39; 228, с. 119; 229, с. 371-372].

У зв'язку з відсутністю адекватних кримінально-процесуальних засобів отримання доказів щодо низки ознак організованих злочинних угруповань, зокрема таких, як їх стійкість, наявність ієрархії, здійснення ними саме тяжких і особливо тяжких злочинів, здійснення досудового і судового слідства є проблематичним. У результаті слідчі не завжди можуть всесторонньо, повно та

об'єктивно встановити обставини, що відображають організовану злочинну діяльність того чи іншого організованого злочинного угруповання (мету діяльності, тривалість існування, кількісний склад, структуру, відносини між його членами тощо). Часом слідчі, судді вимушені поділяти організовану злочинну діяльність на низку окремих, не пов'язаних між собою злочинів. Тобто кваліфікація в таких випадках базується не на оцінці виду організованого злочинного угруповання, а на юридичній оцінці конкретних вчинених і доведених злочинів [77, с. 30].

Поодинокими є випадки викриття стійких організованих злочинних груп, які функціонували протягом тривалого часу, вчиняли особливо тяжкі злочини (перш за все у сфері економіки), мали розгалужені корумповані зв'язки. Резонансні кримінальні справи, у яких було б доведено широкомасштабну організовану злочинну діяльність (тобто відносно організованих злочинних угруповань другого, третього рівня) або які свідчили б про те, що сучасна організована злочинність – дійсно «п'ята влада», у судах не розглядаються [72, с. 429; 152, с. 150; 224, с. 60]. Як правило, справи про злочини, вчинені такими організованими злочинними угрупованнями, на стадії досудового слідства або в суді «розвалюються». Залишаються тільки окремі фрагменти матеріалів щодо осіб, які виконували другорядні ролі, за фактом вчинення ними загальнокримінальних злочинів групою осіб за попередньою змовою (а не організованою групою), організатори й активні учасники до відповідальності майже не притягуються, принаймні, не за створення злочинної організації. Правоохоронні органи не в змозі повною мірою розслідувати всі обставини, пов'язані зі злочинною діяльністю, з вичерпною повнотою виявити всі кримінальні зв'язки [77, с. 30; 224, с. 60].

У літературі зазначається, що правоохоронним органам вдається виявлення певного організованого злочинного угруповання та доведення до суду відповідної кримінальної справи за наявності зацікавленості певних осіб у тому, щоб розслідування в кримінальній справі завершилося винесенням обвинувального вироку. Так, притягнення до кримінальної відповідальності

стає засобом усунення конкурентів того організованого злочинного угруповання, яке має корумповані зв'язки у відповідних правоохоронних або судових органах [149, с. 79]. Дослідники зазначають, що в 90-х рр. минулого століття поширеними були випадки, коли за наявності формальних підстав (наприклад, великої кількості вчинених злочинів) до злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, безпідставно відносять ті з них, які не мають нічого спільного з організованою злочинністю [170, с.7; 77, с. 30; 85, с. 325; 145, с. 63-65].

Крім того, можна припустити, що до кримінальної відповідальності притягуються члени об'єднань, що є структурними одиницями більш складних злочинних організацій (другого чи третього рівня). Однак вони ізольовані від інших периферійних угруповань організації, що унеможлиблює отримання та фіксацію в матеріалах кримінальної справи інформації про зазначений зв'язок, зашкоджує викриттю, знешкодженню як інших підрозділів, так і організації в цілому, а також лідерів останньої. Проте висловлене припущення не можна ні підтвердити, ні спростувати на підставі таких джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, як кримінальна статистика чи кримінальні справи.

Таким чином, наведене підтверджує висновки, сформульовані на підставі аналізу кримінальної статистики МВС України про організовану злочинність, а саме: основні зусилля правоохоронних органів направлено на знешкодження організованих злочинних угруповань переважно першого рівня, тобто організованих злочинних угруповань невеликої чисельності, а значить із простою структурою, які у переважній більшості не мають корупційних та міжнародних зв'язків або ці зв'язки не виявляються, термін діяльності яких складає не більше одного року. Отже, кримінальні справи є джерелом кримінологічної інформації про організовані злочинні угруповання першого рівня, а також вчинювані ними злочини, що відносяться до підвидового та комплексного рівнів узагальнення. Зрозуміло, що в порівнянні з кримінальною статистикою МВС України кримінальні справи містять більшу кількість ознак

про організовані злочинні угруповання; про злочини, що складають організовану злочинну діяльність цих угруповань; про осіб, які вчиняють злочини в їхньому складі; про потерпілих від злочинів розглядової категорії.

На підставі аналізу статистичних карток та урахуваючи предмет доказування за кримінальними справами, визначений ст. 64 КПК України та відповідними статтями Особливої частини КК України, наведемо ознаки, що на сьогодні містяться в кримінальних справах і не підлягають обліку в статистичних картках, розподіляючи їх за тими ж групами, які було виділено у р. 3.2:

1. Стосовно організованих злочинних угруповань:

- мета створення організованого злочинного угруповання;
- план злочинної діяльності;
- час утворення об'єднання і термін, упродовж якого його було створено;
- кількість членів організованого злочинного угруповання, із них – кількість організаторів, виконавців, підбурювачів, пособників;
- структура об'єднання (зокрема характер стосунків, які склалися між організатором (організаторами) і його учасниками, структурними частинами (за наявності); структурні частини злочинної організації (за наявності);
- інші внутрішні зв'язки між учасниками організованого злочинного угруповання (загальні правила поведінки в об'єднанні, санкції за їх порушення, порядок застосування санкцій, ступінь їх невідворотності, умови відмови від їх застосування; усвідомлення учасниками факту єднання одного з іншим, наміри об'єднати свої зусилля для досягнення єдиного злочинного результату);
- розподіл ролей між особами, які входять до складу угруповання;
- організаційні аспекти функціонування групи, можливості для заміни осіб, які вибули, зокрема шляхом вербування нових, перекваліфікації інших;
- способи прикриття своєї злочинної діяльності;
- засоби, що використовувались при вчиненні злочинів (вогнепальна зброя, транспортні засоби, технічні засоби, хімічні засоби, посвідчення

співробітника МВС, СБУ, прокуратури, форма співробітника; приміщення, поточні рахунки в банках, зареєстровані суб'єкти підприємницької діяльності тощо);

- факт набуття об'єднанням ознак стійкості, ієрархічності (мається на увазі, що об'єднання може набути ознак організованої групи після вчинення ряду злочинів у простих формах співучасті чи трансформуватись з одного виду в інший (наприклад, декілька організованих груп об'єднуються у злочинну організацію або організована група озброюється і набуває ознак банди) та етап злочинної діяльності, на якому мав місце даний факт (для багатоепізодних справ);

- географічні зв'язки, крім тих що обліковуються, а саме: у межах району, міста, області; міжобласні;

- загальна кількість злочинів, вчинених тільки в організованому злочинному угрупованні;

- загальна сума збитків від усіх злочинів;

- сума, на яку накладено арешт на майно за всіма злочинами;

- вилучені предмети, речовини, матеріальні цінності за всіма злочинами.

2. Відносно злочинів, що складають організовану злочинну діяльність угруповання:

- кримінологічні характеристики способу вчинення злочину;

- період часу, протягом якого відбувалась підготовка до вчинення злочину, а також форми та способи;

- інтервал між вчиненням злочинів, які складають серію;

- способи приховання злочину (наприклад, створення фіктивних (транзитних) суб'єктів господарської діяльності, спотворення ідентифікуючих деталей зброї або їх заміна тощо);

- внутрішні системні зв'язки: 1) між учасниками злочину, організованого злочинного угруповання – родинні, кримінальні, ділові; 2) між основними та забезпечувальними злочинами, що складають організовану злочинну діяльність; 3) між елементами злочину, організованого злочинного

угруповання, яке його вчинило, особами, які входять до складу угруповання, потерпілим (наприклад, видами і формами злочинної діяльності та членами організованого злочинного угруповання);

- спрямованість злочину (з 2010 р.).

3. Стосовно осіб, які вчинили злочини у складі організованого злочинного угруповання:

- соціально-економічні (спеціальність, працездатність, матеріальне становище);
- соціально-рольові (партійність, сімейний стан, відношення до військового обов'язку; участь у бойових діях, ліквідації аварій, стихійного лиха);
- фізичні (крім хронічного алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, які відображаються у статистичних картках Ф. 1.1, Ф. 2, інші фізичні, психічні хвороби, розлади);
- обставини, що пом'якшують покарання, передбачені ч. 1 ст. 66 КПК України (у статистичних картках вказуються лише явка з повинною (п. 1), вчинення злочину неповнолітнім (п. 3), або визнані такими судом відповідно до ч. 2 ст. 66 КПК України);
- обставини, що обтяжують покарання, передбачені п. п. 3-12 ч. 1 ст. 67 КПК України.

4. Відносно потерпілих кримінальні справи додатково містять відомості про їх поведінку у взаємодії зі злочинцем до, під час та після вчинення злочину, а також наступні характеристики:

- соціально-демографічні (місце і дата народження, характеристика за місцем проживання);
- соціально-економічні (освіта, спеціальність);
- соціально-рольові (партійність, сімейний стан);
- фізичні (психічні, фізичні хвороби, розлади);
- вид заподіяної шкоди (фізична, крім заподіяння смерті; моральна; матеріальна);
- характер фізичної, моральної шкоди;
- кримінально-правові характеристики.

Говорячи про напрями використання кримінальних справ у кримінологічній науці та практиці, зазначимо, що вони істотно відрізняються за змістом.

Кримінологи використовують тільки архівні кримінальні справи відповідно до чинного законодавства, що регламентує доступ до інформації.

Як свідчать результати аналізу літератури питання про організовану злочинність, значення кримінальних справ як джерела кримінологічної, криміналістичної інформації зменшується. Проаналізувавши 318 авторефератів дисертацій (22,3 % – докторських) з кримінального процесу, криміналістики та кримінології, що були захищені в Україні, Росії, Білорусі й Казахстані з 1997 по 2004 рік, Н. С. Карпов підрахував, що у 2004 р. порівняно з 1990 р. відбулося суттєве зменшення фактів вивчення кримінальних справ (8,9 % порівняно з 53,2 %) [112, с. 61-62], і ми бачимо, що такому стану речей є об'єктивні причини.

Виникає питання: для отримання яких відомостей про організовану злочинність доцільне вивчення (моніторинг) кримінальних справ? Як вже згадувалось, ми поділяємо позицію тих авторів, які вказують на недоцільність вивчення кримінальних справ лише заради отримання тих відомостей, що містяться у статистичних картках (електронних базах статистичних даних) [139, с. 373].

Здійснений порівняльний аналіз інформаційних можливостей кримінальної статистики МВС України та кримінальних справ дає відповідь на поставлене питання.

Додамо лише, що на підставі аналізу матеріалів кримінальних справ можна отримати уявлення про інтелектуальні, емоційно-вольові, потребово-мотиваційні (потреби, інтереси, мотиви участі в організованому злочинному угрупованні), ціннісно-орієнтуючі ознаки (система та ієрархія цінностей, рівень моральної та правової свідомості); про ступінь здатності особи піддаватися виправному впливу заходів попередження, покарання і адаптації, про здорові, корисні якості і властивості особи злочинця.

Крім того, вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на наступному положенні, що виходить із здійсненого порівняльного аналізу зазначених кримінологічних джерел. Дані про організовані злочинні угруповання, злочини відповідної категорії та осіб, які їх вчинюють, потерпілих можуть використовуватися для встановлення внутрішніх системних зв'язків: 1) між елементами злочину, організованого злочинного угруповання, яке його вчинило, особами, які входять до складу угруповання, потерпілим (наприклад, способом вчинення злочину, статтю, віком злочинців); 2) між основними та забезпечувальними злочинами (організована злочинна діяльність).

На необхідність виявлення кореляційних зв'язків між елементами злочину, особою, яка його вчинила, потерпілим, на важливість вивчення типової злочинної поведінки вказують не лише кримінологи [139, с. 378], а й криміналісти [19, с. 740; 125, с. 72-84; 181, с. 36-42], але для розробки не заходів протидії злочинності чи окремих її видів, а нових та удосконалення вже існуючих методик розслідування окремих груп, видів, підвидів злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями⁵². У зв'язку з цим, на нашу думку, досягнення обох наук у вивченні організованої злочинної діяльності, характерної для організованих злочинних угруповань, можуть бути залучені іншою наукою для більш успішного виконання своїх спеціальних завдань.

Наведемо окремі приклади використання кримінальних справ для вивчення організованої злочинної діяльності. Так, аналіз слідчої та судової практики дозволив вирізнити наступні технології злочинного збагачення, притаманні організованим злочинним угрупованням економічної спрямованості: розкрадання безготівкових коштів із використанням комп'ютерної техніки для здійснення фіктивних електронних платежів; укладання фіктивного господарського договору (купівлі-продажу) на умовах попередньої оплати з наступним заволодінням коштами партнера; злочинного

⁵² У криміналістиці виявлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики вважається перспективним напрямом удосконалення інформаційної моделі злочину (криміналістичної характеристики) [125, с. 72-84; 181, с. 36-42].

збагачення через заснування інвестиційної фірми (довірчого товариства, пенсійного фонду, страхової компанії) з наступним заволодінням коштами вкладників; введення в обіг фіктивних платіжних документів; обманного одержання і присвоєння кредиту; одержання безпідставного відшкодування з державного бюджету податку на додану вартість; розкрадання бюджетних коштів шляхом придбання у комерційних структур товарів, одержання від них послуг за завищеними цінами; використання при укладанні господарських договорів реквізитів фіктивних підприємств і, відповідно, перекладання на них обов'язку сплати податків; створення так званих «конвертаційних центрів» та надання за їх допомогою незаконних послуг [195, с. 33-35].

Так, на підставі вивчення 75 фактів розбоїв, вчинених організованими злочинними угрупованнями на території Луганської, Донецької, Миколаївської областей у період 1994-2003 рр., 231 фактів вимагань, вчинених на території Луганської, Донецької, Харківської областей у період 1992-2002 рр., В. К. Лісіченко, Р. М. Шехавцов описали сучасні способи протидії розслідуванню цих злочинів, що використовуються під час утворення організованого злочинного угруповання, підготовки та вчинення злочинів, розслідування цих злочинів, вирахували питому вагу кожного з них [149, 2009, с. 83-87].

Крім того, на нашу думку, заслуговує на увагу пропозиція А. І. Долгової, інших вчених вивчати детермінанти злочинності не лише за даними офіційної статистики про різні сторони суспільного життя у їхньому зв'язку зі злочинністю, а й за кримінальними справами [139, с. 367, 373-379]. Дослідниця пропонує узагальнювати причини окремих злочинів, виявляючи в них подібне, і через причини окремих злочинів виходити на соціальні явища регіонального, загальнодержавного і навіть міждержавного масштабу, що саме породжують та визначають розповсюдженість цих законів⁵³.

⁵³ Що стосується розгляду монографічного вивчення детермінант організованої злочинної діяльності, характерної для організованих злочинних угруповань, то слід зазначити, що положення ст. ст. 23, 23-1 КПК України зобов'язують слідчого при проведенні досудового слідства виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину. Аналогічне за змістом положення закріплене в наказі МВС України від 31.03.2008 р. № 160 «Про організацію діяльності органів досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України». Однак, як

Стосовно злочинної діяльності окремих осіб або групи осіб вивчення причин злочинності здійснюється шляхом: 1) виділення типової злочинної поведінки певної спрямованості (загальнокримінальної чи економічної), характерної для певного регіону, певної соціальної групи, як системи не лише злочинів, а й інших дій, що не є злочинами за законом; 2) подальшого монографічного вивчення детермінант саме організованої злочинної діяльності з виходом на соціально-груповий, регіональний і більш високі рівні соціального середовища.

На нашу думку, представлені А. І. Долговою положення можуть бути використані при вивченні факторів типової організованої злочинної діяльності, характерної для організованих злочинних угруповань першого рівня, як економічної, так і загальнокримінальної спрямованості. У вітчизняній науці поки що відсутні зібрані та проаналізовані у такий спосіб дані про причини та умови злочинів, що належать до організованої злочинної діяльності [85, с. 331].

З урахуванням поданої інформації про те, відносно яких організованих злочинних угруповань порушуються кримінальні справи, слід уточнити, що цей вид джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність є інформативним для узагальнення даних про типові технології злочинного збагачення, які правоохоронні органи в змозі задокументувати та довести до суду, для пошуку причин того, чому виявляються саме такі технології і не виявляються інші.

Крім того, не можна не вказати на те, що сам факт відсутності резонансних кримінальних справ відносно організованих злочинних угруповань другого, третього рівня вказує на високу ефективність їхньої протидії правоохоронним органам.

Дещо іншу роль відіграє інформація, що міститься в кримінальних справах, на практиці, де використовуються переважно неархівні кримінальні справи. Персональна інформація, що міститься у неархівних кримінальних

ззначається у спеціальній літературі, подання слідчих у порядку ст. 23-1 КПК України здебільшого носять формальний характер, слідчі належним чином не встановлюють всі обставини, причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів [22, с. 91-91]. Тому за поданнями, винесеними на виконання зазначених вимог КПК України, не можна вивчати детермінанти злочинності.

справах (про організовані злочинні угруповання, злочини, осіб, які їх вчиняють, потерпілих), використовується для формування кримінальної статистики правоохоронних та судових органів України як звітності про результати їхньої діяльності. При цьому вона стає знеособленою.

Тими ж відомостями наповнюються різноманітні інформаційні системи регіонального рівня, що створені у більшості обласних управлінь внутрішніх справ України. Слід зазначити, що на сьогодні формування регіональних інформаційних систем носить стихійний характер, вони визначаються різними підходами до організації інформаційної діяльності, до обрання рішень архітектури та технічних засобів, потоків та форматів вихідних даних. Низка авторів наголошують на необхідності створення єдиної від рівня відділення міліції до МВС стрункої та ефективної системи інформаційного забезпечення практичних співробітників МВС. Прикладом практичної реалізації такого завдання може бути єдина інтегрована інформаційна система, розроблена Управлінням інформаційно-аналітичного забезпечення ГУМВС України у Луганській області. За функціональними можливостями та основними результатами практичної експлуатації (розкриття, розслідування, попередження злочинів) остання визнана на сьогодні однією з найбільш ефективних в Україні [41, с. 124].

Потенціал високих технологій сучасності містить потужні можливості для проведення моніторингу нерозкритих злочинів шляхом утворення єдиних інтегрованих інформаційних систем. При цьому термін «єдина інформаційна система» на практиці не виключає її поділення на окремі функціонально та логічно завершені підсистеми [83, с. 219-220].

Функціональна класифікація, яка найбільш точно відображує існуючу на сьогодні структуру інтегрованого банку даних Управлінням інформаційно-аналітичного забезпечення ГУМВС України у Луганській області, складається з наступних автоматизованих аналітично-інформаційних систем, котрі реалізують функції аналізу та синтезу інформації: а) автоматизована інформаційно-пошукова система «АРМОР», функції – пошукова, облікова,

довідкова, прогнозуюча; б) інформаційно-аналітична система «Сова», функції – аналітична, плануюча, діагностична; в) біометрична система «Аргус» – можливості біометричної ідентифікації людини по зображенню обличчя; г) автоматизована інформаційна підсистема ідентифікації людини методом словесного портрету «Опознание».

Зокрема, автоматизована інформаційно-пошукова система «АРМОП» об'єднує комп'ютерні інформаційні підсистеми «Особа», «Сонда», «Нерозкриті злочини», «Номерні речі» та ін., з відомостями про нерозкриті злочини, про осіб певних категорій, викрадені речі (мобільні телефони) тощо, що з'єднані у єдиний інформаційних масив – інтегрований банк даних [237, 382 с.]. Завдяки застосуванню спеціалізованого програмного забезпечення є можливість встановити зв'язки між окремими обліками, у яких відображено інформацію про один об'єкт, але за різними параметрами, а також зв'язки різних об'єктів, які мають спільні інформаційні поля (функція «стикування»).

Як слушно зауважує В.В. Бірюков, «використання інтегрованого банку даних дозволяє уявити схему взаємодії одиниць інформації як єдину картину. Така форма ведення обліків створює широкі можливості для аналізу інформації з метою пошуку різноманітних шляхів, здатних привести до розкриття злочину» [21, с. 474].

Наступним напрямом використання інформації, що міститься у кримінальних справах, є моніторинг нерозкритих і розкритих справ, порушених за фактами вчинення злочинів, направлений на:

- виявлення групи однорідних або комплексу основних та забезпечувальних злочинів, ймовірно вчинених однією і тією ж особою (особами);
- встановлення та розшук осіб, що вчинили злочини;
- виявлення додаткових епізодів злочинної діяльності, вчинених обвинуваченим чи підозрюваним, який намагається приховати ці факти від слідства.

Ще одним напрямом використання у практичній діяльності правоохоронних органів кримінологічної інформації, що міститься в

кримінальних справах, є проведення моніторингу контрольнo-методичними підрозділами правоохоронних органів (внутрішніх справ, податкової міліції, зональними прокурорами) з метою удосконалення якості досудового слідства, здійснення контролю за законністю проведення слідчих та процесуальних дій, що проводяться.

3.4. Публікації в друкованих ЗМІ як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність

Концепцією державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затвердженою Указом Президента України № 1000/2011 від 21 жовтня 2011 р., визнається, що однією із складових інформаційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю є ЗМІ, які відіграють важливу роль у висвітленні діяльності організованих злочинних угруповань, в інформуванні населення України про проблеми боротьби з організованою злочинністю і корупцією, у формуванні громадської думки, яка б сприяла ефективній реалізації державної політики у сфері боротьби з цим видом злочинності [120]. Представлені положення є науково обґрунтованими. Адже, як свідчать результати соціологічних опитувань, для переважної кількості населення джерелом інформації про проблеми, пов'язані зі злочинністю та правоохоронною діяльністю, є «газетні та журнальні публікації» (від 51 до 59,5 %) [144, с. 70-71; 174, с. 9-10], корупцією (від 21,6 до 25,2 %) – «друковані ЗМІ» [240, с. 18].

Слід зазначити, що ЗМІ стали об'єктом кримінологічного дослідження у межах кримінології засобів масової комунікації як окремої наукової теорії. Вітчизняними та російськими кримінологами (Л. І. Аркуша, М. Беляєв, В. Н. Бурлаков, О. І. Бугера, В. М. Виневський, А. М. Волобуєв, Г. Н. Горшенков, В. М. Дрьомін, В. М. Кудрявцев, Н. С. Малужкіна, Д. В. Рівман, В. Т. Томін, В. О. Туляков, О. М. Тюменцев, Д. А. Шестаков, Є. М. Юцкова, С. Якушин, Г. М. Ярош), представниками інших наук

(С. Г. Кара-Мурза, В. П. Пугачев) вивчається їхня роль у детермінації та стримуванні злочинності у суспільстві.

На думку Г. Н. Горшенкова, кримінологія засобів масової комунікації співвідносить соціальний інститут масової комунікації зі злочинами, причинами масового відтворення злочинів, контролем злочинності. Зі злочинами – оскільки ЗМІ можуть використовуватися для вчинення злочинів (ч. 3 ст. 109, ст. 182, ч. 2 ст. 258-2 КК України), або журналісти можуть бути потерпілими від злочинних посягань (ст. ст. 171, 176 КК України); з причинами і контролем злочинності – тому що ЗМІ спроможні поширювати ідеї, почуття, настрої, які сприяють вчиненню злочинів або стримують скоєння злочинних дій [221, с. 9, 117-185].

Про криміногенний вплив ЗМІ пише низка вчених. Зокрема, В. М. Дрьомін вивчає роль засобів масової комунікації (у тому числі ЗМІ) у механізмі криміналізації суспільства та інституціоналізації злочинності [72, с. 324-377], О. І. Бугера – криміногенний вплив ЗМІ на злочинність неповнолітніх [28, 20 с.], В. О. Туляков аналізує віктимологічний аспект впливу ЗМІ на злочинність, доводить, що останні сприяють масовій віктимізації населення [247, 336 с.]. Соціолог С. Г. Кара-Мурза, політолог В. П. Пугачев описують технології маніпуляції масовою свідомістю, що застосовуються у ЗМІ [110, 448 с.; 225, с. 41-54]. Крім того, публікації в ЗМІ можуть виступати засобом тиску на слідство та суд в інтересах осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності. Даний факт знаходить своє відображення навіть у п. 8 ст. 6 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, у якій вказується на необхідність забезпечити унеможливлення використання ЗМІ учасниками організованих злочинних угруповань [120]. Невипадково видатний російський кримінолог В. М. Кудрявцев присвятив свою монографію «Свобода слова» розгляду не лише принципів, методів та форм захисту свободи слова, але й обмеженню цього права у діяльності ЗМІ та державних органів [141, 199 с.].

До публікацій у друкованих ЗМІ про окремі прояви організованої злочинності як до джерела кримінологічної інформації про цей вид злочинності почали звертатися ще радянські кримінологи у 80-х рр. ХХ століття [191, с. 96]. У сучасних російських та вітчизняних наукових виданнях також можна знайти огляди публікацій ЗМІ, присвячених проявам організованої злочинності та корупції⁵⁴. У деяких наукових роботах зустрічаються посилання на публікації у друкованих ЗМІ як джерело кримінологічної інформації про види злочинності, що характеризуються високим рівнем латентності (наприклад, професійна злочинність [154, с. 60]).

У той же час у кримінологічній літературі майже відсутня безпосередня характеристика публікацій в друкованих ЗМІ саме як кримінологічного джерела, а не криміногенного фактора злочинності в цілому чи окремих її видів. Даний підрозділ присвячений характеристиці та напрямам використання у кримінологічній науці та практиці в якості джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність журналістських розслідувань та публікацій у відомчих друкованих ЗМІ, написаних за результатами оперативно-розшукової діяльності, за матеріалами кримінальних справ, підсумками інтерв'ю з експертами. Крім того, у межах даного підрозділу нами розроблено методика аналізу журналістських розслідувань і на її основі проведено дослідження робіт переможців національних конкурсів на кращі журналістські розслідування з проблем корупції в Україні.

У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» закріплено, що друкованими засобами масової інформації (пресою) є «...періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під

⁵⁴ Див., наприклад: [114, с. 70-74; 115, с. 145-152]. Про це також можуть свідчити наступні приклади. Владивостоцький центр із вивчення організованої злочинності поряд із проведенням семінарів, конференцій, виданням наукових робіт з відповідної проблематики з вересня 1998 р. робить щомісячні огляди регіональної преси з даної тематики [190, с. 116]. Харківський центр із вивчення організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні у період свого існування (1999-2003 рр.) готував щотижневую прес-інформацію за питаннями, пов'язаними з організованою злочинністю, корупцією, наркобізнесом, торгівлею людьми [186, с. 164]. У кожному номері Інформаційного бюлетеню Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю публікуються огляди центральних та регіональних періодичних видань з питань роботи правоохоронних органів, у т.ч. повідомлення про виявлені правоохоронними органами факти корупційних злочинів та злочинів, що вчинюються у складі організованих злочинних угруповань.

постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію».

Публікації в друкованих ЗМІ, написані за матеріалами кримінальних справ (слідчих неархівних або судових архівних), присвячені конкретним фактам злочинної діяльності організованих злочинних угруповань. Під публікаціями в друкованих ЗМІ, написаними за результатами оперативно-розшукової діяльності, ми розуміємо статті, присвячені конкретним виявленим у результаті оперативно-розшукових заходів фактам, що стосуються організованих злочинних угруповань, їх лідерів, і за якими не порушено кримінальну справу. У якості експертів у публікаціях відповідної категорії виступають нині працюючі та колишні посадові особи державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, та державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

Журналістське розслідування – це «... вид журналістики, результатом якої є матеріал, що відповідає таким трьом характеристикам: а) ґрунтується на власній оригінальній роботі журналіста, а не інших людей⁵⁵; б) оприлюднює факти, які намагаються приховати від громадськості і які свідчать про порушення її прав; в) вказує на проблеми, які є суттєвими для суспільства, узагальнюючи при цьому отриману інформацію, а не обмежуючись висвітленням окремого інциденту» [81, с. 7-8]. Законодавче визначення цього поняття відсутнє, як і відсутня спеціальна правова регламентація діяльності з проведення журналістських розслідувань [151].

Перейдемо до характеристики даного кримінологічного джерела про організовану злочинність. За характером інформація, що міститься в ньому, може бути як кількісною, так і якісною, за порядком доступу – відкритою. За способом фіксації інформації, що в ньому міститься, розглядане джерело може бути письмовим або електронним.

⁵⁵ «Під «іншими людьми» маються на увазі інші «розслідувачі», наприклад, співробітники правоохоронних органів» [81, с. 8].

Відповідаючи на питання, якою слід вважати кримінологічну інформацію, що міститься в журналістських розслідуваннях, переробленою чи непереробленою, слід враховувати наступне. Завдання журналістів полягає в тому, щоб привернути увагу до проблеми, показати конкретні прояви тих або інших суспільних явищ, але не обов'язково із глибоким науковим аналізом останніх. Через це журналістські розслідування та публікації в друкованих ЗМІ, написані за результатами оперативно-розшукової діяльності чи матеріалами кримінальних справ, слід розглядати як документальне джерело непереробленої кримінологічної інформації навіть у тих випадках, коли в них міститься узагальнена інформація. Виключення становлять публікації в друкованих ЗМІ, написані за підсумками інтерв'ю з експертами, тобто з висококваліфікованими спеціалістами у сфері протидії організованій злочинності. Вважаємо, що такі публікації можуть бути кримінологічним джерелом як непереробленої, так і переробленої кримінологічної інформації (у залежності від змісту статті). Неперероблена кримінологічна інформація, що в них міститься, може бути як персональною, так і знеособленою, а перероблена – лише знеособленою.

Ми цілком поділяємо точку зору тих науковців, які вважають неприпустимим ідеалізувати роль ЗМІ в інформуванні суспільства про злочинні прояви. По-перше, журналісти у переважній своїй більшості не є фахівцями в області права і не завжди звертаються за консультацією до відповідних спеціалістів. У зв'язку з цим на більшу довіру, як нам здається, заслуговують публікації в друкованих ЗМІ, що є відомчими, у порівнянні з «незалежними» громадсько-політичними виданнями, оскільки в перших публікуються дані, підготовлені фахівцями в галузі боротьби зі злочинністю. По-друге, публікації в друкованих ЗМІ можуть містити оціночні судження, які підміняють факти, а також необґрунтовані узагальнення на підставі неповних даних, перекручену, навіть неправдиву інформацію. Тому зміст публікацій у друкованих ЗМІ потребує уважного аналізу на предмет того, на підставі яких джерел інформації в них висвітлюються ті або інші емпіричні факти.

Безумовно, недобросовісні публікації не можуть використовуватися як кримінологічне джерело.

Протягом багатьох років актуальною була проблема доступу журналістів до необхідної інформації. Можна припустити, що в останні роки ситуація дещо поліпшилась як у правовому, так і в організаційному аспектах. У 2011 р. було прийнято ЗУ «Про доступ до публічної інформації», істотно змінено редакцію ЗУ «Про інформацію». Крім зазначених законів та Конституції України, правові засади діяльності журналістів регламентуються законами України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до них у даний час журналісти під час своєї професійної діяльності мають можливість користуватися загальновизнаною свободою думки і слова, свободою вираження поглядів; гарантується їхнє право на доступ до відкритої інформації, соціальний, цивільно-правовий та кримінально-правовий захист, на підставі звільнення від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, визнаної судом суспільно необхідною. У той же час підкреслюється неприпустимість зловживання правами та свободами журналіста, встановлюються певні обмеження доступу до інформації, юридична відповідальність за оприлюднення відомостей, що не відповідають дійсності, приниження честі, гідності та ділової репутації особи.

Перейдемо до розгляду інформаційних можливостей публікацій у друкованих ЗМІ, написаних за матеріалами кримінальних справ, інтерв'ю з експертами та за результатами оперативно-розшукової діяльності. Обсяг відомостей, що в них оприлюднюється, на відміну від форм статистичної звітності, є довільним та визначається авторами самостійно. У зв'язку з цим необхідно окремо дослідити, які характеристики відносно організованих

злочинних угруповань та їх злочинної діяльності містяться найчастіше в публікаціях зазначених видів.

У межах даної роботи нами здійснено аналіз 77 публікацій, що містяться у громадсько-правовому тижневику МВС України «Іменем Закону» та додатку до нього «Моменти», за 2011 р. Засновниками громадсько-правового тижневіка «Іменем Закону» та додатка до нього «Моменти» є МВС України та Державне видавництво «Преса України», тобто ці видання є відомчими. 50 із досліджених публікацій написано за матеріалами кримінальних справ, а саме слідчих неархівних, п'ять – за результатами оперативно-розшукової діяльності, 22 – за підсумками інтерв'ю з експертами.

При викладенні результатів аналізу публікацій, написаних за матеріалами кримінальних справ, ми порівнюємо: які із тих характеристик, що в них містяться відносно організованих злочинних угруповань, злочинів відповідної категорії, осіб, котрі їх вчиняють, та потерпілих від цих злочинів, знаходять своє відображення в кримінальній статистиці МВС України та кримінальних справах відповідної категорії. Як впливає із змісту підрозділів, присвячених кримінальній статистиці МВС України та кримінальним справам, зазначені публікації є джерелом кримінологічної інформації про організовані злочинні угруповання першого рівня.

1. Так, відносно організованих злочинних угруповань в них завжди містяться наступні дані: його вид (організована група чи злочинна організація); термін дії. Із тексту не можна скласти уявлення про загальну кількість злочинів, вчинених у складі виявленого організованого злочинного угруповання. Описується один вчинюваний ним основний злочин або низка основних однорідних злочинів, іноді можуть лише згадуватись забезпечувальні злочини (22 % публікацій). Аналіз тексту публікацій дозволяє зробити припущення, що за наявності відповідних ознак у публікаціях завжди вказуються корупційні та географічні зв'язки; факт формування організованого злочинного угруповання на етнічній основі. У більшості публікацій (від 54 до 60%) вказуються засоби,

що використовувалися виявленими угрупованнями при вчиненні злочинів, а також вилучені предмети, речовини, матеріальні цінності.

У той же час кожна друга стаття даної категорії у стислій формі містить відомості, що не обліковуються і містяться лише у кримінальній справі, а саме: мета створення організованого злочинного угруповання, стислий зміст плану його злочинної діяльності, розподіл ролей між учасниками останнього. Завжди вказується кількість встановлених учасників угруповання.

2. Стосовно злочинів досліджених угруповань, що знаходять своє відображення у розгляданих публікаціях, майже завжди із їхнього змісту (від 82 до 92 %) можна отримати уявлення про вид і спрямованість даного злочину, місце його вчинення, предмет злочинного посягання та форму власності останнього, окремі кримінально-правові ознаки способу вчинення злочину та галузь, у якій його вчинено; у трьох чвертях статей – окремі знаряддя і засоби вчинення злочину; майже у половині із них (44 %) – розмір заподіяної майнової шкоди від злочину. Серед ознак, які не обліковуються у кримінальній статистиці, у двох третинах публікацій (66 %) описуються окремі кримінологічні ознаки способу вчинення злочину, період, витрачений на приготування до вчинення злочину. У кожній третій публікації стисло висвітлюється, в чому полягало приготування до злочину.

3. Щодо осіб, які вчиняють злочини у складі організованих злочинних угруповань, відображаються лише окремі ознаки, що обліковуються у кримінальній статистиці. В публікаціях наводяться відомості стосовно не всіх учасників цих угруповань. Із змісту всіх публікацій можна отримати уявлення про стать, мотиви злочину всіх або більшості учасників організованого злочинного угруповання. Кожна четверта стаття містить відомості про вік, місце народження окремих учасників організованих злочинних угруповань, кожна друга – обраний відносно учасників таких угруповань запобіжний захід.

Аналіз текстів публікацій дозволяє зробити припущення, що за наявності відповідних ознак у публікаціях завжди вказуються: іноземне громадянство; такі соціально-демографічні ознаки, як неслов'янська національність,

проживання не в Україні або в іншій області, ніж область, у якій було скоєно злочин; нелегальна мета приїзду; окремі кримінально-правові ознаки (судимість, відбуття покарання у місцях позбавлення волі, злочини, за які було раніше засуджено). І відповідно, додатково не підкреслюються такі ознаки, як громадянство України, проживання в Україні або в області вчинення злочину, такі національності, як українець, росіянин, білорус.

4. Стосовно потерпілих від злочинів зазначеної категорії в основному відображаються ознаки, що обліковуються у кримінальній статистиці. Приблизно у двох третинах публікацій (від 62 до 70 %) містяться: загальна кількість потерпілих, у тому числі які загинули; такі соціально-демографічні і соціально-економічні характеристики, як стать, вікова група, країна проживання, рід занять, службове становище. Аналіз тексту публікацій дозволяє зробити припущення, що за наявності відповідних ознак в публікаціях завжди вказуються мета приїзду потерпілого, його статус нелегального мігранта, іммігранта або біженця. У той же час у даних публікаціях описані окремі ознаки, що не обліковуються у кримінальній статистиці. Так, у них майже завжди (у 94 % публікацій) оговорюється характер відносин потерпілого з організованим злочинним угрупованням або його учасниками до, під час вчинення злочину. У двох третинах публікацій зазначено вид спричиненої потерпілому шкоди, у третині – така соціально-рольова характеристика, як сімейний стан.

Таким чином, у публікаціях у друкованих ЗМІ, написаних за матеріалами кримінальних справ, знаходять своє відображення в основному низка ознак, що підлягають обліку у статистичних картках. Це пояснюється, по-перше, обмеженістю обсягу таких статей, по-друге, тим, що вони публікуються, як правило, за матеріалами нещодавно порушених кримінальних справ, за якими ще не встановлено всі обставини.

У проаналізованих нами публікаціях, написаних за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, містяться відомості відносно діяльності «злочинців у законі», «авторитетів» із встановлення контролю над діючими

організованими злочинними угрупованнями регіону, створення нових. Проте кількість характеристик таких угруповань та осіб, що висвітлюються, вкрай обмежена: лише наявність міжнародних зв'язків, вид злочинної діяльності угруповання, офіційне прикриття «авторитетів».

Досліджені нами чотири публікації у ЗМІ, написані за підсумками інтерв'ю з діючими посадовими особами Управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, інших структурних підрозділів МВС України, які беруть участь у боротьбі з цим видом злочинності в межах виконання покладених на них інших основних функцій, містять узагальнені дані про результати оперативної діяльності цих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю за термін часу у кілька місяців поточного року. А саме: кількість виявлених організованих груп, злочинних організацій та злочинів, ними вчинених, кількість виявлених найбільш резонансних видів злочинів (убивства на замовлення, факти хабарництва); загальна сума збитків від цих злочинів, загальна сума задокументованих хабарів. У таких публікаціях у стислій формі наводяться окремі приклади найбільш характерних за способом вчинення чи найбільш резонансних злочинів відповідної категорії, найбільш вагомі результати боротьби з організованою злочинністю (наприклад, перекриття каналу постачання до України фальшивих євро, наркотичних засобів певного виду).

У проаналізованих 18 публікаціях у ЗМІ, написаних за підсумками інтерв'ю з колишніми посадовими особами правоохоронних органів, у першу чергу спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, торгівлею людьми, підрозділів карного розшуку МВС України, можуть міститись окремі відомості відносно організованих злочинних угруповань не лише першого рівня (хоча переважно відносно них – 72 %), а й другого, третього (угруповань чисельністю від кількох десятків до 300 і більше учасників, інколи – до 1000 осіб), а саме: кількість таких угруповань, взаємовідносини між ними, факти налагодження корупційних

зв'язків із посадовими особами прокуратури, МВС України). Зазначені дані відносяться до 90-х рр. минулого століття, початку XXI століття.

Таким чином, публікації в друкованих ЗМІ, написані за результатами оперативно-розшукової діяльності або підсумками інтерв'ю з експертами, можуть містити окремі відомості про злочинну діяльність організованих злочинних угруповань всіх рівнів, а також так званих «авторитетів» і «злочинців у законі».

Перейдемо до журналістських розслідувань. У 2008 році у передмові до навчального посібника з написання журналістських розслідувань зазначалося, що на початку XXI ст. в Україні жанр журналістського розслідування було дискредитовано, він зводився лише до публікації компромату та замовних публікацій, майже не було професійних журналістів, які проводили ці розслідування [81, с. 5]. Журналістські розслідування були малопоширеним явищем в українській журналістиці і через велику кількість ризиків (загроза особистій безпеці, втрата роботи, брак часу, грошей, досвіду, вірогідність стати відповідачем за позовом об'єкту розслідування, відсутність доступу до необхідної інформації), і через відсутність дієвих механізмів захисту прав журналістів, що проводять розслідування [81, с. 41, 45].

Протягом 2006-2009 рр. проект «Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні «Гідна Україна» займався інтенсивним навчанням журналістів (706 осіб) методиці проведення журналістських розслідувань, надав 84 особам фінансову підтримку на проведення таких розслідувань щодо корупційних проблем та ознайомлення громадськості з їх результатами⁵⁶, організував юридичне супроводження розслідувань [81, с. 2, 222, с. 24-29]. У 2008 р. у рамках проекту було опубліковано згаданий навчальний посібник «Журналістське розслідування».

З метою заохочення журналістів до роботи над журналістськими розслідуваннями Український освітній центр реформ та проект «Гідна

⁵⁶ На сьогоднішній день існує можливість отримати від Фонду журналістських розслідувань грант на проведення журналістського розслідування у розмірі до п'яти тисяч доларів США (<http://fij/apply-grant/>).

Україна» протягом 2007-2009 рр. серед національних та регіональних ЗМІ проводили національні конкурси на кращі журналістські розслідування та авторські публікації з протидії корупції в Україні. Цими конкурсами було охоплено публікації за період часу з 1 березня 2006 р. до 31 жовтня 2009 р. у загальній кількості понад тисячу робіт [127; 126; 81]⁵⁷. Проект «Гідна Україна» було реалізовано за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Корпорації «Виклики Тисячоліття» (MCC) та компанії Менеджмент Системс Інтернешнл (MSI). У 2009 р. було започатковано проведення конкурсу професійної журналістики «Честь Професії» (організатори – Українська асоціація видавців періодичної преси і «Незалежна асоціація телерадіомовників»), одна з номінацій якого – «краще журналістське розслідування»⁵⁸. Наведені факти, а також вивчення робіт-переможниць зазначених конкурсів дозволяють погодитись із авторами згаданого посібника в тому, що в останні роки жанр журналістського розслідування відроджується як у столичній, так і в регіональній пресі, збільшилась кількість відповідних спеціалістів, зріс їхній професійний рівень [81, с. 5].

У рамках нашого дослідження було проаналізовано 11 робіт-переможниць зазначених конкурсів⁵⁹ з метою визначити, по-перше, ступінь аргументованості фактів, що оприлюднюються, питому вагу кожного виду використаних джерел інформації, по-друге, з'ясувати посади осіб, яким присвячено ці журналістські розслідування, установи, у яких вони працюють, зміст вчинюваних ними протиправних дій, що оприлюднюються. Дане дослідження носило пілотажний характер.

⁵⁷ Так, на перший конкурс було подано близько 500 робіт, на другий – 600 [126, с. 2].

⁵⁸ Веб-сайт конкурсу «Честь Професії»: <http://www.konkurssmi.org>.

⁵⁹ Роботи, що отримали: 1) гран-прі, а також перше, друге та третє місце у номінації «Краще журналістське розслідування чи авторська публікація в протидії корупції в національних друкованих та інтернет-ЗМІ України» першого загальнонаціонального конкурсу на кращі журналістські розслідування та авторські публікації з протидії корупції [127, с. 6-26]; 2) перше, друге та третє місце у зазначеній номінації другого загальнонаціонального конкурсу на кращі журналістські розслідування та авторські публікації з протидії корупції [126, с. 10-11, 14-15, 17-19]; 3) гран-прі, а також перше, друге та третє місце у номінації «Краще журналістське розслідування чи авторська публікація в протидії корупції в національних друкованих та інтернет-ЗМІ України» третього загальнонаціонального конкурсу на кращі журналістські розслідування з протидії корупції [81, с. 5-16, 29-31, 33-35, 37-40]. Робота, що зайняла гран-прі на другому конкурсі, не досліджувалась, оскільки вона була присвячена тематиці, яка не є предметом дослідження, що проводилось (порушення посадовими особами органів державної влади правил дорожнього руху) [126, с. 6-9].

Ми вважаємо, що використання робіт, присвячених корупції, є коректним, оскільки це соціально-правове явище тісно пов'язане з організованою злочинністю, організованість визнається науковцями однією з характерних рис сучасної корупційної злочинності, а також у зв'язку з тим, що аналогічні конкурси журналістських розслідувань, присвячених безпосередньо проявам організованої злочинності, не проводились.

Найчастіше темами сучасних українських викривальних матеріалів журналістів стають зловживання владою або службовим становищем [81, с. 13], перевищення влади або службових повноважень посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування. Зокрема, це розкрадання природних надр, неефективне або нецільове використання коштів бюджету у різних сферах, незаконні операції з землею, неправомірні забудови і використання власності громади, незаконне отримання вчених звань високопосадовцями і порушення авторських прав, порушення закону у здравницях Криму, у медичній галузі, у правоохоронній системі.

Аналіз вивчених нами журналістських досліджень дозволяє стверджувати, що факти, які в них описуються, підтверджуються певними джерелами інформації, а саме: документами органів державної влади, у т. ч. контролюючими, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, відповідями офіційних установ на запити журналістів; проведеними журналістом інтерв'ю з експертами, посадовими особами органів державної влади або місцевого самоврядування або посиланнями на їхні офіційні виступи, оприлюднені на момент написання журналістського розслідування. Серед джерел інформації, на які посилаються автори цих публікацій, найбільшу питому вагу складають документи (90,4%); відомості, надані експертами, у т. ч. посадовими особами, уповноваженими перевіряти законність оприлюдненого діяння, під час проведеного журналістом інтерв'ю або оприлюднені в ЗМІ (90,3%); свідчення імовірних жертв, очевидців імовірно протиправного діяння (89,1%). У кожній публікації наводяться фрагменти

інтерв'ю або оприлюднених виступів імовірно винних осіб, у яких останні відмовляються від «обвинувачень» авторів журналістських розслідувань.

Більшість проаналізованих розслідувань (90,9%) містять оціночні судження, що не заборонено чинним законодавством (ст. 30 Закону України «Про інформацію»)⁶⁰, зокрема матеріал може подаватися в іронічній формі, мають місце негативні оцінки діяльності об'єктів публікацій. Однак ці судження не замінюють і не підмінюють факти.

Аналіз журналістських розслідувань відповідно до розробленої нами методики показав, що із їхнього змісту можна **завжди** скласти уявлення відносно: 1) імовірно протиправних діянь, що висвітлюються, а саме: сфери суспільних відносин, у якій вони імовірно вчиняються; об'єкту, території та періоду часу, способу вчинення імовірно протиправних діянь; виду шкоди, імовірних розмірів матеріальних збитків, характеру фізичної шкоди;

2) окремих осіб (щонайменше однієї), імовірно причетних до їх вчинення (а саме: кількість, службове становище, персональні дані (прізвище, ім'я та по батькові), установи, у якій працює особа, стать, причетність до підприємницької діяльності (для посадових осіб), причетність до посадових осіб держави (для осіб, які не є посадовими особами). Проведене дослідження показує, що у переважній кількості журналістських розслідувань описуються імовірно протиправні дії посадових осіб на рівні місцевих судів, керівників Департаментів (Державного департаменту інтелектуальної власності у складі Міністерства освіти та науки), підприємств (завод залізобетонних виробів, «Діапроф-Мед», державне підприємство «Українське агентство авторських і суміжних прав», ТОВ «Європейське консалтингове агентство), «Гендерної палати України», Інституту епідеміології та інфекційних хвороб імені Громашевського.

⁶⁰ Оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості (ч. 2 ст. 30 ЗУ «Про інформацію»).

В одному із досліджених журналістських розслідувань описано імовірно протиправне діяння відносно конкретної особи, яке полягало в імовірно незаконному звільненні з роботи за скороченням штату. У даній публікації відображено наступні характеристики імовірної жертви: прізвище та ім'я, стать, вік, стан здоров'я, освіта, трудовий стаж, трудова кар'єра, установа, у якій працювала особа, службове становище на момент вчинення відносно неї імовірно протиправного посягання, рід занять на момент виходу публікації. Особливий інтерес у журналістських розслідуваннях представляє аналіз недоліків нормативно-правового регулювання сфери суспільних відносин, у якій мають місце оприлюднювані факти і імовірно вчиняються протиправні діяння (наприклад, приватизація об'єктів державної власності без врахування їх інтелектуальної складової відповідно до наказу Фонду Державного майна України).

Зрозуміло, що, на думку спеціалістів у галузі журналістики, досліджені нами роботи є найкращими роботами і на підставі аналізу лише них некоректно робити висновки відносно всіх журналістських розслідувань, які публікуються в українських ЗМІ. У той же час можна припустити, що на саме ці роботи, опубліковані в окремих збірках [127; 126; 81], будуть орієнтуватись інші журналісти-розслідувачі.

Як вже зазначалось, кримінальна статистика та кримінальні справи не містять відомостей про організовані злочинні угруповання, які здійснюють організовану злочинну діяльність у сфері легальної чи нелегальної економіки, використовуючи корупційні зв'язки з посадовими особами, які вчиняють злочини у сфері службової діяльності в їх інтересах. Мета журналістських розслідувань, навпаки, полягає в оприлюдненні найбільш латентних протиправних фактів, що мають місце у сфері державного управління, господарській сфері. Напрями використання публікацій у друкованих ЗМІ у кримінологічній науці залежать від їх інформаційних можливостей. Наведені нами результати дозволяють дійти наступних висновків. У порівнянні з кримінальними справами, публікації, написані за їх матеріалами, містять

значно менший обсяг інформації. Їх, як і кримінальні справи, недоцільно вивчати заради отримання тих відомостей, що підлягають обліку в формах статистичних карток. На відміну від кримінальних справ, за ними неможливо вивчати інтелектуальні, емоційно-вольові, потребово-мотиваційні та інші ознаки суб'єкта злочинів, внутрішні системні зв'язки між основними та забезпечувальними злочинами або між елементами злочину, організованого злочинного угруповання, яке його вчинило, його учасниками, потерпілими. У той же час вони можуть розглядатись як джерело кримінологічної інформації про кількість виявлених учасників, мету створення організованого злочинного угруповання, про план його злочинної діяльності, розподіл ролей між його учасниками, окремі кримінологічні ознаки способу вчинення злочину, період, витрачений на приготування до вчинення злочину, зміст приготування до злочину, що оприлюднено, характер відносин потерпілого з організованим злочинним угрупованням або його учасниками до, під час вчинення злочину, вид спричиненої потерпілому шкоди. Отже, публікації в друкованих ЗМІ даного виду все ж таки становлять певну цінність для вченого в умовах, коли доступ до кримінальних справ, на основі яких вони написані, ускладнений або неможливий. А доступ до публікацій у ЗМІ завжди є більш простий, якщо не за правовими, то за організаційними умовами.

Публікації в друкованих ЗМІ за результатами оперативно-розшукової діяльності або підсумками інтерв'ю з експертами представляють інтерес для кримінологічної науки як джерело кримінологічної інформації про так званих «авторитетів» і «злодіїв у законі», організовані злочинні угруповання всіх рівнів та вчинювані ними злочини всіх рівнів узагальнення. Інтерес при вивченні організованої злочинності становлять журналістські розслідування, оскільки саме з них дослідник може одержати нові відомості, які, наприклад, відсутні в матеріалах кримінальних справ, інших доступних йому джерелах кримінологічної інформації. Якщо припустити, що імовірно протиправні діяння посадових осіб, що оприлюднюються, вчиняються в інтересах організованих злочинних угруповань або те, що вони схильні до такої «співпраці» (зрозуміло,

за винагороду), то можна стверджувати, що журналістські розслідування містять відомості не лише про прояви корупції, корупційної злочинності, а й про такі прояви організованої злочинності, як характеристики суб'єктів корупційних діянь, котрі, можливо, «співпрацюють» з організованими злочинними угрупованнями всіх рівнів. Крім того, в окремих журналістських розслідуваннях описано імовірно протиправні діяння, які вчинялись групою осіб чисельністю не менше трьох, які, вірогідно, можуть мати ознаки організованої групи. Проте слід підкреслити, що вони можуть використовуватись у кримінологічній науці як джерело непереробленої кримінологічної інформації про організовану злочинність за умови обґрунтованості відомостей, що подаються в кожній конкретній публікації, яка використовується при дослідженні. У зв'язку з цим існує необхідність в окремих самостійних дослідженнях журналістських розслідувань на предмет обґрунтованості відомостей, що в них містяться. Окрім зазначеного, за фактами, що знаходять відображення у журналістських розслідуваннях, на нашу думку, можна вивчати фактори комплексів злочинності організованих злочинних угруповань другого, третього рівнів по аналогії з тим, як це можна робити з кримінальними справами (див. детальніше р. 3.3), на підставі описаних недоліків нормативно-правового регулювання сфери суспільних відносин, в якій мають місце оприлюднювані факти. В першу чергу, це такий фактор організованої злочинності, як схильність деяких високопосадовців до протиправних дій в обмін на високу матеріальну винагороду; фактори неефективної протидії організованій злочинності.

Іншими є напрями використання публікацій в ЗМІ на практиці. Основним напрямом використання в практиці публікацій у друкованих ЗМІ, крім журналістських розслідувань, є висвітлення в них виявлених проявів організованої злочинності, спрямоване на формування громадської думки, а саме на підвищення авторитету правоохоронних органів. У Національній антикорупційній стратегії на 2011-2015 рр. також підкреслюється важливість висвітлення в публікаціях ЗМІ заходів щодо протидії корупції, що

здійснюються органами державної влади (у тому числі правоохоронними органами) та місцевого самоврядування [185]. Адже, як правильно зауважується у науковій літературі [8], боротьба з цим явищем неможлива без формування у населення активного ставлення до цієї проблеми. А корупція, як неодноразово зазначалось, тісно пов'язана з організованою злочинністю. Одним із напрямів реалізації даного положення є функціонування Управління зв'язків із громадськістю МВС України, головна мета яких полягає у співпраці зі ЗМІ, зокрема в інформуванні населення про виявлені факти злочинів, вчинених у тому числі й організованими злочинними угрупованнями. При такому висвітленні матеріалу публікації в ЗМІ набувають значення засобу попередження окремих видів злочинності в цілому чи окремих її видів, підвищення авторитету правоохоронних органів.

Журналістські розслідування можуть виступати джерелом орієнтуючої інформації про окремі злочини та осіб, які їх вчинили. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 94 КПК України одним із приводів для порушення кримінальної справи є повідомлення, опубліковані у пресі. Серед загальних результатів зазначених національних конкурсів на кращі журналістські розслідування та авторські публікації з протидії корупції в Україні організатори називають наступне. 63,9 % від загальної кількості журналістських розслідувань мали результатом початок проведення офіційних розслідувань співробітниками правоохоронних органів або внутрішніх розслідувань в урядових установах. 27,2 % – ініціювали проведення судових засідань. За 10,8 % журналістських розслідувань було винесено судові рішення відносно державних службовців, винних у корупційних або інших протиправних діях [222, с. 5, 31].

3.5. Звіти про результати вивчення громадської думки як джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність

Проблематика, присвячена вивченню громадської думки як джерела кримінологічної інформації і кримінологічного джерела про організовану

злочинність зокрема, не може бути віднесена до категорії глибоко та різноманітно досліджених у кримінологічній науці. Література питання носить переважно навчально-методичний характер. Вітчизняні та зарубіжні кримінологи найчастіше обмежуються вказанням на це кримінологічне джерело при розгляді соціологічних методів, що використовуються у кримінології, а також у переліках джерел кримінологічної інформації, в першу чергу, як кримінологічного джерела, що містить інформацію про рівень латентності окремих видів злочинів (Д. Голосніченко, О. М. Джужа, Т. Л. Кальченко, А. Кирилюк, В. І. Поклад А. І. Долгова, В. В. Лунєєв, Л. Шеллі тощо). В. Г. Лихолоб вказує на важливість громадської думки як джерела інформації про ефективність соціальних норм, їх дієвість, про шляхи скорочення злочинності та інших правопорушень не лише через притягнення винних до відповідальності, але й за допомогою інших форм інтенсивного впливу на поведінку людей [161, с.166]. Можна припустити, що окремі дослідники охоплюють зазначене джерело формулюваннями загального характеру, наприклад, такими, як «дані кримінологічних та інших досліджень» [133, с. 60], «конкретні соціологічні дослідження» [24, с. 110], «результати наукових кримінологічних досліджень» [4]. На відміну від таких кримінологічних джерел, як кримінальна статистика, кримінальні справи, вказання на громадську думку у переліках документальних джерел кримінологічної інформації містяться не завжди, а формулювання, що вживаються, на нашу думку, потребують уточнення. У той же час слід пам'ятати, що громадська думка щодо різноманітних аспектів суспільного буття як об'єкт наукового пізнання традиційно є предметом соціології. Інші науки займаються лише окремими її елементами відповідно до своїх специфічних завдань. Так, у 2010 р. було захищено кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління, присвячену громадській думці в системі механізмів державного управління [265]. В останнє десятиліття активно розробляється проблематика вивчення та формування громадської думки щодо діяльності правоохоронних органів України, інших держав, у першу чергу,

органів внутрішніх справ та їх окремих підрозділів (патрульно-постової, дорожньо-транспортної служб, служби дільничних інспекторів), врахування останньої при оцінці ефективності правоохоронної діяльності [40, с. 36-39; 63, с. 12-13]. Про це пишуть М. В. Білоконь, І. М. Веріго, А. М. Воронов, О. В. Джафарова, Г. Єфремова, М. Ісаєв, А. М. Ключко, А. А. Ковалкін, В. Ю. Котляр, О. Г. Кулик, В. В. Мальцев, Д. Д. Невирко, В. І. Поклад, В. Є. Шинкевич, Н. А. Горбач, О. Яковлев та низка інших дослідників.

Мета даного підрозділу полягає в тому, щоб на підставі аналізу формулювань, які вживають вчені, говорячи про громадську думку як джерело кримінологічної інформації, обґрунтувати доцільність використання більш точного терміну, а також у тому, щоб охарактеризувати зазначене кримінологічне джерело про організовану злочинність та кримінологічну інформацію, що в ньому міститься, визначити напрями його використання у кримінологічній науці та практиці.

У спеціальній літературі громадську думку визначають і як стан громадської (масової) свідомості певної соціальної спільноти, що охоплює її оцінки й установки щодо соціально значущих об'єктів, і як колективну поведінку, яка знаходить свій безпосередній вияв у цих оцінках та установках [26, с. 111-112]. Стосовно завдань нашого дослідження інтерес до такої форми прояву громадської думки як колективна поведінка обумовлений потребою практики – необхідністю прогнозувати наслідки впливу громадської думки на протидію організованій злочинності чи її відтворення. Відповідно до концепції громадської думки, в якій остання розуміється як суспільний контроль, сила останньої настільки велика, що ані уряд, ні окремі члени суспільства не можуть її ігнорувати. Джерелом цієї сили виступає загроза ізоляції, якій суспільство чи соціальна група піддає індивіда чи неслухняний уряд, а також страх перед нею, обумовлений соціальною природою людини [26, с. 114].

Аналіз формулювань, якими позначається джерело кримінологічної інформації, що розглядається в даному підрозділі, дозволив дійти висновку, що на сьогодні відсутній усталений термін для його позначення. Загальним для цих

визначень [139, с. 99; 109, с. 246; 64, с. 69; 140, с. 200] є поняття «громадська думка», а точніше – громадська думка щодо певних аспектів, пов'язаних зі злочинністю та боротьбою з нею. Воно поєднується зі словами «результати» або «матеріали». Окремі автори доповнюють поняття, що вживають, вказанням на метод її отримання – опитування [109, с.246]. Слід також враховувати формулювання, якими позначаються опубліковані результати досліджень громадської думки стосовно тих або інших суспільно-правових явищ: «інформаційно-аналітичні матеріали за результатами соціологічних досліджень» [177; 178; 179], «результати загальнонаціонального дослідження» [239], «аналітичний звіт» [227; 204; 46;], «звіт про результати дослідження» [200], «звіт за результатами соціологічних досліджень» [239; 240] та ін.

Віддаючи належне існуючим позиціям, вважаємо, що в рамках даної роботи вони потребують уточнення з урахуванням запропонованого нами поняття джерел кримінологічної інформації як носіїв відображеної в них кримінологічної інформації. Крім того, слід враховувати, що опитування – не єдиний метод, яким вивчається громадська думка. З огляду на сказане, ми вважаємо, що, по-перше, недоцільним є посилання на метод, яким вивчалась громадська думка щодо злочинності та заходів протидії останній. По-друге, поняття повинне містити вказання на носій зазначеної інформації (у даному випадку назву документу). У якості такого носія, як видно із представлених формулювань, нині використовується поняття «звіт» або більш загальне «матеріали». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «звіт» визначається як: 1) «письмове чи усне повідомлення офіційній особі або організації про свою роботу, виконання завдань, доручень і т. ін.»; 2) «докладна розповідь, інформація і т. ін. про що-небудь» [34, с. 333]. Отже, для позначення результатів дослідження масової свідомості та колективної поведінки певної соціальної спільноти стосовно злочинності, супутніх їй явищ, протидії останній ми пропонуємо вживати термін «звіт про результати вивчення громадської думки»⁶¹.

⁶¹ Як синонім ми вживатимемо термін «звіт про результати дослідження громадської думки».

За наведеною у р. 3.1. класифікацією звіти про результати вивчення громадської думки є документальним джерелом переробленої кримінологічної інформації. За характером інформація, що міститься у цьому виді кримінологічних джерел, може бути як кількісною, так і якісною, за ступенем персоніфікації вона є знеособленою, за порядком доступу – відкритою. За способом фіксації інформації, що в ньому міститься, дане джерело може бути письмовим або електронним.

Вивченням громадської думки стосовно злочинності та правоохоронних органів, у першу чергу міліції, в Україні займаються наступні типи організацій: 1) незалежні соціологічні центри, до яких відносяться різноманітні наукові організації, окремі соціологічні служби, лабораторії; 2) лабораторії при закладах освіти МВС України; 3) Управління зв'язків із громадськістю МВС України та підпорядковані йому відділи зв'язків із громадськістю у складі ГУМВС, УМВС в усіх регіонах держави.

До основних незалежних соціологічних центрів, які займаються дослідженням громадської думки, відносяться Київський міжнародний інститут соціології, Український центр економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова, служба соціологічних та маркетингових досліджень «Соціо-Маркет», Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень, Інститут соціології НАН України, Фонд Демократичні Ініціативи, Центр «Соціальний моніторинг», Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Соціологічна група «Рейтинг».

Перейдемо до розгляду питання про те, для отримання яких відомостей про організовану злочинність зазначене кримінологічне джерело вже використовується в кримінологічній науці. Аналіз спеціальної літератури показує, що в наукових роботах, присвячених організованій злочинності, із даного джерела використовуються відомості наступного змісту: 1) факт наявності громадської думки про організовану злочинність у цілому, ставлення населення чи окремих соціальних груп до цього феномену [139, с. 223; 206, с.

90-91], зокрема які злочини, пов'язані з організованою злочинною діяльністю, визивають найбільшу тривогу серед громадян [206, с. 96-97]; 2) обізнаність респондентів про функціонування організованих злочинних угруповань [139, с. 222]; 3) уявлення громадян про причини організованої злочинності [206, с. 92-93]; 4) усвідомлення населенням протидії організованій злочинності як одного з пріоритетних напрямів боротьби зі злочинністю [145, с. 55; 147, с. 141]; 5) уявлення громадян про заходи протидії організованій злочинності [206, с. 99, 105-106]; 6) оцінки діяльності правоохоронних органів відносно боротьби з організованою злочинністю [206, с. 100-101]. Слід зазначити, що дослідження, направлені на вивчення громадської думки, що стосуються безпосередньо організованої злочинності, в Україні майже відсутні.

У зв'язку з цим, а також через дефіцит кримінологічних джерел про фактичну організовану злочинність, ми вважаємо за необхідне і доцільне таке питання: чи можуть бути використані для пізнання організованої злочинності звіти про результати вивчення громадської думки, що безпосередньо не присвячені даному феномену?

Постановка даного питання ґрунтується на наступних міркуваннях. Зародження та існування організованої злочинності як відкритої соціальної системи, а саме конкретних її типів та форм, стає можливим завдяки наявності соціальної підтримки в особі споживачів послуг, які вона пропонує; людей, які не хочуть чи не в змозі надавати необхідну допомогу правоохоронним органам у протидії останній; які вважають прийнятним для себе брати участь в організованій злочинній діяльності організованих злочинних угруповань. У зв'язку зі сказаним ми підтримуємо пропозицію С. Ф. Денисова закласти в основу розуміння злочинності презумпцію дисфункціональності кримінально-правової норми (групи норм), які є відірваними від зміни ціннісно-нормативних засад правової системи та суспільства загалом [60, с. 89].

Характер соціальної підтримки, а саме зміст потребово-мотиваційної, ціннісно-нормативної сфер населення в цілому чи певних соціальних груп (молоді, підприємців, посадовців, безробітних, мігрантів, спортсменів,

спеціалістів в галузі права, технічних засобів тощо) – один із факторів, що визначає форму розвитку економічної системи у тій чи іншій державі, а також конкретні сфери та переважаючі форми успішної організованої злочинної діяльності в конкретних умовах простору і часу [148, с. 97-98]. У кримінологічній літературі навіть висловлюється позиція, згідно з якою основною причиною організованих злочинів у сфері економіки виступає саме деформація економічної свідомості громадян [32, с. 63]. Саме набір антиціннісних детермінант на фоні соціально-економічної нестабільності, зниження правосвідомості населення та девальвації моральних цінностей сприяє криміналізації молодіжного середовища. Більш того, вони слугують механізмом згуртування і консолідації злочинних угруповань молоді [59; 61].

Для здійснення ефективної протидії організованій злочинності відповідні правоохоронні органи також потребують соціальної підтримки. Якщо ж переважна більшість громадян не бажає співпрацювати з правоохоронними органами⁶² взагалі або в певних формах відносно окремих злочинів, що вчинюються одноосібно, то можна припустити, що вони ж будуть ухилятися від аналогічних дій за злочинами, вчинюваними організованими злочинними угрупованнями.

Потребово-мотиваційна та ціннісно-нормативна сфери суспільства чи певних соціальних груп обумовлюють, у свою чергу, не лише злочинність, а й «фонові» явища, які також визначають форми проявів організованої злочинної діяльності. Наприклад, не мало б сенсу функціонування організованих злочинних угруповань у сфері незаконного обігу наркотиків, алкоголю, надання секс-послуг за умови відсутності великої кількості споживачів вказаних засобів, організованих злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості – за відсутності заможних громадян, підприємств, установ, на яких є необхідні об'єкти злочинних посягань, споживачів майна, здобутого злочинним шляхом (наприклад, автомобілів), організованих злочинних

⁶² Наприклад, у звіті про результати дослідження громадської думки, проведеному соціологічною групою «Рейтинг», містяться дані, згідно яких 26 % жителів України не бажають виступати у якості понятих та свідків (відповіді «Однозначно ні», «Швидше ні» на запитання: «Чи готові особисто допомагати працівникам міліції, коли потрібно виступити у якості свідка, понятого?») [204, с. 42].

угруповань економічної спрямованості – без підприємців, готових вести з ними спільний бізнес, робітників, які із різних причин погоджуються отримувати зарплату «у конвертах»; організованої злочинності в цілому – якщо б не існувало посадовців всіх рівнів, готових діяти в інтересах організованих злочинних угруповань⁶³ тощо.

У свою чергу, організована злочинність також впливає на «фонові» явища та потребово-мотиваційну, ціннісно-нормативну сфери суспільства.

Отже, на нашу думку, в кримінологічній науці для пізнання організованої злочинності можуть використовуватися звіти про результати вивчення громадської думки, присвячені: 1) факторам злочинності соціально-психологічного характеру (зокрема ставлення населення до правоохоронних органів та суду, окремих заходів протидії злочинності, готовність сприяти їм у протидії злочинності); 2) «фоновим» явищам, що сприяють організованій злочинності та відтворюються нею (корупція, наркоманія, алкоголізм, тіньова економіка тощо).

Крім того, одним із ефективних методів вимірювання рівня латентності злочинів вважаються віктимологічні опитування населення [64, с. 69]. Такого роду національні дослідження систематично проводяться у США, Великобританії, Японії [136, с. 111; 207, с. 17-18] та інших державах. В Україні віктимологічні опитування, на жаль, проводяться час від часу, і не завжди в масштабах всієї країни [251, 35, 53; 176-179].

У той же час стосовно проблематики організованої злочинності зазначимо наступне. Віктимологічні опитування придатні для вивчення стану найбільш поширених злочинів за місцем проживання респондента [26, с. 130]. Слід враховувати також, що переважна більшість громадян не мають відповідної підготовки і не завжди правильно можуть дати юридичну оцінку подіям, які вважають злочином. Організованої злочинності висловлене стосується ще більшою мірою, оскільки пересічні громадяни не володіють

⁶³ Недарма у Національній антикорупційній стратегії на 2011-2015 роки від 21 жовтня 2011 року вказується, що за результатами проведених досліджень, у тому числі соціологічних, однією із основних причин виникнення і поширення корупції в Україні є сприйняття її населенням як одного із засобів досягнення бажаного результату.

достатнім рівнем знань про цей складний соціально-правовий феномен. Крім того, з об'єктивних причин найчастіше вони не в змозі розрізнити, ким був вчинений злочин відносно них: групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою, що діє самостійно або входить до складу злочинної організації. У зв'язку з цим ми вважаємо, що звіти про результати вивчення громадської думки про випадки, коли респонденти ставали жертвами злочинів, некоректно використовувати для вивчення рівня латентності злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями.

Наведемо окремі приклади звітів про результати вивчення громадської думки за результатами опитувань населення, що проводились як на регіональному, так і загальнодержавному рівні. При цьому слід зазначити, що найбільшу цінність мають дослідження, що проводяться протягом кількох років за єдиною методикою, оскільки це дозволяє порівнювати отримані результати, виявляти тенденції розвитку громадської думки у часі.

1. Фактори злочинності суспільно-психологічного характеру. Так, щорічно, починаючи з 1992 р., Інститутом соціології НАН України за участі Фонду Демократичні Ініціативи та Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» проводяться загальноукраїнські опитування під назвою «Українське суспільство» як моніторинг сучасного стану і перспектив розвитку українського суспільства, його структур та інститутів, економічних, політичних, національно-культурних характеристик, відображених у громадській думці, психологічному стані, суспільному самопочутті й соціальній орієнтації різних категорій населення України [249; 250; 251]. Кілька запитань моніторингу «Українське суспільство» присвячується з'ясуванню рівня довіри населення до міліції, прокуратури, суду [251, с. 20; 249, 250]. У грудні 2011 р. на замовлення МВС України Соціологічна група «Рейтинг» проводила опитування населення України про ступінь довіри до міліції та інших правоохоронних органів та суду, а також про досвід порушень прав людини з боку співробітників міліції, досвід та результативність звернень до міліції, уявлення про проблеми міліції, про готовність

повідомляти про злочини, допомагати міліції, умови, за яких останні готові це робити, причини, з яких громадяни не повідомляють міліцію про вчинений злочин [202].

Як приклад регіонального дослідження, у якому з'ясовуються, крім іншого, ціннісні орієнтації респондентів (готовність вирішувати деякі проблеми незаконним шляхом, причини цього; проблеми, що турбують найбільше; пріоритетні цінності) можна навести опитування мешканців м. Луганська, що проводяться лабораторією кримінологічних та соціологічних досліджень Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка (далі – лабораторією ЛДУВС). Вони проводяться методом опитування за єдиною методикою протягом 2000-2011 рр. з інтервалом в 1-2 роки [46; 210-219]. Зазначена лабораторія проводить також протягом 1996-2012 рр. опитування мешканців м. Луганська під назвою «Міліція у дзеркалі суспільної думки» [174-179]. Мета дослідження – з'ясувати оцінку ефективності роботи міліції; ступінь довіри до співробітників міліції; очікування громадян від міліції при зверненні про вчинений злочин; уявлення респондентів про заходи, які можуть покращити роботу міліції.

2. «Фонові» явища. У 1995, 1999, 2003 та 2007 рр. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка проводив загальнонаціональне опитування учнівської молоді, направлене на вивчення вживання нею алкоголю, наркотичних засобів та психотропних речовин (рівня, динаміки, особливостей та тенденцій) [227].

У 2007, 2008, 2009 та 2011 рр. Київський міжнародний інститут соціології у співпраці з Європейською дослідницькою асоціацією в рамках проекту «Об'єднуємось заради реформ» проводили загальнонаціональні опитування населення про стан корупції в Україні, а саме про їхній досвід зіткнення з корупцією, сприйняття населенням зазначеної проблеми [239; 240]. У рамках згаданого моніторингу «Українське суспільство» ставилась низка питань про зайнятість населення, оцінку ним матеріального становища своїх сімей [251, с. 43-47, 53; 249; 250].

Подібні питання про те, як мешканці м. Луганська оцінюють своє матеріальне становище, забезпеченість роботою, захищеність від свавілля чиновників [46; 212; 214; 215], а також як ставляться до проституції, ухилення від сплати податків, у чому вбачають причини останнього явища [210], також фігурували під час низки опитувань, що проводились лабораторією ЛДУВС.

Слід повністю погодитись із В. В. Мальцевим, який зазначає, що характерна риса переважної кількості опитувань, що проводяться незалежними соціологічними службами, полягає у наступному. Вони носять комплексний, масштабний характер, спрямований на вивчення суспільства в цілому, тобто цілого комплексу соціальних інститутів, явищ та проблем, які стосуються всіх сфер громадського життя. У зв'язку з цим питання про ставлення до міліції, інших правоохоронних органів, злочинності тощо займають лише невелику частину в анкеті. Обмеження такого підходу полягає в тому, що не виявляється думка населення щодо роботи конкретних підрозділів і служб ОВС, недостатньо чітко виявляються причини і джерела формування отриманих оцінок [26, с. 128]. Дане зауваження поширюється й на інші питання стосовно злочинності та організованої злочинності, що нами розглядаються у даному підрозділі. Лабораторії закладів освіти МВС, як правило, в змозі проводити регіональні дослідження за місцем знаходження (обласний центр чи область).

Розглянемо призначення звітів про результати вивчення громадської думки на практиці. Слід зазначити, що значення даного кримінологічного джерела у роки незалежності України для практики невпинно збільшується.

У 1999 р. наказом МВС України № 61 було введено в дію Комплексну програму удосконалення роботи з кадрами і підвищення авторитету міліції на 1999-2005 рр., яка передбачала, що моніторинговому вивченню оцінки населенням якості діяльності міліції має приділятися першочергова увага. З того часу в країні діяли Програма МВС України про розвиток партнерських стосунків між міліцією та населенням на 2000-2005 рр., Програма формування позитивного іміджу міліції України на 2003-2007 рр., інші програмні

документи, які націлювали на витіснення із громадської думки негативних уявлень про роботу міліції, закріплення у свідомості громадян образу МВС як основного гаранта стабільності та правопорядку, укріплення довіри населення до органів внутрішніх справ, покращення суспільної та міжнародної репутації МВС як захисника демократії та прав людини. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю від 21 жовтня 2011 р. також вказує на необхідність формувати таку громадську думку, яка сприяла б ефективній реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Основне призначення звітів про результати вивчення громадської думки полягає в тому, що вони мають надавати необхідне інформаційне забезпечення для прийняття конкретних управлінських рішень, а саме для визначення актуальних для населення кримінальних проблем; для прийняття стратегічних і тактичних планів з поліпшення криміногенної ситуації в країні, регіоні, локальній місцевості; визначення спільних інтересів у населення й міліції у сфері охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю; вибору найбільш ефективних шляхів налагодження співпраці з населенням [26, с. 144-145]. Це положення загального характеру повністю поширюється і на практику протидії організованій злочинності, що здійснюється уповноваженими підрозділами правоохоронних органів. Хоча через відсутність звітів, присвячених саме організованій злочинності, підрозділи, що здійснюють протидію даному виду злочинності, змушені обмежуватися даними про загальну злочинність та «фонові» явища.

Для вирішення окреслених завдань у системі МВС функцію вивчати громадську думку щодо ОВС покладено на Управління зв'язків із громадськістю МВС України та підпорядковані йому відділи.

У зв'язку з націленістю на практичну спрямованість, дослідження, про які йде мова, мають більш змістовний характер, ніж дослідження незалежних соціологічних служб. У той же час, як зазначається у спеціальній літературі [26, с. 132-133], вони характеризуються низкою недоліків, у результаті яких

виникають сумніви щодо репрезентативності отриманих даних: недостатня підготовка інтев'юєрів⁶⁴, невиконання вимог до вибіркової сукупності, відсутність контролю за ходом опитування.

Для усунення вказаних недоліків, а також для удосконалення методологічної, методичної складової досліджень В. В. Мальцев пропонує створити центр моніторингу громадської думки щодо органів внутрішніх справ, закріпити у відомчих нормативно-правових документах наукові та організаційні правила, які гарантують вироблення інформації про громадську думку в таких кількості та якості, які задовольняють потреби управління, зокрема впровадження механізму інтеграції отриманих результатів вивчення громадської думки в управління ОВС⁶⁵. Слід зазначити, що реалізація подібних заходів потребує великих матеріально-технічних та кадрових ресурсів, тому, мабуть, найближчим часом вони не зможуть бути реалізовані на належному рівні. МВС України обрало альтернативний шлях⁶⁶: звертатись до незалежних установ, які спеціалізуються на вивченні громадської думки методом опитування. Про це свідчить зокрема те, що на офіційному сайті МВС України розміщено згаданий нами звіт про результати дослідження громадської думки, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг».

Висновки до розділу 3

У даному розділі нами запропоноване авторське визначення поняття «джерела кримінологічної інформації», якими пропонується вважати будь-які носії необхідної для протидії злочинності соціальної інформації, яку можна отримати за допомогою наукових методів пізнання, інформації про кількісно-якісні характеристики злочинності, фактори, що її супроводжують, напрями та форми протидії. На підставі аналізу кримінологічної літератури, присвяченої

⁶⁴ У якості інтев'юєрів виступають робітники підрозділів Управління зв'язків із громадськістю, можуть залучатись співробітники інших служб МВС України.

⁶⁵ Див. детальніше: [26, с. 146-147].

⁶⁶ Переваги даного способу вирішення означеної проблеми наводить Т. Д. Гаврилюк [41, с. 16].

кримінологічним джерелам, подається система джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність.

У межах праксеологічного аспекту концепції наукового пізнання організованої злочинності нами здійснюється характеристика низки кримінологічних джерел про організовану злочинність за наступними позиціями: носії; види та способи фіксації кримінологічної інформації, що в них міститься; інформаційні можливості.

При дослідженні інформаційних можливостей кримінальної статистики МВС України, кримінальних справ та написаних за їх матеріалами публікацій у друкованих ЗМІ, нами обґрунтовується позиція про те, що ці джерела відображають організовані злочинні угруповання першого рівня. Публікації в друкованих ЗМІ за результатами оперативно-розшукової діяльності або за підсумками інтерв'ю з експертами на відміну від тих, що написані за матеріалами кримінальних справ, можуть містити окремі відомості про так звані «авторитетів» і «зłodіїв у законі», організовані злочинні угруповання всіх рівнів та вчинювані ними злочини всіх рівнів узагальнення. Журналістські розслідування, присвячені проявам корупції, відображають характеристики імовірних суб'єктів корупційних діянь, котрі, можливо, «співпрацюють» з організованими злочинними угрупованнями всіх рівнів. Нами здійснено порівняльну характеристику інформаційних можливостей зазначених джерел кримінологічної інформації та розглянуто обумовлену цими можливостями специфіку їх використання у кримінологічній науці.

Таке джерело кримінологічної інформації про організовану злочинність, як звіти про результати вивчення громадської думки, містить інформацію про соціально-психологічні фактори організованої злочинності та «фонові» явища, що сприяють організованій злочинності та відтворюються нею.

Узагальнено напрями використання зазначених джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність у кримінологічній практиці. Зокрема кримінальна статистика МВС України про організовану злочинність виступає засобом інформаційного забезпечення оперативного управління діяльністю

підрозділів, уповноважених здійснювати боротьбу з організованою злочинністю, та засобом координації такої діяльності, у тому числі при здійсненні відомчого, державного та громадського контролю над цими підрозділами. Кримінальні справи використовуються в практиці для формування інформаційних систем та кримінальної статистики правоохоронних та судових органів України як звітності про результати їхньої діяльності; для здійснення моніторингу, спрямованого на вирішення завдань оперативно-розшукової та слідчої діяльності, удосконалення якості та дотримання законності досудового слідства.

Публікації в друкованих ЗМІ, крім журналістських розслідувань, використовуються в практиці як засіб висвітлення виявлених правоохоронними органами, уповноваженими здійснювати боротьбу з організованою злочинністю, проявів даного виду злочинності, направлений на формування позитивної громадської думки відносно діяльності вказаних правоохоронних органів. Журналістські розслідування можуть виступати джерелом орієнтуючої інформації для державних органів, уповноважених здійснювати боротьбу з організованою злочинністю, про окремі злочини організованих злочинних угруповань та осіб, які входять до їх складу або співпрацюють з ними. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 94 КПК України дана інформація може бути одним із приводів для порушення кримінальної справи. У свою чергу, звіти про результати вивчення громадської думки використовуються на практиці під час прийняття стратегічних і тактичних планів із поліпшення криміногенної ситуації в країні, регіоні, локальній місцевості; для визначення найбільш ефективних шляхів налагодження співпраці з населенням.

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження, виконаного на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування, теоретичного осмислення наукових праць та отриманих дослідницьких даних, автором запропоновано нове вирішення актуального наукового завдання, а також сформульовано низку висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення інформаційного забезпечення протидії організованим злочинності. Основні з них такі:

1. Трансформовано концепцію наукового пізнання організованої злочинності на ґрунті наукознавчої когнітивної структури, котра складається з органічно поєднаних між собою онтологічного, гносеологічного та праксеологічного аспектів, що дозволило поєднати в межах одного дослідження організовану злочинність та кримінологічні джерела відносно нього.

2. У межах онтологічного аспекту згаданої концепції здійснено системно-структурну характеристику організованої злочинності. Детально розглядаються структурні елементи таких підсистем організованої злочинності, як організовані злочинні угруповання та організована злочинна діяльність, внутрішні та зовнішні зв'язки досліджуваної системи. З метою уточнення інформаційних можливостей кримінальної статистики, кримінальних справ, публікацій у друкованих ЗМІ як джерел кримінологічної інформації про розгляданий вид злочинності, співвіднесено наявні в кримінологічній літературі рівні організованих злочинних угруповань з положеннями чинного кримінального законодавства, що визначають ознаки організованих груп та злочинних організацій. Пропонується розглядати всю систему злочинів, що складають організовану злочинну діяльність, на чотирьох рівнях узагальнення (груповий, видовий, підвидовий, комплексний).

3. Спираючись на виявлені в дисертаційному дослідженні тенденції розвитку зареєстрованої організованої злочинності, враховуючи

недосконалість чинного законодавства, що регламентує протидію з цим явищем, його зв'язок з корупцією, принципи розвитку соціальних систем, у тому числі, агресивно орієнтованих, кінцеву мету – прагнення до надприбутків, здобувач робить припущення, що в Україні відсутнє адекватне реагування держави на прояви організованої злочинності економічної спрямованості, не зменшується вплив організованих злочинних угруповань на політичну та економічну сфери держави.

4. Запропоновано визначення поняття кримінологічної інформації як соціальної інформації, необхідної для протидії злочинності, котру можна отримати з кримінологічних джерел та оцінити за допомогою кримінологічних засобів, про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, напрями та форми протидії їй.

5. З метою характеристики кримінологічних джерел про організовану злочинність, зокрема встановлення їх інформаційних можливостей розглядаються види кримінологічної інформації та структура кримінологічної інформації про організовану злочинність, що складається з блоків кримінологічної інформації про організовані злочинні угруповання та їх злочинну діяльність; фактори розгляданого феномену.

6. У межах гносеологічного аспекту концепції наукового пізнання організованої злочинності окреслюються принципи збору, переробки та аналізу кримінологічної інформації про організовану злочинність (принципи законності, об'єктивності, реалістичної обумовленості, конкретності та ситуаційної обумовленості, комплексності дослідження, детермінізму, ефективності, достатності інформаційного забезпечення, орієнтації результатів досліджень на практику, порівнянності кримінологічної інформації, отриманої з різних кримінологічних джерел), а також розглядаються статистичні і соціологічні методи, які можуть бути застосовані на зазначених етапах роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність.

7. Сформульовано визначення поняття «джерела кримінологічної інформації», під яким пропонується розглядати будь-які носії необхідної для

протидії злочинності соціальної інформації, яку можна отримати за допомогою наукових методів пізнання, про кількісно-якісні характеристики злочинності, фактори, що її супроводжують, напрями та форми протидії. Подається система джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, а також обґрунтовано вживання терміна «звіти про результати вивчення громадської думки» для позначення результатів дослідження масової свідомості та колективної поведінки певної соціальної спільноти стосовно злочинності, супутніх їй явищ, протидії останній.

8. У межах праксеологічного аспекту концепції наукового пізнання організованої злочинності здійснюється характеристика таких джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, як кримінальна статистика МВС України, кримінальні справи, публікації в друкованих ЗМІ, звіти про результати вивчення громадської думки за такими позиціями: носії; види та способи фіксації кримінологічної інформації, що в них міститься; інформаційні можливості.

9. За носіями згадані кримінологічні джерела є документальними. За характером інформація, що в них міститься, може бути як кількісною, так і якісною, за порядком доступу – відкритою (крім неархівних кримінальних справ). Перероблену кримінологічну інформацію містять кримінальна статистика МВС України та звіти про результати вивчення громадської думки, неперероблену – кримінальні справи та публікації в друкованих ЗМІ, крім тих, які написано за підсумками інтерв'ю з експертами. Останні можуть містити як неперероблену, так і перероблену кримінологічну інформацію. Неперероблена кримінологічна інформація може бути як персональною, так і знеособленою, перероблена – лише знеособленою. За способом фіксації інформації кримінальні справи є комбінованим джерелом кримінологічної інформації, інші джерела можуть бути письмовими або електронними.

10. Відносно інформаційних можливостей кримінальної статистики МВС України, кримінальних справ та публікацій в друкованих ЗМІ, написаних за матеріалами кримінальних справ, обґрунтовується позиція, що в них

відображаються організовані злочинні угруповання першого рівня. Розглядається специфіка використання вказаних джерел у кримінологічній науці. Зокрема, архівні кримінальні справи доцільно використовувати в кримінологічній науці для отримання відомостей, що не містяться в кримінальній статистиці, та встановлення факторів організованої злочинної діяльності, відображеної в них. Публікації в друкованих ЗМІ, написані за матеріалами кримінальних справ, можуть використовуватись у кримінологічній науці в якості джерела кримінологічної інформації про організовані злочинні угруповання першого рівня в умовах, коли доступ до кримінологічних джерел, на основі яких вони написані, ускладнений або неможливий.

11. Публікації в друкованих ЗМІ, написані за результатами оперативно-розшукової діяльності або підсумками інтерв'ю з експертами, можуть містити окремі відомості про так званих «авторитетів» і «злочинців у законі», організовані злочинні угруповання всіх рівнів та вчинювані ними злочини всіх рівнів узагальнення. Журналістські розслідування, присвячені проявам корупції, у кримінологічній науці можуть розглядатись в якості джерела кримінологічної інформації про такі прояви організованої злочинності, як характеристики суб'єктів корупційних діянь, котрі, можливо, «співпрацюють» з організованими злочинними угрупованнями всіх рівнів, але за умови обґрунтованості відомостей, що в них публікуються. Крім того, публікації в друкованих ЗМІ можуть використовуватись в якості кримінологічного джерела інформації про організовану злочинність для вивчення її факторів.

12. Інформаційні можливості звітів про результати вивчення громадської думки як джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність полягають в тому, що воно містить інформацію про її фактори соціально-психологічного характеру. У зв'язку з обмеженістю досліджень, присвячених безпосередньо згаданому виду злочинності, обґрунтовується, що для його пізнання наукову цінність становлять звіти про результати вивчення громадської думки стосовно факторів загальної злочинності, у першу чергу,

соціально-психологічного характеру та «фонових» явищ, що сприяють організованій злочинності та відтворюються нею.

13. Узагальнено напрями використання згаданих кримінологічних джерел інформації про організовану злочинність у кримінологічній практиці. Зокрема неархівні кримінальні справи використовуються в практиці для формування інформаційних систем регіонального рівня та кримінальної статистики правоохоронних органів України як звітності про результати їхньої діяльності; здійснення моніторингу, спрямованого на вирішення завдань оперативно-розшукової та слідчої діяльності, удосконалення якості та законності досудового слідства, що провадиться. Із відомостей, що містяться в архівних кримінальних справах, формується судова статистика кримінального судочинства.

Основним напрямом використання в практиці публікацій у друкованих ЗМІ, крім журналістських розслідувань, є висвітлення в них виявлених проявів організованої злочинності, спрямоване на формування громадської думки, а саме підвищення авторитету правоохоронних органів. Журналістські розслідування можуть виступати джерелом орієнтуючої інформації для державних органів, уповноважених здійснювати боротьбу з організованою злочинністю про окремі злочини організованих злочинних угруповань та осіб, які входять до їх складу, або співпрацюють з ними, і дана інформація відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 94 чинного КПК України може бути одним із привидів для порушення кримінальної справи. Звіти про результати вивчення громадської думки використовуються на практиці під час прийняття стратегічних і тактичних планів з поліпшення криміногенної ситуації в країні, регіоні, локальній місцевості; для визначення найбільш ефективних шляхів налагодження співпраці з населенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление : Учеб.пособие / Аванесов Г. А.; Горьк.ВШ МВД СССР. – Горький : НИИРИО ГВШ МВД СССР, 1975. – 424 с.
2. Агапов П. В. Организованная преступная деятельность и ее характеристика как социально-правового явления / П. В. Агапов // Правоведение. – 2009. - № 2. – С. 64 – 71.
3. Айдинян Р. М. Функциональная теория организации и организованная преступность / Р. М. Айдинян, Я. И. Гишинский // Изучение организованной преступности: российско-американский диалог / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Л. Шелли, Ю. Г. Козлова. – М. : Олимп, 1997. – С. 60 – 77.
4. Алауханов Е. Криминология: [учебник] / Алауханов Е. – Алматы, 2008. – 429 с. – Режим доступа:
<http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum6815.html>.
5. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: [монография] / Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. – М. : НОРМА, 2001. – 496 с.
6. Апанасенко О. О. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 р. (за даними судової статистики) / О. О. Апанасенко, Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17 – 33.
7. Аркуша Л. И. Тенденции развития организованной преступной деятельности в Одесском регионе в период с 1995 по 2000 гг. / Л. И. Аркуша. – Одесский центр по изучению организованной преступности и коррупции // Режим доступа:
<http://www.inter.criminology.org.ua/modules.ptp?name>.
8. Аркуша Л. И. Коррупция и средства массовой информации / Л. И. Аркуша. – Одесский центр по изучению организованной преступности и коррупции // [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.inter.criminology.org.ua/modules.ptp?name=Content&pa=showpage&prid=273>.

9. Астанин В. В. О регулятивных возможностях организованной преступности в период избирательных процессов // Информационный бюллетень. – 2003. – № 8. – С. 68 – 72.
10. Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : [монография] / А. А. Бандурка, Л. М. Давыденко – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005.
11. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : [монография] / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
12. Бандурка А. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко // Право і безпека. – 2004. – № 3'3. – С. 7 – 11.
13. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : [монографія] / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : ХНУВС, 2011. – 308 с.
14. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ : [підручник] / О. М. Бандурка. – Х., 1998.
15. Баринов В. А. Теория систем и системный анализ в управлении организациями: справочник : [учеб. пос.] / [В. А. Баринов, Л. С. Болотова, В. Н. Волкова и др.] ; под ред. В. Н. Волковой, А. А. Емельянова. – М. : «Финансы и статистика», 2006. – 848 с.
16. Барис В. В. Сущность ОП в ее взаимосвязи с коррупцией и внутривнутриполитическими процессами / В. В. Барис, С. В. Яковлев // Вестник Московского университета. – Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 4. – С. 72 – 80.
17. Бедриківський В. В. Бандитизм: соціально-правовий і правовий аналіз : [монографія] / В. В. Бедриківський, О. М. Литвинов / За наук. ред. О. Н. Ярмиша. – Харків : ХНУВС, 2009. – 162 с.

18. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – [2-е изд., доп.] – М. : Мегатрон – XXI, 2000. – 334 с.
19. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пос. [для студ. высш. учеб. заведений] / Р. С. Белкин. – [3-е изд. доп.]. – М. : ЮНИТИ-Дана; Закон и право, 2001. – 837 с.
20. Беницкий А. С. Ответственность за легализацию преступно приобретенных доходов в уголовном законодательстве Украины и Российской Федерации : [монография] / Беницкий А. С., Б. Г. Розовский, О. Ю. Якимов – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2008. – 496 с.
21. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / В. В. Бірюков. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 664 с.
22. Блага А. Б. Проблеми ефективності запобіжної діяльності органів досудового слідства МВС України / А. Б. Блага // Проблеми якості інформації про злочинності : зб. наук. праць за матеріалами міжвуз. наук.-практ. конф., (Луганськ, 30-31 жовтн., 2008 р.) : Вип. 4. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 87 – 93.
23. Богатирьев І. Г. Кримінологічні засади подолання корупції в правоохоронних органах / І. Г. Богатирьев // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. – Харків : Золота миля, 2011. – № 1. – С. 181 – 183.
24. Боков А. В. Организация борьбы с преступностью : [монография] / А. В. Боков; под ред. Г. А. Аванесова – М.: ЮНИТИ-Дана, Закон и право, 2003. – 175 с.
25. Боков А. В. Особенности криминологической информации, мер предупреждения преступности и проблемы управления / А. В. Боков // Вестник Московского университета МВД России. – 2004. – № 4. – С. 71 – 74.
26. Болотова В. О. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / [В. О. Болотова, Д. О. Кобзін, А. М. Клочко та ін.] ; за заг. ред. В. О. Соболева, Ю. О. Свеженцевої. – Х. : Поларт, 2005. – 240 с.

27. Борисов В. І. Організована злочинність: поняття, тенденції розвитку та перспективи удосконалення боротьби з нею / В. І. Борисов, Л. В. Дорош // Проблеми боротьби з організованою злочинністю (на матеріалах Харківської та Полтавської обл.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х., 2000. – С. 29 – 37.
28. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Бугера. – К., 2006. – 20 с.
29. Бузало П.М. Криминологія : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / Бузало П.М., Денисов С.Ф., Кириченко О.В. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
30. Бусленко Н. П. Сложные системы // БСЭ : в т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – [3-е изд.]. – Т. 23. – М. : «Советская энциклопедия», 1976. – С. 583.
31. Бусол О. Ю. Організована злочинність як загроза національній безпеці України / О. Ю. Бусол // Наковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 1. – С. 247 – 254.
32. Бут В. В. Детермінація організованих форм економічної діяльності / В. В. Бут // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук. - практ. журн. : Вип. 4 / Коорд. ком. по боротьбі з корупцією і орг. злоч-тю при Президентові України, Міжвід. НДЦ; ред. кол.: Кондратьєв Я. Ю. (голова) та ін. – К. : Мідвідомчий НДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю, 2001. – 251 с.
33. Ванюшкин С. В. Организованная преступность в реформируемой России и направления борьбы с ней : дис. на присвоение науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «» / Ванюшкин Станислав Васильевич. – М., 1999. – 190 с.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови [гол. ред. В. Бусел]. – К., 2005. – 1720 с.

35. Вехов В. Б. Основы криминалистического учения об исследовании и использовании компьютерной информации и средств ее обработки : монография / В. Б. Вехов. – Волгоград : ВА МВД России, 2008. – 404 с.
36. Винеvский В. Н. Криминологические аспекты изучения современных средств массовой информации и их влияние на преступность / В. Н. Винеvский // Вестник Воронежского института МВД России. – 2011. – № 4. – С. 101 – 105.
37. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М. : Наука и Техника, 1958. – 128 с.
38. Вільям Ф. Мережі і мережеві війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / Ф. Вільям / За ред. Дж. Арквілли, Д. Ронфельдта / Інформаційний бюлетень Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю. – 2006. – № 5. – С. 52 – 61.
39. Волков О. Проблеми оперативно-аналітичного пошуку ознак організованої злочинності / О. Волков, І. Шинкаренко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 1. – С. 57 – 65.
40. Воронов А. М. Общественное мнение как критерий оценки эффективности деятельности органов внутренних дел по обеспечению общественной безопасности / А. М. Воронов // Российский следователь. – 2005. – № 7. – С. 36 – 39.
41. Гаврилюк Т. Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Т. Д. Гаврилюк. – К., 2011. – 20 с.
42. Гилинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль / Я. И. Гилинский. – [2-е изд., перераб. и доп.] – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 504 с.
43. Гилинский Я. И. Криминологическое исследование организованной преступности: теория, методология, результаты / Я. И. Гилинский // Санкт-Петербургский Центр по изучению организованной преступности и

- коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://traccc.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=30>.
44. Гладунский В. Н. Логіка : [навч. посіб.] / В. Н. Гладунский. – [2-ге вид-ня]. – Львів : Афіша, 2004. – 358 с.
45. Глушков В. М. Мышление и кибернетика / В. М. Глушков // Вопросы философии. – 1963. – № 1. – С. 31 – 39.
46. Гнатенко Е. А. Некоторые проблемы права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска / Гнатенко Е. А. , Поклад В. И. , – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 46 с. – (Препринт / ЛАВД).
47. Голубев В. О. Злочини в сфері використання комп'ютерної техніки: кваліфікація, розслідування та протидія : [монографія] / [Голубев В. О., Карчевський М. В., Хараберюш І. Ф., Шинкаренко І. Р.]. – Донецьк : РВВ ДІВС, 2007.
48. Горбачов О. В. Інформація про організовану злочинність: зміст, джерела, цілі використання / О. В. Горбачов / Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Вип. 5. – Харків : Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні, 2002. – С. 96 – 109.
49. Гошовська Т. В. Проблеми застосування Кримінального кодексу України в протидії організованій злочинності (на матеріалі узагальнення практики діяльності судів м. Києва по кваліфікації злочинів, вчинених організованими групами) / Т. В. Гошовська, І. К. Туркевич // Адвокат. – 2004. – № 2. – С. 14 – 17.
50. Гриб В. Г. Организованная преступность – различные подходы к ее пониманию / В. Г. Гриб, В. Д. Ларичев, А. И. Федотов // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 48 – 53.
51. Грохольський В. Л. Контроль за діяльністю спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю / В. Л. Грохольський // Вісник НУВС. – 2004. – Вип. 25. – С. 14 – 19.

52. Гурев М. С. Убийства на «разборках» (методика расследования) / М. С. Гурев. – СПб. : Питер, – 2001. – 288 с.
53. Гуцалюк М. В. Створення міжвідомчого банку даних статистичної інформації правоохоронних органів України / М. В. Гуцалюк // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. статей / Под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. – Одеса: ФЕНІКС, 2003. – С. 78 – 83.
54. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А. И. Гуров. – М. : Юридическая литература, 1990. – 304 с.
55. Гуславский В. С. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : [монография] / В. С. Гуславский, Ю. А. Задорожний, Б. Г. Розовский. – Луганск : Изд-во «Элтон-2», 2008. – 136 с. – (Серия «Информационные технологи в органах внутренних дел»).
56. Даньшин І. М. Актуальні теоретичні і практичні питання боротьби з організованою злочинністю в Україні / І. М. Даньшин // Проблеми боротьби з організованою злочинністю (на матеріалах Харківської та Полтавської обл.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х., 2000. – С. 98 – 100.
57. Даньшин І. М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис) / І. М. Даньшин. – Х. : Акта, 2002. – 110 с.
58. Денисов С. Ф. Проблемы выявления организованных групп в преступлениях, связанных с проституцией / С. Ф. Денисов // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. статей / Под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. – Одеса: ФЕНІКС, 2003. – С. 72 – 78.
59. Денисов С. Ф. Комплекс антицинісних детермінант формування поведінки молоді / С. Ф. Денисов // Кримський юридичний вісник. – 2010. – Випуск № 1 (8). Частина І. – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2010_1_1/35.pdf
60. Денисов С. Ф. Проблеми кримінологічного дослідження злочинності серед кримінально активної частини молоді / С. Ф. Денисов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. – Харків : Золота миля, 2011. – №. 1. – С. 88 – 94.

61. Денисов С. Ф. Мораль як основа виховання молоді [Електронний ресурс] / С. Ф. Денисов. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/pravo/2010_2/files/LA411_39.pdf. – Заголовок з екрану.
62. Державна судова адміністрація України. Лист від 12 грудня 2011 року № 8-7331/11.
63. Джафарова О. В. Правові основи партнерства міліції і населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Джафарова. – Х., 2003. – 19 с.
64. Джужа О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні / О. Джужа, Д. Голосніченко, А. Кирилюк // Право України. – 2003. – № 12. – С. 65 – 70.
65. Дідоренко Е. О. По кому подзвін? Тероризм в Україні. Ефемерна загроза чи ... готуй сани влітку? / Е. О. Дідоренко // Віче. – 2004. – № 11. – С. 52 – 56.
66. Долгова А. И. Организованная преступность, ее развитие и борьба с ней / А. И. Долгова // Организованная преступность - 3. – М., 1996. – С. 6 – 21.
67. Долгова А. И. Методика анализа организованной преступности / А. И. Долгова, О. А. Евланова – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2005. – 128 с.
68. Долженков О. Ф. Криміналізація економіки як прояв організованої злочинності / О. Ф. Долженков // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 42 – 46.
69. Долженков О. Ф. Ознаки і різновиди організованих злочинних структур / О. Ф. Долженков / Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. ст. – Донецьк, 2000. – №3 (Ч. 2). – С. 12 – 19.
70. Дорошенко А. Організована злочинність як фактор політичного процесу / А. Дорошенко // Віче. – 2000. – № 10. – С. 90 – 112.

71. Дремін В. Н. Террор как метод организованной преступности / В. Н. Дремін // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – Спец. вип. – С. 133 – 143.
72. Дремін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: [монографія] / В. Н. Дремін – Одеса : Юридическая литература, 2009. – 613 с.
73. Ємельянов В. П. Законодавче забезпечення запобігання тероризму / В. П. Ємельянов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. – Харків : Золота миля, 2011. – № 1. – С. 184 – 186.
74. Єфремов С. О. Криміналізація організованої злочинної діяльності у чинному Кримінальному кодексі України / С. О. Єфремов // Право України. – 2003. – № 7. – С. 95 – 99.
75. Єфремов С. О. Організованість у злочинності та рівні організованої злочинності / С. О. Єфремов // Право України. – 2003. – № 1. – С. 58 – 62.
76. Єфремов С. О. Різновиди організованих злочинних угруповань за чинним Кримінальним кодексом України / С. О. Єфремов // Вісник Прокуратури. – 2003. – № 8 (26). – С. 53 – 58.
77. Єфремов С. О. Деякі питання провадження у справах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями / С. О. Єфремов, А. І. Редька // Вісник Верховного суду України. – 2001. – № 1. – С. 29 – 40.
78. Жалинский А. Э. Эффективность профилактики преступлений и криминалогическая информация / Жалинский А. Э., Костицкий М. В. – Львов : Вища школа, 1980. – 215 с.
79. Жуковська О. Право на свободу слова та інформації в українському законодавстві та судовій практиці (деякі аспекти проблеми) / О. Жуковська // Свобода інформації та право на приватність в Україні. Т. 1. Доступ до інформації: hic et nunc! / Харківська правозахисна група. – Х., 2004. – С. 143 – 160.
80. Журавель В. А. Окрема криміналістична методика розслідування злочинів: форма, структура, зміст // Теорія та практика судової експертизи і

- криміналістики : зб. наук. праць / [ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.]. – Х. : Право, 2007. – Вип. 7. – С. 17 – 24.
81. Журналістське розслідування : навч. посіб. / [Бурмагін О. О. Іванова К. Б., Рибка Є. М. та ін.]. – Мелітополь : ТОВ «Виробничий будинок ММД», 2008. – 182 с.
82. Журналістські розслідування з проблем корупції, оприлюднені в період з 1 листопада 2008 року по 30 жовтня 2009 року : [зб. робіт переможців третього національного конкурсу на кращі журналістські розслідування з проблем корупції в Україні]. – К. – 2009. – 140 с.
83. Задорожний Ю. А. Проблемы информатизации органов внутренних дел / Ю. А. Задорожний // Вісник ЛДУВС. – 2007. – № 2. – С. 215 – 222.
84. Закалюк А. П. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення / А. П. Закалюк // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2002. – № 1.– С.130 – 141.
85. Закалюк А. П. Курс української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007– .–
Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.
86. Закалюк А. П. Курс української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007– .–
Кн. 3: Практична кримінологія. – 2008. – 317 с.
87. Закон України № 2135-ХІІ від 18.02.1992 р. «Про оперативно-розшукову діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
88. Закон України № 2614-ХІІ від 17.09.1992 р. «Про державну статистику» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
89. Закон України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.

90. Закон України № 2782-ХІІ від 16.11.1992 р. «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
91. Закон України № 3342-ХІІ від 30.06.93 р. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
92. Закон України № 3723-ХІІ від 16.12.1993 р. «Про державну службу» [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
93. Закон України № 3759-ХІІ від 21.12.1993 р. «Про телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
94. Закон України № 3782-ХІІ від 23.12.1993 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
95. Закон України № 74/95-ВР від 28.02.1995 р. «Про інформаційні агентства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
96. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
97. Закон України № 539/97-ВР від 23.09.1997 р. «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні в Україні засобами масової інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
98. Закон України № 540/97-ВР від 23.09.1997 р. «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
99. Закон України № 1280-IV від 18.11.2003 р. «Про телекомунікації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
100. Закон України № 270-VI від 15.04.2008 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо

- гуманізації кримінальної відповідальності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
101. Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 р. «Про захист персональних даних» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
102. Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 р. «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
103. Закон України № 4025-17 від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
104. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001-2005 роки: [стат. зб.]. – К. : ВПЦ МВС України, 2006. – 201 с.
105. Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика: [учебник] / [Бокарев Ю. П., Борисова Л. В., Журавлев С. В. и др.]; под ред. А.К. Соколова. – М. : Высш. шк., 2004. – 687 с.
106. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. / Кальман А. Г., Христич И. А.; под общей ред. Голины В. В. – Х. : ООО ТО «Гимназия», 2005. – 272 с.
107. Кальман О. Г. Кримінологічна характеристика і попередження господарських і корисливих службових злочинів, учинених організованими злочинними групами / О. Г. Кальман // Зб. наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. Випуск перший. Харків, 2000. – С. 181 – 193 с.
108. Кальман О. Г. Правова статистика : навч. посібник [для юрид. вузів і фак.] / О. Г. Кальман, І. О. Христич. – Харків : Право, 1999. – 204 с.
109. Кальченко Т. Л. Проведення кримінологічних досліджень, їх методологія та джерела кримінологічної інформації / Т. Л. Кальченко // Актуальні проблеми теорії та практики ОРД : [спец.вип. № 4: зб. наук. ст., присвяч. 75-річчю від дня народження відом.вченого проф. Б.І. Бараненка]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2010. – С. 241 – 248.

110. Кара-Мурза С. Г. Краткий курс манипуляции сознанием. – М. : Эксмо, 2003. – 448 с.
111. Карпец И. И. Преступность: иллюзия или реальность / Карпец И. И. – М. : Российское право, 1992. – 432 с.
112. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : монографія / Н. С. Карпов. – К. : КНУВС, 2007. – 522 с.
113. Кернер Х.-Ю. Криминология: [словарь-справочник] / Кернер Х.-Ю.; отв. ред. и пер. на рус. яз. А. И. Долгова; пер. с нем. В. Н. Кигас. – [4-е полностью перераб. изд. справ. Эгона Ресмана по криминологии для практ. криминалистов]. – М. : НОРМА, 1998. – 391 с.
114. Кислинская Л. Ю. Российская организованная преступность и коррупция в зеркале прессы (Лето 2000 г.) / Л. Ю. Кислинская // Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация : [социально-правовой альманах]. – Екатеринбург : ИИТЦ «Зерцало-Урал», 2000. – Вып. 3. – С. 70 – 74.
115. Кислинская Л. Ю. Обзор российских печатных СМИ по теме: организованная преступность, терроризм и коррупция за второе полугодие 2002 г. / Л. Ю. Кислинская // Организованная преступность, терроризм и коррупция: [криминологический ежеквартальный альманах]. – М. : Юристъ, 2003. – Вып. 2. – С. 145 – 152.
116. Козлов Ю. Г. Обсуждение проблем изучения организованной преступности на заседании Всесоюзного методологического семинара по актуальным проблемам криминологии / Ю. Г. Козлов, В. П. Мурашев // Советское государство и право. – 1988. – № 5. – С. 129 – 133.
117. Козлов Ю. Г. Организованная преступность: структуры и функции / Ю. Г. Козлов, М. И. Слинько // Изучение организованной преступности: российско-американский диалог / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Л. Шелли, Ю. Г. Козлова. – М. : Олимп, 1997. – С. 49 – 60.
118. Козубенко В. М. Практика ліквідації економічного підґрунтя організованої злочинності / В. М. Козубенко, С. В. Коваленко // Вісник Луганської академії

- внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України : [наук.-теор. журнал]. – Вип. 4. – Луганськ, 2003. – С. 225 – 236.
119. Колесников В. В. Криминальная экономика как объект криминологического исследования // Криминология: вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – 2002. - № 1 (1). – С. 102 – 121.
120. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011 [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
121. Концепція розвитку криминологічної науки в Україні на початку ХХІ століття / Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем криминології. – Вип. 5. – К., 2002. – С. 5 – 43.
122. Корецкий Д. А. Адекватны ли меры борьбы с преступностью ее состоянию? / Д. А. Корецкий // Законность. – 2003. – № 2. – С. 27 – 29.
123. Корж А. В. Юридичне документування : навч. пос. [для студ. вищ. закл. освіти МВС України] / А. В. Корж. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 168 с.
124. Корж В. П. Законодательное определение организованных форм преступной деятельности и проблемы расследования (по уголовному законодательству России, Украины, Беларуси) / В. П. Корж // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 125 – 127.
125. Косарев С. Ю. Перспективы совершенствования изучения научной базы криминалистических методик расследования преступлений / С. Ю. Косарев // Правоведение. – 2004. – № 6. – С. 72 – 84.
126. Краще журналістське розслідування чи авторська публікація з протидії корупції в друкованих та Інтернет-ЗМІ України – 2008 рік : [зб. конкурсних робіт другого національного конкурсу на кращі опубліковані журналістські розслідування та авторські публікації з протидії корупції в Україні (опубліковані у ЗМІ з 1 серпня 2007 року по 31 жовтня 2008 року)]. – 2008. – 104 с.

127. Кращі опубліковані журналістські розслідування та авторські публікації з протидії корупції в Україні за 2007 рік : [зб. кращих матеріалів Національного конкурсу (роботи, що були опубліковані в період часу з 1 березня 2006 року по 31 липня 2007 року)]. – К., 2008. – 95 с.
128. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
129. Кримінально-процесуальний кодекс України № 1001-05 від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
130. Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, проблеми : [зб. статистики за 1996 р. та завдання на 1997 р.] / МВС України, Голов. штаб; Інформ. бюро; Наук. ц. НАВСУ. – К., 1997. – 96 с.
131. Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, проблеми : [звіт МВС]. – К., 1998. – 68 с.
132. Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, прогноз : [зб. статистики] / МВС України, Голов. штаб. – К., 2002. – 38 с.
133. Криминология : словарь / [сост. Бурлаков В. Н., Горшенков Г. Н., Егошин В. М. и др.] ; под общ. ред. В. П. Сальникова – СПб. : «Лань», Изд-во СПб ун-та МВД России, 1999. – 256 с.
134. Криминология : [для учеб. завед. МВД Украины] / О. И. Коваленко, А. Е. Михайлов, В. Г. Лихолоб, В. П. Филонов; под ред. В. Г. Лихолоба, В. П. Филонова. – Киев - Донецк, 1997. – 398 с.
135. Криминология : [учебник] / [Антонян Ю. М., Дашков Г. В., Ермаков В. Д. и др.] ; под ред. В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминова. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Юристъ, 1999. – 678 с.
136. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шелли / Пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 836 с.
137. Криминологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Александров Ю. В., Антипов В. І., Андріан Бек та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джузи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 414 с. – Стислий словник криминологічних термінів. – С. 392 – 410.

138. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Голіна В. В., Даньшин І. М., Кальман О. Г., Лисодєд О. В.] ; за ред. І. М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
139. Кримінологія : [учебник для вузов] / [Ванюшкин С. В., Гришко А. Я., Демидов Ю.Н. и др.] ; под общ. ред. А. И. Долговой. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : НОРМА, 2007. – 912 с.
140. Кримінологія : [навч.-метод. посіб.] / [Василевич В. В., Кальченко Т. Л., Кулакова Н. В. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2008. – 316 с.
141. Кудрявцев В. Н. Свобода слова / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 2006. – 199 с.
142. Кузьмин С. А. Социальные системы: опыт структурного анализа / С. А. Кузьмин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.
143. Кулик А. Г. Опыт изучения общественного мнения о преступности / А. Г. Кулик // Социально-психологические проблемы деятельности органов внутренних дел : Межвуз. сб. науч. трудов. – К. : Украинская академия внутренних дел, 1993. – С. 15 – 30.
144. Кулик А. Г. Отношение населения к милиции / А. Г. Кулик // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 1994. – № 2. – С. 65 – 79.
145. Кулик А. Г. Организованная преступность в Украине в 90-е годы: уголовно-правовая и криминологическая характеристика / А. Г. Кулик // Правові проблеми боротьби зі злочинністю: зб. праць дослідників Проекту «А» наук.-дослід. Програми АПрНУ та НІЮ США. – Кн. 2. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – С. 50 – 81.
146. Кулик О. Г. Організована злочинність в Україні у 1990-2000 роках: визначення та основні тенденції / О. Г. Кулик // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 5. – С. 19 – 25.
147. Кулик А. Г. Факторы, обуславливающие распространение организованной преступности в Украине / А. Г. Кулик // Зб. наук. праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. – Вип. 1. – Харків, 2000. – С. 139 – 161.
148. Латов Ю. В. Особенности национального ракета: история и современность / Ю. В. Латов // Інформаційний бюлетень. – 2002. – № 11. – С. 91 – 111.

149. Лисиченко В. К. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : [наук.- практ. посіб.] / В. К. Лисиченко, Р. М. Шехавцов. – К. : Атіка, 2009. – 220 с.
150. Лисиченко В. К., Основи подолання протидії розслідуванню корисно-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: [навч. посіб.] / В. К. Лисиченко, Р. М. Шехавцов. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – 176 с.
151. Лист Міністерства юстиції України № 21-5-194 від 03.04.2007 р. «Щодо порядку застосування законодавства в частині регулювання журналістської діяльності та наявності нормативної регламентації з питань "журналістських розслідувань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_194323-07
152. Литвак О. М. Держава і злочинність : [монографія] / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.
153. Литвак О. М. Окремі питання становлення політичної кримінології // О. М. Литвак // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. – Харків : Золота миля, 2011. – № 1. – С. 11 – 19.
154. Литвин О. П. Загальна характеристика злочинності / О. П. Литвин // Юридичний журнал. – 2009. – № 12. – С. 49 – 63.
155. Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: [научно-практическое пособие] / Литвинов А. Н. – М. : ЮРКНИГА, 2004. – 160 с.
156. Литвинов А. Н. Противодействие преступности : [учеб. пос.] / [Литвинов А. Н., Л. М. Давыденко, М. Л. Давыденко, А. А. Юхно]. – К. : «Хай-Тек Пресс», 2011. – 199 с.
157. Литвинов О. М. Кримінологічна стратегія як компонент стратегії національної безпеки України / О. М. Литвинов // Право і безпека. – 2010. – № 3 (55). – С. 137-141.

158. Литвинов О. М. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності : [монографія] / О. М. Литвинов, Я. В. Ступник. – Харків : НікаНова, 2012. – 193 с.
159. Литвинов О. М. Стратегія кримінологічної безпеки України / О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. – Харків : Золота миля, 2011. – № 1. – С. 47 – 52.
160. Литвинов О. М. Феноменологія механізму протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ . – Том 1. – Х. : Золота миля, – № 1. – 2012. – С. 11 – 16.
161. Лихолоб В. Г. Громадська думка як засіб правової та моральної оцінки правопорушень / В. Г. Лихолоб // Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики. – К., 1994. – С. 166 – 189.
162. Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : [навч. посіб.] / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – [2-ге вид., доповн. і випр.] – К. : МАУП, 2004. – 464 с.
163. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Мировой криминологический анализ / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1997. – 525 с.
164. Лунеев В. В. Юридическая статистика / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1999. – 400 с.
165. Макиенко А. Криміналітет и власть в стране / А. Макиенко // Інформаційний бюлетень Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю. – К., 2002. – № 5. – С. 79 – 85.
166. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины: [монографія] / О. А. Мартыненко. – Х. : Изд-во ХНУВС, 2005. – 469 с.

167. Марчук Ф. М. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) / Ф. М. Марчук, Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 23 – 34.
168. Марчук Ф. М. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) / Ф. М. Марчук, Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 33 – 47.
169. Марчук Ф. М. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) / Ф. М. Марчук, Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 6. – С. 30 – 44.
170. Медведько О. Боротьба з організованою злочинністю та корупцією // Вісник прокуратури. – 2002. – № 5. – С. 9 – 10.
171. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: [монографія] / М. І. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
172. Мельник Н. И. Некоторые тенденции развития организованной преступности в Украине // Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон / Под ред. А. И. Долговой. – М. – С. 356 – 359.
173. Метелешко О.В. Аналіз розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями (за даними судової статистики) / О.В. Метелешко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8. – С. 29 – 32.
174. Милиция в зеркале общественного мнения : [информационно-аналитические материалы по результатам социологических исследований] : Вып. 1. / Под ред. В. И. Поклад. – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 28 с. – Режим доступа : http://criminolog.lg.ua/nauchnye_publicacii01.html.
175. Милиция в зеркале общественного мнения : [информационно-аналитические материалы по результатам социологических исследований] : Вып. 1. / Под ред. В. И. Поклад. – Луганск : РИО ЛАВД, 2004. – 32 с. – Режим доступа : http://criminolog.lg.ua/nauchnye_publicacii01.html.
176. Милиция в зеркале общественного мнения : [информационно-аналитические материалы по результатам социологических исследований] : Вып. 3. / Под

- ред. В. И. Поклад. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2009. – 64 с. – Режим доступа : http://criminolog.lg.ua/nauchnye_publicacii01.html.
177. «Милиция в зеркале общественного мнения». Опрос населения г. Луганска 21-28 апреля 2010 года // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2010.
178. «Милиция в зеркале общественного мнения». Опрос населения г. Луганска, 2011 год // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2011.
179. «Милиция в зеркале общественного мнения». Опрос населения г. Луганска 2012 год // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2012.
180. Миненок М. Г. Корысть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы / М. Г. Миненок, Д. М. Миненок. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 367 с.
181. Могути́н Р. И. Метод формирования информационной модели преступления (криминалистической характеристики) на основе единой базы данных / Р. И. Могути́н // Вестник криминалистики. – 2006. – Вып. 2 (18). – С. 36 – 42.
182. Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства юстиції України № 20/84/293/126/18/5 від 26.03.2002 р. «Про затвердження Інструкції про єдиний облік злочинів».
183. Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного департаменту України з питань виконання покарань,

Державної судової адміністрації України №21/135/281/240/499/354/367/159/69 від 25.05.2010 р. «Про затвердження Інструкції про єдиний облік злочинів».

184. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [Бойко А. М., Брич А. П., Грищук В. К. та ін.] ; за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-ме вид., переробл. та доп.]. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
185. Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 рр., схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.
186. Организованная преступность, терроризм и коррупция : [криминолог. ежекварт. альманах]. – М. : Юристъ, 2003. – Вып. 2. – С. 145 – 152.
187. Овчинский В. С. Коррупция, СМИ и правоохранительные органы / В. С. Овчинский. – Режим доступа:
http://www.waaf.ru/index_ru.php?section=1¶graph=4&article=18
188. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация: Теоретические основы информационно-прогностической деятельности ОВД по борьбе с организованной преступностью / Овчинский С. С.; под ред. Овчинского А. С., Овчинского В. С. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 367 с.
189. Овчинский А. С. Информация и оперативно-розыскная деятельность / А. С. Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 97 с.
190. Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация : [социально-правовой альманах]. – Екатеринбург : ИИТЦ «Зерцало-Урал», 2000. – Вып. 1. – 120 с.
191. Организованная преступность. – М. : Юридическая литература. – 1989.
192. Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк) / [Бобровский А. Б., Волобуев А. Ф., Рущенко И. П. и др.]; под общ. ред. А. Н. Ярмыш. – Харьков: Национальный университет внутренних дел, 2001. – 238 с.
193. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. – Х., 2005. – 333 с.

194. Организованный терроризм и организованная преступность : сб. науч.-исслед. проблем / Под ред. А. И. Долговой. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2002. – 304 с.
195. Орлов П. І. Протидія економічній злочинності : [монографія] / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 568 с.
196. Орловская Н. А. Региональные особенности организованной преступности в Украине (на примере Южного региона) / Н. А. Орловская // Одесский центр по изучению организованной преступности и коррупции : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inter.criminology.org.ua>.
197. Ортинський В. Л. До поняття «організована злочинність» / В. Л. Ортинський // Вісник Національного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – Х. : НУВС, 2004. – Вип. 25. – С. 145 – 151.
198. Основы борьбы с организованной преступностью: [монография] / [Коннов А. И., Куликов В. И., Овчинский А. С. и др.]; под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. – М. : Инфра-М, 1996. – 400 с.
199. Отчет ЕС относительно состояния организованной преступности в 2004 году // Одесский центр по изучению организованной преступности и коррупции : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inter.criminology.org.ua>.
200. Оцінка рівня задоволеності громадян якістю окремих аспектів функціонування судів : звіт про результати дослідження (червень 2008-січень 2009) / Л. Амджадін, В. Купрій; Проект USAID «Україна: верховенство права»; Творчий центр ТЦК. – К., 2009. – 68 с.
201. Пашук Р. І. Ділове мовлення правоохоронця: навч. пос. / Р. І. Пашук, Н. М. Поліщук, Н. Є. Таран. – [2-е вид., переробл. і доп.]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – 304 с.
202. Першиков В. И. Толковый словарь по информатике / В. И. Першиков, В. М. Савинков. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 543 с.
203. Петров В. В. Насильственно-корыстная преступность организованных групп: тенденции, причины и условия, меры противодействия / В. В. Петров // Зб.

- наук. праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. – Вип. 1. – Харків, 2000. – С. 248 – 273.
204. Питання внутрішньої безпеки. А також думки громадян про українську міліцію : результати загальнонаціонального дослідження 2011 р. / Соціологічна група «Рейтинг». К., 2011. – 57 с. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/doccatalog/document?id=721430>
205. Погорецький М. Протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складені оперативно-розшуковими підрозділами, – новий вид доказів у кримінальному процесі / М. Погорецький // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2002. – № 1. – С. 208 – 216.
206. Поклад В. И. Отражение проблем борьбы с организованной преступностью в общественном сознании жителей г. Луганска / В. И. Поклад // Зб. наук. праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Амер. Ун-м у Вашингтоні. – Вип. 3. – Харків : Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Амер. Ун-м у Вашингтоні, 2002. – С. 82 – 107.
207. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності : [навч. посіб.] / В. І. Поклад. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – 48 с.
208. Поклад В. І. Статистичні методи у кримінологічних дослідженнях : [навч.-метод. посіб.] / В. І. Поклад, І. О. Топольскова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – 44 с.
209. Поклад В. И. Проблемы качества информационной базы криминологии / В. И. Поклад // Проблемы якості інформації про злочинності : зб. наук. праць за матеріалами міжвуз. наук.-практ. конф., 30-31 жовтн., 2008 р. : Вип. 4. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 5 – 11.
210. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2001.

211. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2002.
212. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2003.
213. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2005.
214. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2006.
215. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2007.
216. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2008.
217. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2009.
218. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований

- Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2010.
219. «Правовая реформа в Украине». Опрос населения г. Луганска // Архив лаборатории криминологических и социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко. – Луганск, 2011.
220. Правова статистика : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М. Ю. Валуйська, А. С. Лукаш, С. Ю. Лукашевич та ін.] ; за ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2009. – 196 с.
221. Преступность среди социальных подсистем / [Горшенков Г. Н., Кабанов П. А., Колесников В. В. и др.] ; под ред. Д. А. Шестакова. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 353 с.
222. Протидія корупції в Україні: ефективні кампанії громадянського представництва та моніторингу організацій громадянського суспільства та засобів масової інформації : звіт. – К., 2009. – 32 с. – Режим доступу : http://ccc-tck.org.ua/file/materials/pace/Final_public_report.pdf.
223. Протидія корупційній злочинності в Україні : [навч. посіб.] / [Дмитрук Ю. І., Йосифович Д. І., Красницький І. В. та ін.]. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 308 с.
224. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованої злочинності) : [наук.-практ. посіб.] / [Андросюк В. Г., Бараненко Б. І., Гавловський В. Д. та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б. В. Романюка. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 436 с.
225. Пугачев В. П. Информационная власть и демократия / В. П. Пугачев // Общественные науки и современность. – 1999. - № 4. – С. 41 – 54.
226. Расюк Е. Поняття та кримінологічна характеристика організованої злочинності / Е. Расюк // Підприємництво, господарство і право. – 2010. - № 7. – С. 147 – 150.
227. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України : [аналітичний звіт] /

- О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар, Н. О. Рингач та ін.; Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – К.: УІСД ім. О. Яременка, 2008. – 152 с.
228. Розгляд кримінальних справ про злочини, вчинювані організованими злочинними групами, злочинними організаціями та бандами // Юридичний журнал. – 2003. – № 10. – С. 116 – 121.
229. Розовський Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса : [эссе] / Б. Г. Розовський. – Луганск : РИО ЛАВД, 2004. – 600 с.
230. Российская криминологическая энциклопедия / [Алексеев А. И., Артамонов А.А., Ахметшин Х. М.] ; под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА, 2000. – 808 с.
231. Рудник Г. І. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2007 р. / Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6. – С. 37 – 43.
232. Рудник Г. І. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. / Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 5. – С. 19 – 34.
233. Рудник Г. І. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) / Г. І. Рудник // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5. – С. 20 – 35.
234. Садовский В.Н. Система / БСЭ : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – [3-е изд.]. – Т. 23. – М. : «Советская энциклопедия», 1976. – С. 463 – 464.
235. Сальников В. П. Особенности и тенденции преступности в условиях глобализации / В. П. Сальников // Криминология: вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – 2006. – № 1 (10). – СПб, 2006. – с. 25 – 30.
236. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : Ін Юре, 1997. – 174 с.

237. Системна інформатизація правоохоронної діяльності / За ред. В. Дурдинця, М. Швеця. – К.: НДЦПУ АПрН України, 2007. – 382 с.
238. Смирнова І. В. Аналітична довідка щодо наркоситуації та стану протидії організованого наркобізнесу в Україні // Інформаційний бюлетень. – 2003. – № 4. – С. 80 – 99.
239. Стан корупції в Україні: результати загальнонаціонального дослідження 2007 р. (скорочена версія) / Менеджмент Системз Інтернешнл (MSI), Київ. міжнар. ін.-т соціології (KIIS). – К., 2007. – 30 с.
240. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007-2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень / Менеджмент Системз Інтернешнл (MSI), Київ. міжнар. ін.-т соціології (KIIS). – К., 2011. – 47 с.
241. Статистика МВС України / Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.
242. Стулов О. О. Організована злочинність: актуальні проблеми процесу доказування / О. О. Стулов, В. М. Щолкін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – №5. – С. 130 – 145.
243. Тематика наукових досліджень з проблем кримінології на перше десятиріччя XXI століття / Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології. – Вип. 5. – К., 2002. – С. 70 – 79.
244. Теоретические основы предупреждения преступности / [Антонян Ю. М., Жалинский А. Э., Звирбуль В. К. и др.]. – М. : «Юрид. лит.», 1977. – 255 с.
245. Топильская Е. В. Организованная преступность: криминологический анализ в Российской Федерации, отдельных регионах и зарубежных странах : [монография] / Е. В. Топильская. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 1999. – 256 с.
246. Транснациональная организованная преступность. Общий анализ основных моделей организации. – Режим доступу : <http://kiev-security.org.ua/box/4/105.shtml>

247. Титаренко О. О. Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості : [монографія] / О. О. Титаренко. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2008. – 196 с.
248. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы / В. А. Туляков. – О. : Юридична література, 2000. – 336 с.
249. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2 т. / К.: Інститут соціології НАН України, 2011– .–
Т. 1: Аналітичні матеріали / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. – 2011. – 576 с.
250. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2 т. / К.: Інститут соціології НАН України, 2011– .–
Т. 2: Таблиці і графіки / За ред. Є. І. Головахи, М. О. Шульги. – 2011. – 480 с.
251. Українське суспільство: 1994-2004 : соціологічний моніторинг / за ред. Паніної Н. В. ; Ін-т соціології НАН України, ТОВ «Соціс» - Центр соціал. і політ. досліджень, Фонд «Демократ. ініціативи». – К. : «Заповіт», 2004. – 64 с.
252. Урсул А. Д. Отражение и информация / А. Д. Урсул. – М. : Наука, 1973. – 213 с.
253. Усатий Г. Протидія організованим злочинності у світлі нового кримінального кодексу України / Г. Усатий // Юридичний вісник України – 2002. – 26 жовтня – 1 листопада. – С. 12.
254. Ущиповський В. Ф. Протидія організованим злочинності : теоретичні та соціально-правові проблеми : [монографія] / В. Ф. Ущиповський. – К. : Державний науково-дослідний інститут України, 2009. – 532 с.
255. Фролов С. С. Социология организаций : [учебник] / С. С. Фролов. – М. : Гардарики, 2001. – 384 с.
256. Хлынцов М. Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений / М. Н. Хлынцов. – Саратов, 1982.
257. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua.html>.

258. Чаплинський К. О. Організована злочинність в Україні / К. О. Чаплинський // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2003. – № 3. – С. 341 – 347.
259. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування) : [навч. посіб.] / С. С. Чернявський; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 264 с.
260. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. – К. : Атіка, 2003. – 784 с.
261. Шостко О. Сучасні тенденції організованої злочинності в Європейських країнах / О. Шостко // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 168 – 176.
262. Энциклопедический социологический словарь / Под общ. ред. Г. В. Осипова. – М. : ИСПИРАН, 1995. – 940 с.
263. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки : [монография] / Э. Г. Юдин. – М. : «Наука», 1978. – 379 с.
264. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998 – .
Т. 3 : Юридична енциклопедія. – 2001. – 789 с.
265. Яценко В. А. Громадська думка в системі механізмів державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. А. Яценко. – К., 2010. – 20 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Акти впровадження матеріалів дисертаційного дослідження.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Е.В. Віленська

«_____» _____ 2012 року

АКТ

**впровадження в навчальний процес
матеріалів дисертаційного дослідження ад'юнкта
ад'юнктури Одинцової О.В.**

Комісія у складі:

1. Завідувача кафедри кримінології, конфліктології та соціології кандидата філософських наук, доцента Поклада В.І.,
2. Заступника начальника кафедри кримінології, конфліктології та соціології, кандидата юридичних наук Топольскової І.О.,
3. Доцент кафедри кримінології, конфліктології та соціології, кандидата філософських наук, Гнатенка Є.О.

розглянула матеріали дисертаційного дослідження Одинцової О.В. «Джерела кримінологічної науки про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці», в якому висвітлюються характеристика та напрями використання в кримінологічній науці та практиці таких джерел кримінологічної інформації про організовану злочинність, як кримінальна статистика МВС України, кримінальні справи, публікації в друкованих ЗМІ, звіти про результати вивчення громадської думки, і встановила, що вони можуть бути використані для підготовки лекцій та під час розробки методичних матеріалів до семінарських, практичних та індивідуальних занять із курсантами, студентами та слухачами заочної форми навчання з дисциплін «Кримінологія», «Соціологія права та девіантної поведінки».

Висновок: впровадження результатів дисертаційного дослідження Одинцової О.В. «Джерела кримінологічної науки про організовану злочинність

та їх використання у кримінологічній науці та практиці» у навчальний процес при викладанні дисциплін кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка сприяє поглибленню змісту таких дисциплін:

1. «**Кримінологія**», тема № 1.3. «Методологія та методика кримінологічних досліджень», у лекції та під час проведення практичного заняття; тема № 4. «Сталі форми злочинної діяльності», у лекції та під час проведення семінарського заняття.

2. «**Соціологія права та девіантної поведінки**», тема № 3.3. «Емпіричні дослідження девіантної поведінки» у лекції та під час проведення семінарського заняття.

**Завідувач кафедри
кримінології, конфліктології
та соціології
кандидат філософських наук, доцент**

В.І. Поклад

**Заступник начальника кафедри
кримінології, конфліктології та соціології
кандидат юридичних наук**

О.І. Топольскова

**Доцент кафедри
кримінології, конфліктології та соціології
кандидат філософських наук**

Є.О. Гнатенко

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Начальник УБОЗ ГУМВС України
у Луганській області
полковник міліції

_____ **О.Ф. Ткач**
«__» _____ 2012 року

АКТ

впровадження у практичну діяльність матеріалів дисертаційного дослідження ад'юнкта ад'юнктури ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка Одинцової Олени Володимирівни за темою «Джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці»
Комісія у складі:

1. Начальник відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями, СУ ГУМВС України у Луганській області полковник міліції Гупал Р.М.
2. Заступник начальника УБОЗ ГУМВС України у Луганській області підполковник міліції Костенко П.М.
3. Начальник інформаційно-аналітичного відділу «Скорпіон» УБОЗ ГУМВС України у Луганській області підполковник міліції Плетньов С.В.

розглянула матеріали дисертаційного дослідження Одинцової О. В. «Джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці», в якому здійснено характеристику таких кримінологічних джерел про організовану злочинність, як кримінальна статистика МВС України, кримінальні справи, публікації в ЗМІ, звіти про результати вивчення громадської думки та узагальнено наукові і практичні підходи до їх використання. Автор досліджує в роботі організовану злочинність з позиції системно-структурного підходу, зокрема систематизує всю сукупність злочинів, передбачених кримінально-правовим законодавством України, що можуть бути вчинені у складі організованих груп та злочинних організацій, поєднує кримінально-правовий та кримінологічний аналіз організованих злочинних угруповань, які входять в систему організованої злочинності. На підставі аналізу кримінальної статистики МВС України за 1992-2011 рр., Державної судової адміністрації України за 2002-2011 рр. виявляються

основні тенденції розвитку зареєстрованої частини даного феномену за роки незалежності України, сформовано класифікацію джерел кримінологічної інформації про даний вид злочинності. Висновки дослідження ґрунтуються на матеріалах емпіричних досліджень та ґрунтовному аналізі наукової літератури, присвяченої проблематиці організованої злочинності.

Висновок: матеріали дисертаційного дослідження Одинцової О. В. «Джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці» впроваджені у практичну діяльність Управління по боротьбі з організованою злочинністю ГУМВС України в Луганській області та відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями, а саме:

1) при проведенні занять з особовим складом в системі службової підготовки, присвячених кримінологічній характеристиці організованої злочинності та стану протидії даному виду злочинності в Україні, інформаційним можливостям та напрямам використання таких кримінологічних джерел про організовану злочинність, як кримінальна статистика МВС України, кримінальні справи, публікації в ЗМІ, звіти про результати вивчення громадської думки;

2) у практичній діяльності, здійснюваній особовим складом УБОЗ та відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями, СУ ГУМВС України у Луганській області, з розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань.

Члени комісії:

I. _____

II. _____

III. _____

«__» травня 2012 року

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Президент Кримінологічної
асоціації України
академік Національної академії
правових наук України

О.М. Бандурка

« ____ » _____ 2012 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження ад'юнкта ад'юнктури Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка капітана міліції Одинцової Олени Володимирівни на тему «Джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Комісія в складі:

1. Васильєв А.А. кандидат юридичних наук
2. Кондратов Д.Ю. кандидат юридичних наук
3. Шевчук Т.А. кандидат юридичних наук

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта ад'юнктури Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка капітана міліції Одинцової Олени Володимирівни на тему «Джерела кримінологічної інформації про організовану злочинність та їх використання у кримінологічній науці та практиці», а саме розвинуті нею теоретичні положення щодо принципів роботи з кримінологічною інформацією про організовану злочинність, інформаційних можливостей таких джерел кримінологічної інформації, як кримінальна статистика МВС України, кримінальні справи можуть бути використані в нормотворчій роботі комісії з правових питань, регуляторної політики, законності, громадського порядку, боротьби з корупцією та злочинністю Харківської обласної ради.

Члени комісії

« ____ » _____ 2012 року

ДОДАТОК Б.

Статистичні дані МВС України про організовану злочинність в Україні
за 1992-2011 рр.

Таблиця 1.

Динаміка питомої ваги злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, до загальної кількості зареєстрованих розкритих злочинів за 2002-2011 рр.

Період	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загальна кількість зареєстрованих злочинів	450661	556351	520105	485725	420900	401293	384424	434678	500902	515833
Кількість розкритих злочинів	403284	немає даних	немає даних	335309	298306	303971	295918	298650	324483	319589
Зареєстровано злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Питома вага до загальної кількості зареєстрованих злочинів, %	1,4	1.1	Д	1,6	0,9	1,20	1.0	0,8	0,6	0,6
Питома вага до загальної кількості розкритих злочинів, %	1,6	—	-	2,3	1,3	1,5	1,2	и	1	1

Таблиця 2.

Динаміка питомої ваги виявлених осіб, які вчинили злочини у групі, а також у складі організованих груп чи злочинних організацій, до загальної кількості осіб, які вчинили злочини

Період	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загальна кількість виявлених осіб, які скоїли злочини	270307	259721	260702	237187	214507	214093	207740	212090	226385	225517
Виявлено осіб, які вчинили злочини у групі	78722	72106	67611	54197	41647	37275	33902	35965	42889	44824
Питома вага до загальної кількості виявлених осіб, які вчинили злочини, %	34,1	27,8	26	22,8	19,4	17,4	16,3	17,0	19,0	19,9
Виявлено осіб, які вчинили злочини у складі організованої групи чи злочинної організації	3209	2707	2861	2220	1754	1628	1457	1570	1588	1584
Питома вага до загальної кількості осіб, які вчинили злочини, %	1,2	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7

Таблиця 3.

Динаміка виявлених організованих груп, злочинів, вчинених у їхньому складі, та осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп за 1992-2000 рр.

Періоди	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість виявлених організованих груп	469	631	1067	871	953	1079	1157	1166	960
Приріст до попереднього року, %		34,5	69,1	-18,4	9,4	13,2	7,2	0,8	-17,7
Приріст до 1992 р.		34,5 %	2,3 р.	1,9 р.	2 р.	2,3 р.	2,5 р.	2,5 р.	2 р.
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених у складі організованих груп	2606	2619	4215	4556	6241	7434	9273	9307	7744
Приріст до попереднього року, %		0,5	60,9	8,1	37	19,1	24,7	0,4	-16,8
Приріст до 1992 р., %		0,5	1,6 р.	1,7 р.	2,4 р.	2,9 р.	3,6 р.	3,5 р.	3 р.
Кількість осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп				3239	4381	4393	4836	4673	4076
Приріст до попереднього року, %					35,3	0,3	10,1	-3,4	-12,8
Приріст до 1995 р., %					35,5	35,6	49,3	44,3	25,8

Таблиця 4.

**Динаміка виявлених організованих груп та злочинних організацій,
злочинів, вчинених у їхньому складі, та осіб, які вчинили злочини у складі
організованих груп та злочинних організацій за 2002-2011 рр.**

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість організованих груп та злочинних організацій	722	634	695	551	466	420	378	379	397	395
Приріст до попереднього року, %		-12,2	9,6	-20,7	-15,4	-9,9	-10,0	0,3	4,7	-0,5
Приріст до 2002 р.		-12,2 %	-3,7 %	-1,3 р.	-1,5 р.	-1,7 р.	-1,9 р.	-1,9 р.	-1,8 р.	-1,8 р.
з корумпованими зв'язками	28	29	26	32	26	26	13	15	27	29
у % до загальної кількості виявлених організованих груп та злочинних організацій	4	4	4	5	5	6	3	4	7	7
з міжнародними зв'язками	28	21	32	43	40	28	29	18	18	40
у % до загальної кількості виявлених організованих груп та злочинних організацій	4	3	5	6	7	6	7	5	5	10
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Приріст до попереднього року, %		-4,8	-9,4	38,7	-48,6	17,7	-21,6	-4,3	-10,8	-3,6
Приріст до 2002 р, %		-4,8 %	-13,7 %	19,7 %	-1,6 р.	-1,3р.	-1,7 р.	-1,8 р.	-2 р.	-2,1 р.
Кількість осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп та злочинних організацій	3209	2707	2861	2220	1754	1628	1457	1570	1588	1584
Приріст до попереднього року, %		-15,4	5,7	-22,4	-21,0	-7,2	-10,5	7,8	1,1	-0,3
Приріст до 2002 р., %		-15,4 %	-10,8 %	-1,4 р.	-1,8 р.	-2 р.	-2,2 р.	-2 р.	-2 р.	-2 р.

Таблиця 5.

Динаміка кількості зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями у 2002-2011 рр., кількості відповідних злочинів загальнокримінальної та економічної спрямованості окремо за 2002-2009 рр., кількості відповідних тяжких і нетяжких злочинів окремо за 2002-2011 рр., а також та питомої ваги злочинів зазначених категорій у структурі всіх злочинів, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Кількість злочинів загальнокримінальної спрямованості	5062	4628	3911	6230	2774	3104	2476	2468		
Питома вага у структурі злочинів, вчинених організованих груп та злочинних організацій, %	78,3	75,1	70,1	80,5	69,8	66,3	67,5	70,2		
Кількість злочинів економічної спрямованості	1405	1531	1671	1511	1203	1578	1194	1046		
Питома вага у структурі злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, %	21,7	24,9	29,9	19,5	30,2	33,7	32,5	29,8		
Кількість тяжких злочинів	4743	4792	4639	6734	3037	3649	2928	2935	2455	2302
Питома вага у структурі злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, %	73,3	77,8	83,1	87	76,4	78	79,8	83,5	78,3	76,1
Кількість нетяжких злочинів	1724	1367	943	1007	940	1033	742	579	680	721
Питома вага у структурі злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, %	26,7	22,2	16,9	13	23,6	22	20,2	16,5	21,7	23,9

Таблиця 4

Динаміка злочинів, передбачених окремими статтями КК України, які було вчинено у складі організованих груп та злочинних організацій за 1992-2011 рр.

Період	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями	2606	2619	4215	4556	6241	7434	9273	9307	7744	6703	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Улісне вбивство (та зам.)	33	17	58	32	74	112	127	101	112	104	95	60	49	73	34	40	45	25	12	15
Приріст до попереднього року, %		-48,5	241,2	-44,8	2,3 р.	51,4	13,4	-20,5	10,9	-7,1	-8,7	-37,5	-18,3	49,0	-53,4	17,6	12,5	-44,4	-52,0	25
У т.ч. вчинене на замовлення						6	18	14	20	4	25	4	2	5	2	2	9	2	2	3
Приріст до попереднього року, %							200	-22,2	42,9	-80	6,3 р.	-84	-50	2,5 р.	-60	0	4,5 р.	-77,8	0	50
Росій	106	100	126	195	386	530	670	691	648	576	690	455	406	351	232	185	129	135	108	106
Приріст до попереднього року, %		-5,7	26	54,8	97,9	37,3	26,4	3,1	-6,2	-11,1	19,8	-34,2	-10,8	-13,5	-33,9	-20,3	-30,3	4,7	-20,0	-1,9
Видання	222	332	404	548	467	442	468	689	517	214	113	91	67	84	13	44	29	20	41	62
Приріст до попереднього року, %		49,5	21,7	35,6	-14,8	-5,4	5,9	47,2	-25	-58,6	-47,2	-19,5	-26,4	25,4	-84,5	3,4 р.	-34,1	-31,0	2 р.	51,2

Крадіжки	1104	856	1489	1885	2232	2699	3375	3066	2387	1835	1996	1449	1285	1020	653	660	528	680	349	497
Приріст до попереднього року, %		-22,5	73,9	26,6	18,4	20,9	25	-9,2	-22,1	-23,1	8,8	-27,4	-11,3	-20,6	-36,0	1,1	-20,0	28,8	-48,7	42,4
Привласнення, розграта майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	101	319	468	359	806	443	553	480	341	341	246	338	385	233	166	180	181	256	244	133
Приріст до попереднього року, %		21,5	46,7	-23,3	124,5	-45	24,8	-13,2	-29	0	-27,3	37,8	13,9	-39,5	-28,8	8,4	0,6	41,4	-4,7	-45,5
Хабарництво	93	69	208	77	109	132	216	211	114	61	81	62	53	101	27	43	31	60	30	47
Приріст до попереднього року, %		-25,8	201,4	-63	41,6	21,1	63,6	-2,3	-46	-46,5	32,8	-23,5	-14,5	90,6	-73,3	59,3	-27,9	93,5	-50,0	56,7

Таблиця 5

Питома вага злочинів, передбачених окремими статтями КК України, які було вчинено у складі організованих груп та злочинних організацій, у структурі всіх злочинів, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій за 1992-2011 рр.

Період	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених ОГ та ЗО	2606	2619	4215	4556	6241	7434	9273	9307	7744	6703	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Умісне в'язство (та зам'як)	33	17	58	32	74	112	127	101	112	104	96	60	49	73	34	40	45	25	12	15
Питома вага, %	1,23	0,7	1,4	0,7	1,2	1,5	1,4	1,1	1,5	1,6	1,5	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	1,2	0,7	0,4	0,5
У т.ч.: вчинене на замовлення						6	18	14	20	4	25	4	2	5	2	2	9	2	2	3
Питома вага, %	0	0	0	0	0	0,08	0,19	0,15	0,26	0,06	0,39	0,06	0,04	0,06	0,05	0,04	0,2	0,06	0,06	0,1
Розбій	106	100	126	195	386	530	670	691	648	576	691	455	406	351	232	185	129	135	108	106
Питома вага, %	4,1	3,9	3	4,3	6,2	7,1	7,2	7,4	8,4	8,6	10,7	7,4	7,3	4,5	5,8	4,0	3,5	3,8	3,4	3,5
Вимагання	222	332	404	548	467	442	468	689	517	214	113	91	67	84	13	44	29	20	41	62
Питома вага, %	8,5	12,7	9,6	12	7,5	6	5	7,4	6,7	3,2	1,7	1,5	1,2	1,0	0,3	0,9	0,8	0,6	1,3	2,1
Крадіжки	1104	856	1489	1885	2232	2699	3375	3066	2387	1835	1996	1449	1285	1020	653	660	528	680	349	497
Питома вага, %	42,4	32,7	35,3	41,4	35,8	36,3	36,4	32,9	30,8	27,4	30,9	23,5	23,0	13,2	16,4	14,1	14,4	19,4	11,1	16,4

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	101	319	468	359	806	443	553	480	341	341	246	338	385	233	166	180	181	256	244	133
Питома вага, %	3,9	12,2	11,1	7,9	12,9	6	6	5,2	4,4	5,1	3,8	5,5	6,9	3,0	4,2	3,8	4,9	7,3	7,8	4,4
Хабарництво	93	69	208	77	109	132	216	211	114	61	81	62	53	101	27	43	31	60	30	47
Питома вага, %	3,6	2,6	4,9	1,7	1,8	1,8	2,3	2,3	1,5	0,9	1,3	1,0	0,9	1,3	0,7	0,9	0,8	1,7	1,0	1,6

Таблиця 8.

Динаміка злочинів, передбачених окремими статтями КК України, які було вчинено у складі організованих груп та злочинних організацій за 2002-2011 рр.

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Створення злочинної організації	10	19	24	19	7	9	13	22	15	15
Приріст до попереднього року, %		90	26,3	-20,8	-63,2	28,6	44,4	69,2	-31,8	0
Сприяння учасникам злочинної організації та укриття їх злочинної діяльності	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Приріст до попереднього року, %			0	-100	0	0	0	0	0	0
Бандитизм	77	39	45	35	17	27	20	20	15	15
Приріст до попереднього року, %										0
Захоплення заручників	2	1	1	2	2	1	0	1	3	3
Приріст до попереднього року, %		-50	0	50	0	-50	-50	50	3 p.	0
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	52	94	127	145	101	91	90	64	73	47
Приріст до попереднього року, %		80,8	35,1	14,2	-30,3	-9,9	-1,1	-28,9	14,1	-35,6
Незаконний обіг зброї (статті 262, 263 КК України)	239	167	113	84	37	36	22	29	54	19
Приріст до попереднього року, %	1,3	-30,1	-32,3	-25,7	-56,0	-2,7	-38,9	31,8	86,2	-64,8
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	553	665	967	1024	789	957	770	949	896	722
Приріст до попереднього року, %	0,4	20,3	45,4	5,9	-22,9	21,3	-19,5	23,2	-5,6	-19,4
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	54	39	86	65	44	110	57	64	45	59
Приріст до попереднього року, %		-27,8	2,2 p.	-24,4	-32,3	2,5 p.	-48,2	12,3	-29,7	31,1
Шахрайство з фінансовими ресурсами	19	36	35	89	57	43	13	2	22	17
Приріст до попереднього року, %		89,5	-2,8	154,2	-36,0	-24,6	-69,8	-84,6	11 p.	-22,7

Таблиця 9.

Питома вага злочинів, передбачених окремими статтями КК України, які було вчинено у складі організованих груп та злочинних організацій, у структурі всіх злочинів, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій за 2002-2011 рр.

Періоди	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670	3514	3135	3023
Створення злочинної організації	10	19	24	19	7	9	13	22	15	15
Питома вага, %	0,02	0,3	0,4	0,2	0,2	0,2	0,4	0,6	0,5	0,5
Сприяння учасникам злочинної організації та укриття їх злочинної діяльності	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Питома вага, %	0	0,02	0,02	0	0	0	0	0	0	0
Бандитизм	77	39	45	35	17	27	20	20	15	15
Питома вага, %	1,2	0,6	0,8	0,5	0,4	0,6	0,5	0,6	0,5	0,5
Захоплення заручників	2	1	1	2	2	1	0	1	3	3
Питома вага, %	0,03	0,02	0,02	0,03	0,05	0,02	0	0,03	0,1	0,1
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	52	94	127	145	101	91	90	64	73	41
Питома вага, %	0,8	1,5	2,3	1,9	2,5	1,9	2,5	1,8	2,3	1,4
Незаконний обіг зброї (статті 262, 263 КК України)	239	167	113	84	37	36	22	29	54	19
Питома вага, %	3,7	2,7	2,02	1,09	0,93	0,8	0,6	0,8	1,7	0,6
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	553	665	967	1024	789	957	770	949	896	722
Питома вага, %	8,6	10,8	17,3	13,2	19,8	20,4	21,0	27,0	28,6	23,9
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	54	39	86	65	44	110	57	64	45	59
Питома вага, %	0,8	0,6	1,5	0,8	1,1	2,3	1,6	1,8	1,4	2,0
Шахрайство з фінансовими ресурсами	19	36	35	89	57	43	13	2	22	17
Питома вага, %	0,3	0,6	0,6	1,2	1,4	0,9	0,4	0,1	0,7	0,6

Таблиця 10.

Характеристики виявлених організованих груп та злочинних організацій, за 2002-2011 рр.

Періоди		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість організованих груп та злочинних організацій		722	634	695	551	466	420	378	379	397	395
з корумпованими зв'язками		28	29	26	32	26	26	13	15	27	29
Питома вага до загальної кількості виявлених організованих груп та злочинних організацій, %		4	4	4	5	5	6	3	4	7	7
з міжнародними зв'язками		28	21	32	43	40	28	29	18	18	40
Питома вага до загальної кількості виявлених організованих груп та злочинних організацій, %		4	3	5	6	7	6	7	5	5	10
Тривалість дії організованих груп та злочинних організацій	до 1 року	539	439	486	394	356	307	282	274	304	296
	Питома вага, %	74,6	69,3	69,9	71,5	76,4	73,1	74,6	72,3	76,6	74,9
	до 2 років	133	144	136	102	75	70	59	74	51	53
	Питома вага, %	18,4	22,7	19,6	18,5	16,1	16,7	15,6	19,5	12,8	13,4
	від 3-х до 6-ти років	46	51	68	53	32	41	35	29	40	42
	Питома вага, %	6,4	8,0	9,8	9,6	6,9	9,8	9,3	7,7	10,1	10,6
	більше 6-ти років	4		5	2	3	2	2	2	2	4
	Питома вага, %	0,6		0,7	0,4	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	1

ДОДАТОК В.

Методика аналізу журналістських розслідувань

Паспорт документа, що аналізується

1. Тип документа: журналістське розслідування.
2. Автор документа: журналіст.
3. Видання, у якому опубліковано документ: національне.
4. Мета створення документа: оприлюднити конкретний протиправний факт або їх системи, привернути увагу громадськості до цього, ініціювати перевірку оприлюднених фактів уповноваженими державними органами.
5. Ступінь впливу документу на суспільство: резонансні.
6. Сфера(и) суспільних відносин, якій присвячено документ: економічна сфера/сфера управління.
7. Об'єм печатної площі – ___ сторінок формату Ф-4.

I. Джерела інформації, на підставі яких журналіст оприлюднює імовірно протиправне діяння.

I.1. Джерела інформації, на які посилається журналіст:

1. документи органів державної влади, у т. ч. контролюючих, органів місцевого самоврядування, підприємств, інших установ, організацій;
2. офіційна відповідь на запити журналістів;
3. проведене журналістом інтерв'ю з імовірно винною посадовою особою або посилення на її офіційний виступ, оприлюднений к моменту журналістського розслідування;
4. проведене журналістом інтерв'ю з експертом або посилення на виступ експерта, оприлюднений к моменту написання журналістського розслідування;
5. посилення на офіційний виступ посадової особи органу державної влади або місцевого самоврядування, оприлюднений к моменту написання журналістського розслідування;
6. джерела відсутні або сформульовані у загальному вигляді.

I.2. Наявність оціночних суджень:

1. мають місце;
2. відсутні.

II. Окремі характеристики імовірно протиправного діяння/протиправних діянь (далі – протиправного діяння), що відображається в журналістському розслідуванні, імовірно винних осіб та імовірних жертв.

1. Сфера суспільних відносин, у якій вчиняється імовірно протиправне діяння:

1. _____;
 2. ситуація не зрозуміла.
2. Об'єкт імовірно протиправного діяння:
1. _____;
 2. ситуація не зрозуміла.
3. Період часу вчинення імовірно протиправного діяння:
1. _____;
 2. ситуація не зрозуміла.
4. Територія вчинення імовірно протиправного діяння:
1. територія окремого населеного пункту;
 2. територія регіону;
 3. територія всієї країни;
 4. територія України та інших держав;
 5. ситуація не зрозуміла.
5. Спосіб вчинення імовірно протиправного діяння:
1. _____;
 2. ситуація не зрозуміла.
6. Кількість імовірно винних осіб:
1. _____;
 2. ситуація не зрозуміла.
7. Кількість осіб із числа імовірно винних у вчиненні протиправного діяння, відносно яких містяться певні характеристики:
1. _____;
 2. ситуація не зрозуміла.
8. Найвні відомості відносно імовірно винної особи:
1. прізвище, ім'я, по батькові особи: _____;
 2. стать: _____;
 3. установа, у якій працює особа: _____;
 4. посада особи: _____;
 5. причетність посадової особи до підприємницької діяльності (безпосередня; через інших осіб, зокрема родичів): _____;
 6. причетність особи, яка не є посадовою особою, до посадових осіб держави (безпосередня; через інших осіб, зокрема родичів): _____;
9. Найвні відомості про імовірну жертву:
1. прізвище, ім'я, по батькові особи: _____;
 2. стать: _____;
 3. вік: _____;

4. установа, у якій працювала особа на момент вчинення відносно неї імовірно протиправного посягання: _____;

5. установа, у якій працювала особа на момент виходу публікації: _____;

6. рід занять, службове становище на момент вчинення відносно неї імовірно протиправного посягання: _____;

7. рід занять, службове становище на момент виходу публікації: _____;

8. інші відомості: _____.

10. Вид та розмір/характер шкоди (за наявності):

1. матеріальна: _____ (вказати суму, грн.);

2. фізична: _____ (вказати характер);

3. моральна: _____ (вказати характер);

11. Способи ухилення від відповідальності імовірно винних осіб:

1. _____;

2. ситуація не зрозуміла.

12. Недоліки нормативно-правового регулювання сфери суспільних відносин, в якій вчиняються імовірно протиправні діяння (за наявності):

1. _____;

2. ситуація не зрозуміла.

13. Реакція уповноважених органів на імовірно протиправне діяння (за наявності):

1. _____;

2. ситуація не зрозуміла.